



*Παραγωγή Βοηθητικού Εκπαιδευτικού Υλικού για την Εισαγωγή  
Θεμάτων Σχετικά με τα Φύλα στην Εκπαιδευτική Διαδικασία*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΘΕΜΑΤΩΝ  
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ  
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

**ΒΟΗΘΗΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ  
ΓΙΑ ΤΑ  
ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ  
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

**ΔΗΜΟΤΙΚΟ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007



ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ  
ΕΘΝΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ



ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ  
ΣΥΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ  
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ



Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΥΦΗ  
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα  
Εκπαίδευσης και Αρχικής  
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ  
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΜΗΜΑ ΦΤΥ  
ΤΟΜΕΑΣ  
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ



Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ  
ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ (ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ 2000-2006)

ΜΕΤΡΟ 4.1.

ΕΝΕΡΓΕΙΑ 4.1.1.

«ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ  
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ»

**Κατηγορία Πράξης 4.1.1.δ.**

**«Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων  
σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία»**

**ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ**

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ  
ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ**

*Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*

**ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ  
ΚΟΓΚΙΔΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ**

*Καθηγήτρια, Π.Τ.Δ.Ε., Α.Π.Θ.*

**ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ**

**ΚΑΝΤΑΡΤΖΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, ΠΛΙΟΓΚΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ**

## ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	Α.Π.Θ.	ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
Μαραγκουδάκη Ε. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	Δεληγιάννη - Κουϊμτζή Β. <i>Καθηγήτρια</i>	Καντζάρα Β. <i>Λέκτορας</i>	Γκασούκα Μ. <i>Διδάσκουσα με το Π.Δ. 407</i>
Μαυρογιώργος Γ. <i>Καθηγητής</i>	Ζιώγου - Καραστεργίου Σ. <i>Καθηγήτρια</i>	Παραδείση Μ. <i>Λέκτορας</i>	
Αθανασιάδης Θ. <i>Λέκτορας</i>	Κογκίδου Δ. <i>Καθηγήτρια</i>	Στρατηγάκη Μ. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	
Παλαιολόγου Α. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	Τρέσσου Ε. <i>Αν. Καθηγήτρια</i>		
Σιάνου Ε. <i>Αν. Καθηγήτρια</i>			

## ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

Εξωτερικοί Συνεργάτες/Συνεργάτιδες και Διορισμένοι/Διορισμένες Εκπαιδευτικοί\* με έδρα τα Ιωάννινα, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα

## ΤΟ ΥΛΙΚΟ

Το **έντυπο υλικό** περιλαμβάνει:

- ✓ Βιβλίο - εγχειρίδιο για τις/τους εκπαιδευτικούς (ασκήσεις ευαισθητοποίησης)
- ✓ Βιβλίο - εγχειρίδιο για τις/τους νηπιαγωγούς
- ✓ Βιβλίο - Φύλο και Νέα Επαγγέλματα
- ✓ Βιβλίο - Δοκίμια
- ✓ Φυλλάδια συμπληρωματικά των σχολικών εγχειριδίων

Το **ηλεκτρονικό υλικό** περιλαμβάνει:

- ✓ Οπτικοακουστικό/ πολυμεσικό υλικό  
2 CD-ROM και 2 DVD - 1 για κάθε ηλικιακή ομάδα  
(11-15 χρονών και 15-18 χρονών)  
1 CD-ROM για τις/τους νηπιαγωγούς
- ✓ Δικτυακό τόπο

\* Στην ιστοσελίδα του Έργου αναφέρονται τα ονόματα των μελών της ερευνητικής ομάδας του Έργου, όπως και των Στελεχών του ΥΠΕΠΘ και των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην πιλοτική εφαρμογή του υλικού στα σχολεία.

*Το υλικό που κρατάτε στα χέρια σας συνδέεται με την πράξη 4.1.1.δ. «Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία» και εντάσσεται στον Άξονα Προτεραιότητας 4 του ΕΠΕΑΕΚ II («Προγράμματα υποστήριξης της αρχικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για γυναίκες»).*

*Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).*

**ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΣΙΡ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ**

**«ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ» Ι. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ - Θ. ΨΑΡΡΑΣ**

*Νέα Ραιδεστός - Θεσσαλονίκη - Τηλ.: 2310.466.776 - Fax: 2310.466.699*

**Φιλολογική Επιμέλεια: Κοτσουφού Ελένη**

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΜΕ ΑΝΤΙΣΕΞΙΣΤΙΚΑ ΓΥΑΛΙΑ .....	7
2. ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ .....	7
3. ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ «ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ» .....	8
4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ .....	9
4.1. Αναγκαιότητα και σκοπιμότητα των «Συμπληρωματικών Φυλλαδίων» .....	9
4.2. Στόχος των «Συμπληρωματικών Φυλλαδίων» .....	11
5. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ .....	11
6. ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟ ΣΕΞΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ .....	12
6.1. Κριτήρια για τον εντοπισμό σεξισμού στο διδακτικό υλικό .....	12
6.2. Ερωτήματα για την καταγραφή του σεξισμού στο διδακτικό υλικό .....	13
6.2.1. Στη γλώσσα .....	13
6.2.2. Στην εικονογράφηση .....	13
6.2.3. Στα κείμενα .....	14
7. ΠΩΣ ΕΜΦΑΝΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΦΥΛΑ ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ .....	15
7.1. Παρουσίαση των δεδομένων από την ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων ..	15
7.2. Το δείγμα των σχολικών εγχειριδίων .....	15
7.3. Μεθοδολογία ανάλυσης .....	17
7.4. Κατηγορίες ανάλυσης .....	17
7.4.1. ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΣΕΞΙΣΜΟΣ .....	17
7.4.1.1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη - Όταν οι γυναίκες είναι άορατες .....	18
7.4.1.2. Προσωποποίηση των επαγγελματιών – Όταν τα επαγγέλματα έχουν φύλο .....	21

7.4.1.3.	Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί .....	22
7.4.1.4.	Πρόταση του αρσενικού ονόματος στα ζεύγη ανδρικών-γυναικείων.....	25
7.4.1.5.	Ονομαστικές αναφορές.....	26
7.4.1.6.	Χρήση των υποκοριστικών.....	27
7.4.1.7.	Χρήση των αντωνυμιών και επιθέτων .....	28
7.4.1.8.	Σημασιολογικά στερεότυπα.....	29
7.4.2.	ΦΩΝΗ ΚΑΙ ΣΤΑ ΔΥΟ ΦΥΛΑ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ - ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ .....	30
7.5.	Επαγγέλματα .....	31
7.6.	Δραστηριότητες.....	34
7.6.1.	ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ .....	34
7.6.2.	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ.....	35
7.6.3.	ΨΥΧΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ.....	37
7.6.4.	ΠΟΛΙΤΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ.....	39
7.7.	Διάσημα Πρόσωπα.....	41
7.8.	Πρωταγωνιστικοί Ρόλοι.....	44
7.9.	Στερεοτυπικά Χαρακτηριστικά-Συμπεριφορές των Φύλων .....	47
7.10.	Η Εικόνα της Οικογένειας .....	50
<b>8.</b>	<b>ΝΕΩΤΕΡΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ .....</b>	<b>53</b>
<b>9.</b>	<b>ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΡΑΣΗ .....</b>	<b>59</b>
9. 1.	Ως προς την έκδοση εκπαιδευτικού υλικού .....	59
9. 2.	Ως προς την επιλογή εκπαιδευτικού υλικού.....	59
9. 2.1.	Τι θα πρέπει να γνωρίζουμε οι εκπαιδευτικοί όταν επιλέγουμε ή παράγουμε μη-σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό .....	59
9. 2.2.	Κριτήρια επιλογής μη-σεξιστικού διδακτικού υλικού .....	59
9. 2.3.	Κριτήρια επιλογής αντι-σεξιστικού διδακτικού υλικού .....	60
9. 3.	Χρήση του υπάρχοντος εκπαιδευτικού υλικού με αντι-σεξιστικό τρόπο .....	60
<b>10.</b>	<b>ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΕΞΙΣΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ .....</b>	<b>61</b>
<b>11.</b>	<b>ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ .....</b>	<b>62</b>

## 1. ΜΕ ΑΝΤΙΣΕΞΙΣΤΙΚΑ ΓΥΑΛΙΑ

Όλοι και όλες χρησιμοποιούμε — συνειδητά ή μη — κάποιου τύπου γυαλιά για να δούμε τι συμβαίνει στην εκπαίδευση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση θα χρησιμοποιήσουμε αντισεξιστικά γυαλιά — που έχουν την ικανότητα με τη καμπύλη επιφάνειά τους να αντανakλούν το φως σε πολλές σκοτεινές όψεις του σεξισμού που υπάρχει στο διδακτικό υλικό του σχολείου. Θα σας δείξουμε — συνοπτικά — πώς βλέπουμε εμείς τα διδακτικά εγχειρίδια φορώντας αυτά τα γυαλιά και σας προσκαλούμε να κάνετε και εσείς το ίδιο όταν τα χρησιμοποιείτε στην τάξη.

Τα σχολικά εγχειρίδια εξακολουθούν να διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία, ως μέσα προσανατολισμού, αναφοράς και κύριας πηγής πληροφόρησης των μαθητών και μαθητριών, αλλά και εκπαιδευτικών, για τα περισσότερα γνωστικά αντικείμενα. Βλέποντας με τα αντισεξιστικά γυαλιά διαπιστώνουμε ότι τα σχολικά εγχειρίδια, και γενικότερα τα εκπαιδευτικό υλικό, πέρα από γνώσεις και πληροφορίες είναι και φορέας ιδεολογίας, η οποία συχνά — συνειδητά ή ασυνείδητα — είναι σεξιστική. Έτσι, συχνά παραμένουν προσκολλημένα σε σεξιστικά στερεότυπα συντελώντας στη νομιμοποίηση και αναπαραγωγή της έμφυλης ασυμμετρίας.

Το πιο σημαντικό, όμως, χαρακτηριστικό αυτών των γυαλιών είναι ότι μας βοηθούν να διαπιστώσουμε ότι η κατάσταση αυτή μπορεί να ανατραπεί, να αλλάξει. Για να είναι το σχολείο ένας χώρος επίλυσης προβλημάτων που αντιμετωπίζει η κοινωνία, κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία όλων εκείνων των συνθηκών που θα δώσουν τη δυνατότητα στο εκπαιδευτικό προσωπικό να αντιληφθεί το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το σχολείο στη πρόληψη καθώς και να το εξοικειώσει με την κατάλληλη τεχνογνωσία για την επίλυσή τους.

## 2. ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Δεν υπάρχει γενική συμφωνία για τις στρατηγικές επίτευξης της αλλαγής σε όσους και όσες θεωρούν προτεραιότητα την αλλαγή της ανισότητας των φύλων στο σχολείο καθώς το είδος της πολιτικής που επιλέγεται εξαρτάται από την ερμηνεία της ανισότητας των φύλων στην κοινωνία.

Παρά τις διαφορετικές στρατηγικές για την επίτευξη αλλαγής στο σχολείο, τα κύρια μοντέλα παρέμβασης έχουν κοινά σημεία αιχμής και δραστηριοτήτων, για παράδειγμα, απαραίτητη προϋπόθεση θεωρείται η αρχική κατάρτιση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Τα θέματα τα οποία θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικά και είναι στόχος των προγραμμάτων για την ισότητα των φύλων στη πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: η οργάνωση του σχολείου, το αναλυτικό πρόγραμμα και το περιεχόμενο των μαθημάτων, το “κρυφό” πρόγραμμα και οι στάσεις, προσδοκίες των εκπαιδευτικών, οι εξετάσεις και η αξιολόγηση και ο κόσμος της εργασίας και ο σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός. Έχουν εφαρμοστεί πολλά προγράμματα διεθνώς σε κάθε ένα από αυτούς τους τομείς με πολλούς στόχους και είχαν επιτυχία. Σήμερα γίνονται πολλές έρευνες στον τομέα αυτό, αξιολογούνται οι παρεμβάσεις έτσι ώστε να γνωρίζουμε τις πιο αποτελεσματικές στρατηγικές για το μέλλον. Αποτελεσματική δουλειά στον τομέα αυτό προϋποθέτει σχεδιασμό, ύπαρξη πηγών και υλικοτεχνικής υποδομής και άμεση εμπλοκή και συνεργασία των εκπαιδευτικών στη διαδικασία αλλαγής.

Μια από τις διαστάσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε σχέση με τη διαμόρφωση του φύλου που έχει ευρέως μελετηθεί διεθνώς από τα τέλη της δεκαετίας του '60 είναι το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων και έχουν διατυπωθεί πολλές κριτικές για το γεγονός ότι –σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό– εμπεριέχουν προκαταλήψεις για τα φύλα. Ο λόγος για τον οποίο έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία στη μελέτη αυτής της διάστασης είναι οι κοινωνικοποιητικές επιδράσεις των σχολικών εγχειριδίων καθώς εκτιμάται ότι το περιεχόμενό τους δρα καθοριστικά στη συγκρότηση του ρόλου του φύλου των παιδιών.

Οι μελέτες αυτές αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη πολλών προγραμμάτων παρέμβασης στον τομέα αυτό με πολλούς στόχους, τόσο σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής από τα κράτη, όσο και από εκδοτικούς οίκους. Ορισμένα κράτη έχουν θεσπίσει κανόνες έτσι ώστε το διδακτικό υλικό να μην εμπεριέχει προκαταλήψεις για τους ρόλους των φύλων. Ορισμένοι εκπαιδευτικοί –σε ατομικό επίπεδο– έχουν αναπτύξει στρατηγικές για την αντιμετώπιση του σεξισμού που υπάρχει στα βιβλία καθώς ενθαρρύνουν τους μαθητές και τις μαθήτριες να εντοπίζουν το φαινόμενο και να το αντιμετωπίζουν κριτικά και όταν υπάρχει έλλειψη κατάλληλου υλικού κατασκευάζουν νέο. Πολλοί εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ιδιαίτερα, επίσης, έχουν ασχοληθεί με τα παραμύθια και γενικά την παιδική λογοτεχνία, διότι και εκεί υπάρχουν στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων και έγραψαν αντισεξιστικά παραμύθια. Πολλοί οργανισμοί/οργανώσεις έχουν σχηματίσει καταλόγους με αντισεξιστικά παραμύθια, έχουν διαμορφωθεί κατάλογοι με ερωτήσεις που βοηθούν γονείς και εκπαιδευτικούς να εντοπίσουν άμεσα τα σεξιστικά στοιχεία που υπάρχουν στο υλικό των βιβλίων.

Στην ελληνική βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί αρκετό ερευνητικό έργο με αντικείμενο το περιεχόμενο, κυρίως, των εγχειριδίων του δημοτικού σχολείου, χωρίς μέχρι τώρα τα δεδομένα αυτά να έχουν αποτελέσει τη βάση ενός ολοκληρωμένου προγράμματος παρέμβασης για την προώθηση της ισότητας των φύλων στο εκπαιδευτικό υλικό.

### **3. ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ «ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ»**

Στο πλαίσιο του έργου με τίτλο: «Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία» (ΕΠΕΑΕΚ 4.1.1.δ.) εκπονήθηκε το παρόν «Συμπληρωματικό Φυλλάδιο» των σχολικών εγχειριδίων για τα μαθητικά θεωρητικά κατεύθυνσης της Ε και Στ τάξης του Δημοτικού.

Για την κατανόηση και τη χρήση των συμπληρωματικών φυλλαδίων από τους εκπαιδευτικούς δεν απαιτούνται ιδιαίτερες γνώσεις και δεν υπάρχουν βιβλιογραφικές παραπομπές. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν ανεξάρτητα ή σε συνδυασμό με το υπόλοιπο υλικό του προγράμματος, σε κάθε γνωστικό αντικείμενο και σε κάθε τρόπο διδασκαλίας που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί - αν και ορισμένοι προσφέρονται περισσότερο. Παρέχει το απαραίτητο πλαίσιο και τα βασικά εργαλεία για την ανίχνευση του σεξισμού στο εκπαιδευτικό υλικό γενικά, δίνει – παραδειγματικά – ορισμένα στοιχεία από τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται σήμερα στην εκπαίδευση, επισημαίνει στοιχεία που συμβάλλουν στην άρση της έμφυλης ασυμμετρίας και καταλήγει με προτάσεις για δράση (χειρισμός του υπάρχοντος εκπαιδευτικού υλικού με αντι-σεξιστικό τρόπο και επιλογή ή



παραγωγή μη-σεξιστικού υλικού). Περιμένουμε να εξοικειωθείτε με πολλές πηγές άντλησης μη σεξιστικού υλικού. Για το λόγο αυτό, στην ιστοσελίδα του προγράμματος υπάρχει ενδεικτική προτεινόμενη βιβλιογραφία –έντυπη και διευθύνσεις στο διαδίκτυο– που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πηγή άντλησης υλικού και ταυτόχρονα εξυπηρετεί τις ανάγκες αυτομόρφωσης των εκπαιδευτικών για την προώθηση της ισότητας των φύλων στο εκπαιδευτικό υλικό.

Ελπίζουμε ότι η γνώση για τα κριτήρια αξιολόγησης του διδακτικού υλικού από την οπτική του φύλου και η απόκτηση δεξιοτήτων για αξιολόγηση, επιλογή και παραγωγή μη σεξιστικού ή αντισεξιστικού υλικού σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια θα αποτελέσουν ένα χρήσιμο εργαλείο για σούς και όσες εκπαιδευτικούς κρίνουν σκόπιμο και αναγκαίο να εφαρμόζουν διδακτικές παρεμβάσεις στη θεματική του φύλου. Ο σχεδιασμός του έγινε κατά τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μπορεί να αξιοποιηθεί και μελλοντικά.

Τέλος, θέλουμε να επισημάνουμε ότι τα συμπληρωματικά φυλλάδια αποτελούν ένα βήμα για την εφαρμογή παρεμβάσεων και τον εμπλουτισμό του εκπαιδευτικού έργου με την οπτική του φύλου. Τα αναλυτικά προγράμματα των μαθημάτων που διδάσκονται στο σχολείο δίνουν την δυνατότητα ανάπτυξης αντισεξιστικής εκπαίδευσης σε πολλές ενότητες, χωρίς να αποβεί αυτό σε βάρος των διδακτικών στόχων. Η ανάδειξη της αντισεξιστικής διάστασης σε όλα ή σε ορισμένα σημεία ενός μαθήματος θα συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην επιτυχία αυτής της οπτικής, ανεξάρτητα και από αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα και στα διδακτικά εγχειρίδια. Για το λόγο αυτό σε κάθε θεματική κατηγορία υπάρχουν ορισμένοι προτεινόμενοι στόχοι τους οποίους οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν με τον τρόπο που θέλουν και –ενδεχόμενα– κάνοντας χρήση και επιπρόσθετου υλικού.

## **4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ**

Πριν από την εκπόνηση του παρόντος «Συμπληρωματικού Φυλλαδίου» των σχολικών εγχειριδίων για τα μαθήματα θεωρητικής κατεύθυνσης της Ε και Στ τάξης του Δημοτικού, προηγήθηκε διεξοδική μελέτη (από ομάδα εργασίας εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων) των σχολικών εγχειριδίων του ΟΕΔΒ όλων των μαθημάτων της Ε και Στ τάξης του Δημοτικού –τόσο ως προς το περιεχόμενο των κειμένων όσο και η ως προς την εικονογράφηση– με στόχο τον εντοπισμό σημείων που συντηρούν ασύμμετρες διαφυλικές σχέσεις.

### **4.1. ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ «ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ»**

Ένα μεγάλο τμήμα της μάθησης των παιδιών στο σχολείο, αλλά και εκτός σχολείου, στηρίζεται στο εκπαιδευτικό υλικό –έντυπο ή μη– που διαδραματίζει σημαντική επίδραση στα παιδιά. Ιδιαίτερα τα σχολικά βιβλία αποτελούν τα καθημερινά εργαλεία δουλειάς για το εκπαιδευτικό προσωπικό σύμφωνα με το ισχύον επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα του Δημοτικού σχολείου. Ειδικά για την Ελλάδα, πρέπει, επιπλέον, να συνεκτιμήσουμε το γεγονός ότι υπάρχει ένα και μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο για κάθε γνωστικό αντικείμενο και κάθε τάξη και ότι ακόμα κυριαρχεί ως μέσο διεκπεραίωσης του εκπαιδευτικού έργου.

Η αναγκαιότητα, λοιπόν, εκπόνησης των «Συμπληρωματικών Φυλλαδίων» - σε σχέση με τα υπάρχοντα σχολικά εγχειρίδια - θεμελιώνεται στα εξής:

• Τα σχολικά εγχειρίδια, αν και ο κύριος στόχος τους είναι να μεταφέρουν γνώσεις και δεξιότητες, αποτελούν, επιπρόσθετα, ένα κυρίαρχο μέσο κοινωνικοποίησης. Ο ρόλος τους είναι ιδιαίτερα σημαντικός καθώς εμπεριέχει πολλά μοντέλα ρόλων και άμεσες οδηγίες. Οι θεωρίες ανάπτυξης των ρόλων του φύλου παρέχουν τις αναγκαίες ερμηνείες σχετικά με τον τρόπο που επηρεάζει το διδακτικό υλικό τη μάθηση των παιδιών. Κατά την έννοια αυτή, το εκπαιδευτικό υλικό μπορεί να είναι σημαντικός παράγοντας στην επίτευξη της εκπαιδευτικής ισότητας (ή ανισότητας) –χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν απαιτούνται και άλλα μέτρα σε θεσμικό και ατομικό επίπεδο.

• Τα σχολικά εγχειρίδια στη πλειοψηφία τους, παρά τα θετικά, αλλά περιορισμένα και αποσπασματικά, βήματα που πραγματοποιήθηκαν στο περιεχόμενό τους, εξακολουθούν να αναπαράγουν έμφυλες ασυμμετρίες, γεγονός που δεν συμβάλλει στην προώθηση της ισότητας των φύλων.

• Οι έμφυλες ασυμμετρίες που καταγράφονται στα σχολικά εγχειρίδια έχουν αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά, καθώς τα στερεότυπα αναστέλλουν –και σε μεγάλο βαθμό ακυρώνουν– την απρόσκοπτη, ολόπλευρη και ελεύθερη ανάπτυξη των παιδιών. Η σεξιστική όμως αντιμετώπιση των μαθητών και των μαθητριών αποτελεί αντιπαιδαγωγική και έκνομη πράξη –ο Νόμος 1566/1985, άρθρο 1, παρ. 1, ορίζει ότι σκοπός της εκπαίδευσης είναι να συμβάλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών και των μαθητριών ανεξάρτητα από φύλο, ώστε να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες–, καθώς περιορίζει την ανάπτυξη των παιδιών μέσα από αυστηρές έμφυλες οριοθετήσεις και δεν υπηρετεί τους νομοθετημένους σκοπούς της εκπαίδευσης.

• Τα σχολικά εγχειρίδια που εμπεριέχουν διακρίσεις δεν παρέχουν τη δυνατότητα για διεύρυνση τόσο της ανδρικής, όσο και της γυναικείας ταυτότητας και γενικότερα για προώθηση των αξιών της ισότητας των φύλων στην κοινωνία.

• Τα σχολικά εγχειρίδια που εμπεριέχουν παραδοσιακές διχοτομίες με βάση το φύλο –αλλά και γενικότερα παιδαγωγικό υλικό που ιδεολογικά ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα κυρίως των ανδρών– νομιμοποιεί συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα για τη θέση των γυναικών, ενώ ταυτόχρονα παρεμποδίζει την ανάπτυξη σεβασμού για όλους τους ανθρώπους. Ωστόσο, οι επιπτώσεις είναι περισσότερο αρνητικές και επιβαρυντικές για τις γυναίκες, όπως τεκμηριώνεται και από τα ερευνητικά δεδομένα.

• Υπάρχουν ορισμένα ερευνητικά δεδομένα για το εκπαιδευτικό υλικό που είναι ιδιαίτερα χρήσιμα στους εκπαιδευτικούς:

- Η σεξιστική γλώσσα διαστρεβλώνει τις αντιλήψεις των παιδιών για την πραγματικότητα. Επιπτώσεις από τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων επηρεάζουν την αντίληψη που σχηματίζουν τα παιδιά για τον κόσμο.
- Παιδαγωγικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων αυξάνει τα κίνητρα των παιδιών για μάθηση. Στο βαθμό που παρουσιάζει ενδιαφέρον και για τα δύο φύλα, τότε διευρύνονται οι δυνατότητες για μάθηση των αγοριών και των κοριτσιών σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα.
- Παιδαγωγικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων διευρύνει τις στάσεις των παιδιών για τους ρόλους των φύλων.
- Παιδαγωγικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων επηρεάζει τη γνώση των παιδιών για τους ρόλους των φύλων και το περιεχόμενό τους. Δηλ. βοηθάει τα παιδιά να αποκτήσουν ρόλους ευέλικτους, γεγονός που επιτρέπει αργότερα να κά-

νων εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές βασισμένες περισσότερο στα ενδιαφέροντά τους και όχι προκαθορισμένες με βάση το φύλο τους.

- Παιδαγωγικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων επιδρά στη κατανόηση. Αν δηλ. στόχος μας είναι να επωφελούνται τα παιδιά από το υλικό, τότε, είναι σημαντικό κορίτσια και αγόρια να κατανοούν, να ενδιαφέρονται και στη συνέχεια να θυμούνται τι άκουσαν ή τι διάβασαν.

#### 4. 2. ΣΤΟΧΟΣ ΤΩΝ «ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΦΥΛΛΑΔΙΩΝ»

Στόχος είναι η εξοικείωση των εκπαιδευτικών με την απαραίτητη τεχνογνωσία έτσι ώστε:

- "να εντοπίζουν τα σεξιστικά στοιχεία που εμπεριέχονται στο εκπαιδευτικό υλικό και να τα αποδομούν σταδιακά και συστηματικά.
- "να εντοπίζουν τα νεωτεριστικά στοιχεία που εμπεριέχονται στο εκπαιδευτικό υλικό και να τα αξιοποιούν
- "να εισάγουν στην εκπαιδευτική διαδικασία γενικά τη θεματική του φύλου και να την εμπλουτίζουν με επιπρόσθετο μη σεξιστικό υλικό το οποίο θα επιλέγουν ή / και θα παράγουν, κάνοντας — καταρχήν — χρήση των πηγών που παρέχονται από το πρόγραμμα για αναζήτηση ιδεών και προτάσεων για εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, καθώς και για συλλογή πρόσθετου υλικού (άρθρα από τον περιοδικό και ημερήσιο τύπο, λογοτεχνικά βιβλία, οπτικοακουστικό υλικό, ιστοσελίδες από το διαδίκτυο κ.ά.).

### 5. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ

Υπάρχουν ορισμένες έννοιες οι οποίες συνήθως συναντώνται όταν αναφερόμαστε σε ζητήματα έμφυλης ασυμμετρίας που ενδεχόμενα να χρειάζονται αποσαφήνιση. Να σημειώσουμε ότι το φύλο είναι ένα μόνον τμήμα της ταυτότητάς μας. Υπάρχουν και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά που αλληλοδιαπλέκονται με το φύλο και καθορίζουν την ταυτότητά μας που πρέπει να συνυπολογίσουμε για να κατανοήσουμε την καταπίεση, την εξουσία και τα προνόμια που συνδέονται με το φύλο.

**Σεξισμός** ονομάζεται το σύνολο των αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών, με βάση τις οποίες θεσμοθετείται η κοινωνική ανισότητα εις βάρος του ενός φύλου, καθώς και η μεροληπτική αντιμετώπισή του. Τα βασικά θύματα του σεξισμού είναι οι γυναίκες, οι οποίες — ως κοινωνική ομάδα — θεωρούνται υποδεέστερες των ανδρών, με συνέπεια να καταπιέζονται και να αποτελούν αντικείμενα συστηματικής εκμετάλλευσης από αυτούς. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι γυναίκες και οι άνδρες δεν αποτελούν ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες, με συνέπεια, να μην κυριαρχούν όλοι οι άνδρες πάνω σε όλες τις γυναίκες.

Ο σεξισμός αποτελεί ιδεολογικό εργαλείο υπεράσπισης και διατήρησης της έμφυλης ασυμμετρίας, ερμηνεύοντας και δικαιολογώντας ως «φυσικές» πολλές κοινωνικές πρακτικές. Τα εκπαιδευτικά συστήματα που δεν αμφισβητούν το σεξιστικό παράδειγμα συντελούν στη διατήρηση και αναπαραγωγή αυτής της έμφυλης ασυμμετρίας. Ο σεξισμός λοιπόν δεν μπορεί να έχει θέση μέσα στο σύγχρονο δημοκρατικό σχολείο.

**Έμφυλα στερεότυπα** ονομάζονται οι κοινές υπεραπλουστευμένες εικόνες που επικρατούν σε μια κοινωνία για τα χαρακτηριστικά που έχουν ή θα πρέπει να έχουν τα φύλα

—χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ποικίλες έμφυλες ατομικές διαφορές μεταξύ των υποκειμένων— και οι οποίες συχνά συνοδεύονται από προκαταλήψεις, δηλαδή από μια ευνοϊκή ή δυσμενή προδιάθεση και στάση. Τα έμφυλα στερεότυπα είναι βαθιά ριζωμένα στις κοινωνικές αντιλήψεις και στις πολιτισμικές παραδόσεις της κάθε κοινωνικής ομάδας.

**Μη σεξιστικό** εκπαιδευτικό υλικό θεωρείται το υλικό από το οποίο απουσιάζουν οι παραδοσιακοί στερεότυποι έμφυλοι διαχωρισμοί, η παρουσία και η συνεισφορά των γυναικών είναι μια πραγματικότητα και εμπειρεύονται οι μεταβαλλόμενοι ρόλοι των ανδρών και των γυναικών. Η μη-σεξιστική προσέγγιση είναι αυτή που παρουσιάζει ισότιμα έμφυλα μοντέλα —σε παραδοσιακούς και μη-ρόλους— κρατώντας ταυτόχρονα μια ουδετερότητα ως προς την αμφισβήτηση αυτών των έμφυλων στερεότυπων διακρίσεων.

**Αντι-σεξιστικό** εκπαιδευτικό υλικό θεωρείται το υλικό από το οποίο όχι μόνο απουσιάζουν στοιχεία σεξισμού και έμφυλων διακρίσεων, αλλά, επιπλέον, παρέχονται και εναλλακτικές θεωρήσεις και προτεινόμενοι ρόλοι έτσι ώστε να απεικονίζεται πιο ρεαλιστικά η πραγματικότητα, αναλύονται τα πλεονεκτήματά τους και οι δυσκολίες επίτευξης, συμπεριλαμβανομένων των θεσμικών εμποδίων και διακρίσεων. Αντι-σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό είναι αυτό που προτρέπει τους μαθητές και τις μαθήτριες να αμφισβητήσουν κριτικά και να δράσουν για την εξάλειψη του σεξισμού και της έμφυλης ασυμμετρίας.

## 6. ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟ ΣΕΞΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Το σεξιστικό διδακτικό υλικό, παρουσιάζει στους μαθητές και στις μαθήτριες ότι οι ικανότητες, οι δεξιότητες, οι επαγγελματικές επιλογές, οι συμπεριφορές και γενικότερα οι δυνατότητές τους ορίζονται και καθορίζονται με βάση το φύλο τους. Ένα ζήτημα που ενδιαφέρει ιδιαίτερα εμάς τους εκπαιδευτικούς —εκτός της μάθησης— είναι οι επιπτώσεις του σεξιστικού υλικού στη συγκρότηση της ταυτότητας των αγοριών και των κοριτσιών. Για να μπορέσουμε, όμως, να αξιολογήσουμε αυτές τις επιπτώσεις και να μειώσουμε τα καταστροφικά αποτελέσματά του, πρέπει να έχουμε την εμπειρία και τη γνώση, καταρχήν, για την ανίχνευσή του σεξισμού στο διδακτικό υλικό και στη συνέχεια τη τεχνογνωσία για την επιλογή ή παραγωγή επιπρόσθετου μη σεξιστικού υλικού.

### 6.1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟ ΣΕΞΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Οι πιο συχνές μορφές προκατάληψης που καταγράφονται διεθνώς στο διδακτικό υλικό αφορούν στην ποιοτική και ποσοτική εκπροσώπηση των δύο φύλων και τη χρήση σεξιστικής γλώσσας. Αυτές είναι:

- *"Η μη ορατότητα* κάποιας κοινωνικής ομάδας — ολοκληρωτική ή μερική.
- *"Η χρήση έμφυλων στερεότυπων* (ρόλων, επαγγελματών, συμπεριφορών, δραστηριοτήτων) για την περιγραφή κάθε κοινωνικής ομάδας — θετικών ή αρνητικών.
- *"Ανισομέρεια και επιλεκτικότητα* καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζεται μια μόνον οπτική ή ερμηνεία ενός ζητήματος, μιας κατάστασης, ενός κοινωνικού φαινομένου, ή μιας κοινωνικής ομάδας. Τέτοιες υπεραπλουστευμένες εκδοχές διαστρεβλώνουν σύνθετα ζητήματα παραλείποντας σημαντικές διαστάσεις τους.
- *"Μη ρεαλιστική εκδοχή του κόσμου* με σημαντική «παράλειψη» θεμάτων που ίσως δεν θεωρούνται κατάλληλα για τα παιδιά ή ενδεχόμενα να τα στεναχωρήσουν. Έτσι,

αποσιωπούνται συχνά ζητήματα που έχουν σχέση με προκαταλήψεις, ρατσισμό, σεξισμό, φτώχεια, σεξουαλικότητα, εκμετάλλευση, κακοποίηση κ.ά. και καταυτόν τον τρόπο μειώνεται η δυνατότητα κατανόησης αυτών των θεμάτων από τα παιδιά και ενδεχόμενα κοινωνικής παρέμβασης.

- *“Αποσπασματικότητα και απομόνωση* ορισμένων θεμάτων για τα οποία θεωρείται σκόπιμο να υπάρξει ένα «ειδικό» κεφάλαιο στο βιβλίο ή μια «ξεχωριστή» παράγραφος και όχι ενσωμάτωσή τους ή διάχυση στο σύνολο.
- *“Σεξισμός στη γλώσσα.* Η γλώσσα μπορεί να είναι σημαντική πηγή προκατάληψης – μεταξύ των οποίων λόγω φύλου – με πολλούς τρόπους.
- *“Ψευδαίσθηση της ισότητας των φύλων».* Πρόκειται για ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, καθώς τα ζητήματα αυτά τα τελευταία χρόνια απασχόλησαν πιο συστηματικά την εκπαιδευτική κοινότητα σε αρκετές χώρες, και αναφέρεται στο γεγονός της κατ’ όνομα ή δήλωση για επικοινωνιακούς ή άλλους λόγους ενός υλικού ως μη σεξιστικού, ενώ στην πραγματικότητα η λεπτομερής ανάλυση αποδεικνύει το αντίθετο.

## **6.2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΣΕΞΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ**

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια, πρέπει να γίνεται έλεγχος στο διδακτικό υλικό για τον εντοπισμό έμφυλων στερεοτύπων. Ο εντοπισμός μπορεί να είναι σε ορισμένες περιπτώσεις δύσκολος καθώς τα στερεότυπα μπορεί να είναι αρκετά συγκαλυμμένα. Η χρήση των παρακάτω ερωτημάτων αποτελεί έναν δόκιμο και επιτυχή τρόπο διεθνώς για τον εντοπισμό του σεξισμού στο διδακτικό υλικό καθώς παρέχει αρκετά σαφείς, εύχρηστες και συνοπτικές καθοδηγητικές αρχές. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το εκπαιδευτικό προσωπικό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αυτούσιο ή με αναγκαίες προσαρμογές για πολλούς σκοπούς.

### **6.2.1. “Στη γλώσσα**

*Διερευνάται αν γίνεται χρήση σεξιστικής γλώσσας*

Χρησιμοποιείται το αρσενικό γραμματικό γένος ως αντιπροσωπευτικό και του θηλυκού; Αναφέρονται και οι δύο γραμματικοί τύποι στα γένη; Υπάρχουν λέξεις /εκφράσεις που υποτιμούν τις γυναίκες; Ποιες επικοινωνιακές στρατηγικές χρησιμοποιούνται ανάμεσα στα φύλα; (π.χ. ποιο φύλο ζητάει συνήθως τον λόγο, θέτει τα θέματα προς συζήτηση, διακόπτει;).

### **6.2.2. “Στην εικονογράφηση**

*Διερευνάται η ύπαρξη έμφυλης ασυμμετρίας στην εικονογράφηση του εξωφύλλου και του περιεχομένου*

Υπάρχει ισορροπία στον αριθμό των αγοριών /κοριτσιών, γυναικών /ανδρών που απεικονίζονται; Απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια να εμπλέκονται σε δραστηριότητες που δεν εμπíπτουν στα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων; Σε ποιους χώρους εμφανίζονται τα κορίτσια /γυναίκες, αγόρια /άνδρες; (π.χ. εξωτερικός - εσωτερικός χώρος). Απεικονίζονται έμφυλα στερεότυπα; Ποιο φύλο πρωταγωνιστεί και ποιο είναι αθέατο/αφανές; Όταν απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια σε κοινές δραστηριότητες τι ρόλους αναλαμβάνουν; Ποιο παρουσιάζεται ως ενεργητικό και ποιο ως παθητικό; Όταν ιστορικές φωτογραφίες αντανακλούν το σεξισμό μιας περιόδου, καταγράφεται το γεγονός στον υπότιτλο;

### 6.2.3. "Στα κείμενα

#### *Διερευνάται η ύπαρξη έμφυλης ασυμμετρίας στο περιεχόμενο όλων των κειμένων*

Ποιο είναι το φύλο των συγγραφέων των εγχειριδίων και των κειμένων που επιλέγονται; Το περιεχόμενο είναι γενικά έμφυλα στερεοτυπικό; Τι κάνει, γενικά, το κάθε φύλο; Ποιος είναι ιδιαίτερα ο ρόλος των κοριτσιών / γυναικών; Θα μπορούσε το ίδιο κείμενο να χρησιμοποιηθεί αν οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων ήταν αντεστραμμένοι, αν δηλ. στη θέση των γυναικών ήταν άνδρες και το αντίστροφο; Υποαντιπροσωπεύεται κάποιο φύλο και ποιοι είναι οι κυρίαρχοι χαρακτήρες; Ποιο είναι το φύλο του ήρωα ή της ηρωίδας; Ήρωες και ηρωίδες θαυμάζονται για τα ίδια χαρακτηριστικά και χρησιμοποιούνται τα ίδια κριτήρια για την επιτυχία; Τα ηγετικά χαρακτηριστικά και οι ηγετικές δεξιότητες μήπως συνδέονται με κάποιο φύλο; Ποιο είναι το φύλο που φαίνεται να προτείνει αξιόπιστες και τεκμηριωμένες λύσεις και να επιλύει στην πράξη τα προβλήματα που παρουσιάζονται; Υπάρχουν ερμηνείες για κοινωνικά ζητήματα που έχουν σχέση με τα φύλα ή μήπως αντιμετωπίζονται ως αναπόφευκτες συνέπειες του βιολογικού φύλου; Συνδέονται τα θέματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού με τα φύλα και την κατανομή της εξουσίας; Μήπως παρουσιάζονται ως πρόβλημα οι ίδιες οι γυναίκες; Το περιεχόμενο ενθαρρύνει ενεργητικές συμπεριφορές και αντίσταση ή παθητική αποδοχή και από ποιο φύλο; Ποιο φύλο παραλείπεται και με ποιο σκοπό; Υπάρχουν έμφυλα στερεότυπα του χαρακτήρα και των δραστηριοτήτων, δηλ. μήπως οι γυναίκες εμφανίζονται —επιγραμματικά— ικανές να «φροντίζουν» και οι άνδρες να «αναλαμβάνουν τις ευθύνες», «να είναι πετυχημένοι επαγγελματικά» και να μην αναφέρονται συχνά σε ρόλους «συντρόφων και πατέρων»; Αναλαμβάνουν οι γυναίκες πρωτοβουλίες και έχουν κοινωνικά εφόδια για την επιτυχία ή η επιτυχία τους —όταν υπάρχει— αποδίδεται σε άλλους παράγοντες, όπως η ομορφιά ή/και η σχέση τους με σημαντικούς άνδρες στη ζωή τους (πατέρων, αδελφών, συντρόφων, συγγενών, επαγγελματιών); Σε τι ρόλους παρουσιάζονται οι γυναίκες, σε παραδοσιακούς/στερεότυπους ή καινοτόμους; Ποιος τύπος ανδρικής και γυναικείας προσωπικότητας σκιαγραφείται με βάση τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που αποδίδονται στους γυναικείους και ανδρικούς χαρακτήρες; Πόσοι διαφορετικοί χαρακτήρες ανδρών και γυναικών υπάρχουν και πόσο συχνά εμφανίζονται; Η ενδεχόμενη καταπίεση των γυναικών παρουσιάζεται ως κοινωνικό σύμπτωμα ή ως αναπόδραστη φυσική νομοτέλεια; Στα επαγγέλματα τα οποία εμφανίζονται να ασκούν οι άνδρες και οι γυναίκες διαφαίνεται κάποια κατηγοριοποίηση σε «ανδρικά» και «γυναικεία»; Περιγράφεται ισότιμα ο χώρος εργασίας και η επαγγελματική συμπεριφορά σ' αυτόν των γυναικών και των ανδρών; Αντιπροσωπεύονται οι γυναίκες ισότιμα στα λεγόμενα «ανδρικά» επαγγέλματα, στις θετικές επιστήμες και στην τεχνολογία; Εμφανίζονται άνδρες σε επαγγέλματα που συνήθως παραδοσιακά ασκούν γυναίκες; (π.χ. γραμματέας, νηπιαγωγός). Αντιπροσωπεύονται οι γυναίκες στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχικής πυραμίδας και σε θέσεις παγκόσμιας αναγνώρισης; Αναδεικνύονται πρωτοβουλίες σε θέματα πρόωθησης της σταδιοδρομίας των γυναικών; Προωθούνται εξίσου αγόρια και κορίτσια σε μελλοντικό επαγγελματικό προσανατολισμό; Διαφαίνεται κάποια σχέση στις προτεινόμενες επαγγελματικές επιλογές αγοριών και κοριτσιών με στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων; Σε ποιο φύλο αποδίδεται δύναμη και εξουσία; Παρουσιάζονται οι γυναίκες σε υποδεέστερους ρόλους; Γίνονται αναφορές στην οικογενειακή ζωή των ατόμων και πώς κατανομούνται οι ευθύνες στα μέλη της οικογένειας; Ποιος τύπος οικογένειας προβάλλεται κυρίως;

Πώς σκιαγραφούνται οι γονικοί ρόλοι; Πώς κατανέμεται ο ελεύθερος χρόνος στα μέλη της οικογένειας; Σε ποιους τομείς της κοινωνικής ζωής δραστηριοποιούνται οι άνδρες και οι γυναίκες; Εμπεριέχονται εναλλακτικές θεωρήσεις, ακριβείς και ρεαλιστικές, χαρακτηρισμένων των ανδρών και γυναικών και εναλλακτικοί τρόποι ζωής σε όλα τα επίπεδα; Αν ναι, με τι συχνότητα και ποιες αξιολογικές κρίσεις και σχόλια διατυπώνονται;

## **7. ΠΩΣ ΕΜΦΑΝΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΦΥΛΑ ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ**

### **7.1. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ**

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε, ενδεικτικά, ένα τμήμα των δεδομένων από την ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων από την οπτική του φύλου (αναλυτική παρουσίαση της έρευνας υπάρχει στην ιστοσελίδα του προγράμματος στο διαδίκτυο).

### **7.2. ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ**

Τα σχολικά εγχειρίδια που αναλύθηκαν ήταν τα βιβλία του ΟΕΔΒ των μαθημάτων θεωρητικής κατεύθυνσης του δημοτικού σχολείου της Ε και Στ τάξης που ήταν σε χρήση στο Δημοτικό κατά το σχολικό έτος 2006 -07.

Συγκεκριμένα αναλύθηκαν τα εξής βιβλία:

- 1.1."Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., Χαλικιάς, Π. (2006) Γλώσσα Ε Δημοτικού. Της Γλώσσας Ρόδι και Ροδάνι. Α τεύχος. (ΓΕ1)<sup>1</sup>
- 1.2."Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., Χαλικιάς, Π. (2006) Γλώσσα Ε Δημοτικού. Της Γλώσσας Ρόδι και Ροδάνι. Β τεύχος (ΓΕ2)
- 1.3."Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., Χαλικιάς, Π. (2006) Γλώσσα Ε Δημοτικού. Της Γλώσσας Ρόδι και Ροδάνι. Βιβλίο Δασκάλου. (ΓΕΒΔ)
- 1.4."Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., Χαλικιάς, Π. (2006) Γλώσσα Ε Δημοτικού. Της Γλώσσας Ρόδι και Ροδάνι. Τετράδιο Εργασιών. Α Τεύχος. (ΓΕΤΕ1)
- 1.5."Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., Χαλικιάς, Π. (2006) Γλώσσα Ε Δημοτικού. Της Γλώσσας Ρόδι και Ροδάνι. Τετράδιο Εργασιών. Β Τεύχος. (ΓΕΤΕ2)
- 1.6."Ιορδανίδου, Α., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε.μ Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π., Παπαϊωάννου, Κ. (2006) Γλώσσα ΣΤ Δημοτικού. Λέξεις, Φράσεις, Κείμενα. Α Τεύχος (ΓΣΤ1).
- 1.7."Ιορδανίδου, Α., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε.μ Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π., Παπαϊωάννου, Κ. (2006) Γλώσσα ΣΤ Δημοτικού. Λέξεις, Φράσεις, Κείμενα. Β Τεύχος (ΓΣΤ1).
- 1.8."Ιορδανίδου, Α., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε.μ Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π., Πα-

---

1. Ο αναγραφόμενος κωδικός στο τέλος κάθε βιβλίου είναι δηλωτικός του, δηλαδή προέρχεται από το μάθημα, την τάξη και αν πρόκειται το βιβλίο δασκάλου (ΒΔ) ή το τετράδιο εργασιών (ΤΕ). Έτσι, για παράδειγμα, ο κωδικός (ΓΕΒΔ), σημαίνει: βιβλίο Γλώσσας Ε' Τάξης, βιβλίου δασκάλου.

- παϊωάννου, Κ. (2006) Γλώσσα ΣΤ Δημοτικού. Λέξεις, Φράσεις, Κείμενα. Βιβλίο Δασκάλου (ΓΣΤΒΔ).
- 1.9."Ιορδανίδου, Α., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε.μ Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π., Παπαϊωάννου, Κ. (2006) Γλώσσα ΣΤ Δημοτικού. Λέξεις, Φράσεις, Κείμενα. Τετράδιο Εργασιών. Α Τεύχος (ΓΣΤΤΕ1).
  - 1.10."Ιορδανίδου, Α., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε.μ Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π., Παπαϊωάννου, Κ. (2006) Γλώσσα ΣΤ Δημοτικού. Λέξεις, Φράσεις, Κείμενα. Τετράδιο Εργασιών. Α Τεύχος (ΓΣΤΤΕ2).
  - 1.11." Γλεντής, Σ., Μαραγκουδάκης, Ε., Νικολόπουλος, Ν., Νικολοπούλου, Μ. (2006) Ιστορία. Στα Βυζαντινά Χρόνια. Ε τάξη. (ΙΕ)
  - 1.12." Γλεντής, Σ., Μαραγκουδάκης, Ε., Νικολόπουλος, Ν., Νικολοπούλου, Μ. (2006). Ιστορία. Στα Βυζαντινά Χρόνια. Ε τάξη, Βιβλίο Δασκάλου. (ΙΕΒΔ)
  - 1.13." Γλεντής, Σ., Μαραγκουδάκης, Ε., Νικολόπουλος, Ν., Νικολοπούλου, Μ. (2006). Ιστορία. Στα Βυζαντινά Χρόνια. Ε τάξη, Τετράδιο Εργασιών. (ΙΕΤΕ)
  - 1.14."Ρεπούση, Μ., Ανδρεάδου, Χ., Πουταχίδης, Α., Τσιβάς, Α. (2006). Ιστορία. Στα Νεότερα και Σύγχρονα Χρόνια. ΣΤ τάξη. (ΙΣΤ)
  - 1.15."Ρεπούση, Μ., Ανδρεάδου, Χ., Πουταχίδης, Α., Τσιβάς, Α. (2006). Ιστορία. Στα Νεότερα και Σύγχρονα Χρόνια. ΣΤ τάξη, Βιβλίο Δασκάλου. (ΙΣΤΒΔ)
  - 1.16."Ρεπούση, Μ., Ανδρεάδου, Χ., Πουταχίδης, Α., Τσιβάς, Α. (2006). Ιστορία. Στα Νεότερα και Σύγχρονα Χρόνια. ΣΤ τάξη, Τετράδιο Εργασιών. (ΙΣΤΤΕ)
  - 1.17."Κορναράκης, Κ., Πρέντος, Κ., π. Γιαννακόπουλος Δ. (2006). Θρησκευτικά. Οι Χριστιανοί στον Αγώνα της Ζωής. Ε τάξη. (ΘΕ)
  - 1.18."Κορναράκης, Κ., Πρέντος, Κ., π. Γιαννακόπουλος Δ. (2006). Θρησκευτικά. Οι Χριστιανοί στον Αγώνα της Ζωής. Ε τάξη, Βιβλίο Δασκάλου. (ΘΕΒΔ)
  - 1.19."Γούλας, Κ., Δεληκωνσταντής, Κ., Κομνηνού, Ι. (2006). Θρησκευτικά. Αναζητώντας την Αλήθεια στη Ζωή μας. ΣΤ τάξη. (ΘΣΤ)
  - 1.20. Γούλας, Κ., Δεληκωνσταντής, Κ., Κομνηνού, Ι. (2006). Θρησκευτικά. Αναζητώντας την Αλήθεια στη Ζωή μας. ΣΤ τάξη, Βιβλίο Δασκάλου. (ΘΣΤΒΔ)
  - 1.21. Κονταξάκης, Γ., Λαμπρινίδης, Α., Περπιράκης, Γ., Τζάννης, Γ., (2003) Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Ε τάξη, (ΚΠΑΕ)
  - 1.22.Κονταξάκης, Γ., Λαμπρινίδης, Α., Περπιράκης, Γ., Τζάννης, Γ., (2000) Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, ΣΤ τάξη, (ΚΠΑΣΤ)
  - 1.23. Μουγιακάκος Π., Μώρου Α., Παπαδημούλης Χ., Φραγκή Μ.(2006) : Θεατρική Αγωγή Ε και Στ Δημοτικού, Αθήνα , Ο.Ε.Δ.Β. (ΘεΑ)
  - 1.24. Μουγιακάκος Π., Μώρου Α., Παπαδημούλης Χ., Φραγκή Μ.(2006) : Θεατρική Αγωγή Ε και Στ Δημοτικού, Βιβλίο Δασκάλου, Αθήνα , Ο.Ε.Δ.Β (ΘεΑΒΔ).
  - 1.25. Διγγελίδης Ν., Θεοδωράκης Ι., Ζέτου Ε., Δήμας Ι. (2006): Φυσική Αγωγή Ε και Στ Δημοτικού, Αθήνα , Ο.Ε.Δ.Β. (ΦΑ)
  - 1.26. Διγγελίδης Ν., Θεοδωράκης Ι., Ζέτου Ε., Δήμας Ι. (2006): Φυσική Αγωγή Ε και Στ Δημοτικού, Βιβλίο Εκπαιδευτικού, Αθήνα , Ο.Ε.Δ.Β (ΦΑΒΔ).

Η ποσοτική ανάλυση αναδεικνύει την αριθμητική κυριαρχία των ανδρών στην ομάδα εκπόνησης των εγχειριδίων (χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι αν η αναλογία ήταν διαφορετική, θα είχαμε διαφορετικό αποτέλεσμα). Οι ομάδες συγγραφής – όπως απεικονίζονται παραπάνω - απαρτίζονται στην πλειοψηφία τους από άνδρες, όπως και η ομάδα



των κριτών-αξιολογητών, οι ομάδες εικονογράφησης, οι υπεύθυνοι του μαθήματος κατά τη συγγραφή και οι υπεύθυνοι υποέργου. Αντίθετα, τη φιλολογική επιμέλεια έχουν αναλάβει γυναίκες. Τέλος, υπεύθυνοι για την «αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων» στο Πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ υπεύθυνοι από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο είναι άνδρες. Επίσης, η ποσοτική ανάλυση αναδεικνύει την αριθμητική κυριαρχία των ανδρών στους πρωταγωνιστικούς ρόλους, στους ανθολογούμενους και στις ανθολογούμενες συγγραφείς, στην εικονογράφηση που πλαισιώνει τα κείμενα, στα εξώφυλλα, καθώς και στα επώνυμα/διάσημα πρόσωπα (λογοτέχνες, επιστήμονες, καλλιτέχνες, πολιτικούς, αθλητές, εφευρέτες κ.ά.). Κατά συνέπεια, αναμενόμενο είναι η οπτική και η εμπειρία που μεταβιβάζεται στα παιδιά μέσω της σχολικής γνώσης να είναι η ανδρική.

### **7.3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ**

Η ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων από την οπτική του φύλου έγινε ξεχωριστά για κάθε μάθημα και ως μονάδα ταξινόμησης ήταν το πρόσωπο σε σχέση με το φύλο του. Για την ανάλυσή τους χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου — μέθοδος που έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα σε σχετικές μελέτες — και στη συνέχεια επιλέχθηκαν ορισμένες κατηγορίες ανάλυσης ως κατευθυντήριοι άξονες για τον εντοπισμό των σχετικών αναφορών. Για την ποιοτική εκδοχή της ανάλυσης περιεχομένου ορίστηκαν οι εξής κατηγορίες και υποκατηγορίες ανάλυσης:

### **7.4. ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ**

#### **7.4.1. Γλωσσικός Σεξισμός**

**7.4.1.1.** *Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη - Όταν οι γυναίκες είναι αόρατες*

**7.4.1.2.** *Προσωποποίηση των επαγγελματιών*

**7.4.1.3.** *Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί*

**7.4.1.4.** *Πρόταξη του αρσενικού ονόματος στα ζεύγη*

**7.4.1.5.** *Χρήση των υποκοριστικών*

**7.4.1.6.** *Χρήση των αντωνυμιών και επιθέτων*

**7.4.1.7.** *Σημσιολογικά στερεότυπα*

**7.4.2.** Φωνή και στα δύο φύλα στη χρήση της γλώσσας - Κατευθυντήριες οδηγίες

### **7.5. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ**

### **7.6. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ**

**7.6.1.** Οικιακές δραστηριότητες

**7.6.2.** Οικονομικές δραστηριότητες

**7.6.3.** Ψυχαγωγικές δραστηριότητες

**7.6.4.** Πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες

### **7.7. ΔΙΑΣΗΜΑ ΠΡΟΣΩΠΑ**

### **7.8. ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ**

### **7.9. ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ-ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ**

### **7.10. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ**

#### **7.4.1. ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΣΕΞΙΣΜΟΣ**

Διερευνάται πώς μέσα από το περιεχόμενο και τη χρήση της γλώσσας αναπαριστώνται τα δύο φύλα στο διδακτικό υλικό που χρησιμοποιείται στο σχολείο.

Η γλώσσα είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο. Σε προσωπικό επίπεδο έχει άμεση σχέση με τη σκέψη μας και σε κοινωνικό επίπεδο με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που καθορίζουν τη ζωή μας. Κατά συνέπεια, δεν είναι μόνον μέσο επικοινωνίας, αλλά και φορέας ιδεολογίας.

Υπάρχουν λέξεις και εκφράσεις στην ελληνική γλώσσα που υποδηλώνουν τον αποκλεισμό και άλλες τη συνύπαρξη και την ισότητα με την ταυτότητα του «άλλου ή άλλης». Μεγάλο τμήμα της γλώσσας — στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο — είναι σεξιστική. Αυτή η χρήση της γλώσσας αντανακλά και νομιμοποιεί τις άνισες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα, ενισχύει τη σεξιστική συμπεριφορά και οργάνωση καθώς προωθεί και διαιωνίζει τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων και τις άνισες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα. Είναι, δηλ. η γλώσσα που δίνει το προβάδισμα στο αρσενικό έναντι του θηλυκού, που εμπεριέχει λέξεις και εκφράσεις που προσβάλλουν, υποβαθμίζουν, απαξιώνουν και αποκλείουν τις γυναίκες και γενικά εμπεριέχει το μήνυμα της ανισότητας των φύλων με πολλούς τρόπους. Στο επίπεδο της γλωσσικής δομής μπορούμε να το παρατηρήσουμε στη γραμματική, στη σύνταξη και στη σημασιολογία.

Παραδείγματα σεξισμού στη γλώσσα — εκτός των σχολικών εγχειριδίων — υπάρχουν στο δημόσιο λόγο της εκπαίδευσης που αφορά: στους στόχους του αναλυτικού προγράμματος, στις ανακοινώσεις - προσκλήσεις που απευθύνονται στους γονείς και στα μέλη του προσωπικού, στους κανονισμούς του σχολείου, στην επίσημη αλληλογραφία, στις αθλητικές και εορταστικές δραστηριότητες, στους επίσημους τίτλους, βαθμολογία, υπεύθυνες δηλώσεις κ.ά.

Στα σχολικά εγχειρίδια μπορούμε να εντοπίσουμε το σεξισμό στη γλώσσα στις εξής υπο-κατηγορίες:

Έ"Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη

Έ"Προσωποποίηση των επαγγελματών - Όταν τα επαγγέλματα έχουν φύλο

Έ"Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί

Έ"Πρόταση του αρσενικού ονόματος στα ζεύγη - Όταν οι άνδρες προηγούνται

Έ"Χρήση των υποκοριστικών

Έ"Χρήση των αντωνυμιών και επιθέτων

Έ"Σημασιολογικά στερεότυπα

#### **7.4.1.1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη -**

##### **Όταν οι γυναίκες είναι αόρατες**

Όταν χρησιμοποιούμε το αρσενικό γραμματικό γένος για να χαρακτηρίσουμε ένα σύνολο ανθρώπων με διαφορετικό γένος.

#### **Αναφορές:**

##### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

##### **Γλώσσα Ε τάξης:**

«Ποιοι είναι οι ήρωες;» (ΓΕ1:10), «ποιος φταίει γι' αυτό που έγινε;» (ΓΕ1:13), «Οι νησιώτες αισθάνονταν ευλάβεια» (ΓΕ1:16), «ο υπεύθυνος» (ΓΕ1:27), «πιστεύετε ότι οι μαθητές» (ΓΕ1:33), «αυτός που έχει σχέση με την πόλη» (ΓΕ1:35), «ποιες εικόνες χρησιμοποιούν οι ποιητές στα παραπάνω τραγούδια» (ΓΕ2:18) (αναφέρονται τρία ποιήματα, δύο εκ των οποίων τα έχουν γράψει γυναίκες)

## Γλώσσα ΣΤ τάξης:

«συζητήστε με τους συμμαθητές σας» (ΓΣΤ1: 56), «Οι φοιτητές που βρίσκονται μέσα στο Πολυτεχνείο...» (ΓΣΤ1: 74), «παλιά δεν είχαμε τόσους πολλούς τουρίστες» (ΓΣΤ3: 9) «πάρτε συνεντεύξεις από κάποιους μεγαλύτερους» (ΓΣΤ3: 14)

## Ιστορία Ε τάξης:

«βιβλίο δασκάλου» (εξώφυλλο), «που θα οργανώσετε με το δάσκαλό σας» (ΙΕ:5), «θα γίνετε μικρο-ερευνητές» (ΙΕ:5), «κοντά στους Έλληνες οι Ρωμαίοι γνώρισαν τους θεούς του Ολύμπου» (ΙΕ:13), «από τους καθηγητές και τους αποφοίτους του Πανεπιστημίου» (ΙΕ:77)

«πολλοί χριστιανοί διώχτηκαν» (ΙΕ:21). Πρόκειται για λογότυπο εικόνας στην οποία απεικονίζονται και θηλυκές φιγούρες, «και στις θρησκευτικές γιορτές οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν διάφορα μουσικά όργανα» (ΙΕ:37). Πρόκειται για λογότυπο εικόνας στην οποία απεικονίζονται και γυναίκες. Σε εικόνα που απεικονίζονται άνδρες, γυναίκες και παιδιά, ο λογότυπος είναι: «άμαχοι Βυζαντινοί εγκαταλείπουν τη φλεγόμενη πόλη τους» (ΙΕΤΕ:25)



1. Γυναίκες σε θρησκευτική πομπή την εποχή του Ιουστινιανού (Ψηφιδωτή τοιχογραφία, Άγιος Απολλωνάριος, Ραβέννα)

## Ιστορία ΣΤ τάξης:

«εγκαθίστανται πολλοί Έλληνες» (ΙΣΤ: 18), «όλοι αγωνίζονται με τον τρόπο τους» (ΙΣΤ:58), «πώς απαντούν οι Σουλιώτες» (ΙΣΤ:33). Το συγκεκριμένο ερώτημα μάλιστα αφορά και σε εικόνα που προβάλλει «Σουλιώτισσες σε μάχη» (ΙΣΤ:33), «νέες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι επιστήμονες, οι εργαζόμενοι στις υπηρεσίες, οι εργάτες και...», ενώ μόνο η λέξη: «οι εργάτριες» δίνεται και στο θηλυκό τύπο (ΙΣΤ:80), «Πολωνοί Εβραίοι της Βαρσοβίας...» (ΙΣΤ:111). Πρόκειται για λογότυπο φωτογραφίας και σε πρώτο πλάνο φαίνονται Πολωνές Εβραίες.

«πόσους βουλευτές εκλέγει ο νομός όπου κατοικώ» (ΙΣΤΤΕ:24), «ιδιοκτήτης/ες» (ΙΣΤΤΕ: 40). Ο διπλός τύπος δίνεται μόνο ως προς τον αριθμό και όχι και ως προς το φύλο των κατόχων ενός εργοστασίου

## Θρησκευτικά Ε τάξης:

«του πιστού» (ΘΕΒΔ:11), «του χριστιανού» (ΘΕΒΔ:11), «είναι πραγματικά άξιος συναγωνιστής» (ΘΕ:6), «όποιοι χάνει την ελπίδα του, την καλή του διάθεση» (ΘΕ:10), «πρέπει να αγαπάμε το διπλανό μας όπως τον εαυτό μας» (ΘΕ:15), «οι αθλητές των Παραολυμπιακών αγώνων, που αγωνίζονται κοντά στους υπόλοιπους αθλητές» (ΘΕ: 19)

## Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:

«τους συμπολίτες» (ΘΣΤ:9), «ο ταπεινός και αφανής ήρωας του Χριστού» (ΘΣΤ:37), «διδάσκει στο λαό του Θεού» (ΘΣΤ:21). Στην εικόνα παρουσιάζονται μόνο άντρες στο ακροατήριο

«ο κάθε συνάνθρωπός μας είναι αδελφός» (ΘΣΤ: 74), «τα νήπια που βαπτίζονται αποκαλούνται νεοφώτιστοι» (ΘΣΤ:77)

### Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:

«Οι επιστήμονες που το εξέτασαν» (ΚΠΑΕ:12), «Όταν είμαι βιαστικός» (ΚΠΑΕ: 22)

«Πώς εκλέγεται ο υπεύθυνος κάθε ομάδας;» (ΚΠΑΕ: 46)

### Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης:

«Αν κάποιος δεν ακολουθεί τους κανόνες» (ΚΠΑΣΤ:14), «Οι Έλληνες ομογενείς» (ΚΠΑΣΤ:17)

«Πολλοί από αυτούς...» (ΚΠΑΣΤ:17)

### Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:

«Παίζουμε με τα αντικείμενα και ανάλογα με τον ήρωα που αναλαμβάνουμε να μιμηθούμε...» (ΘΑ:20), «Παρτενέρ:Είναι ο συμπαίκτης...» (ΘΑ:22), «Χωριζόμαστε σε δυο ομάδες, τσιγγάνους και μη τσιγγάνους..» (ΘΑ:32), «Στο θέατρο ο ηθοποιός αυτοσχεδιάζει...» (ΘΑ:45)

«Η διαμόρφωση του σκηνοικού χώρου απαιτεί τη συνεργασία όλων των δημιουργών του θεάτρου: του ηθοποιού, του σκηνοθέτη, του σκηνογράφου-ενδυματολόγου, του μουσικού και του φωτιστή.» (ΘΑ:61)

Η αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους, έχει ως αποτέλεσμα και τα οξύμωρα, όπως στην εικόνα σελ.



Εικόνα 1: Η Ελένη Παπαδάκη στην Αντιγόνη, Σοφοκλή, 1940 (Εθνικό Θέατρο)

55, όπου εικονίζεται ένα κορίτσι και ένα αγόρι με μάσκα, και η λεζάντα γράφει: «Ένας μαθητής φοράει μια ουδέτερη μάσκα και περπατάει...» (ΘΑ: 55)

#### Δραστηριότητα 1

Ένας μαθητής φοράει μια ουδέτερη μάσκα και περπατάει στο χώρο σαν να μπαίνει σε ήρεμη θάλασσα. Ο δεύτερος φοράει μια άλλη μάσκα και μπαίνει σε θάλασσα φουρτουνιασμένη.

Ένας μαθητής παίρνει μια τυχαία πόζα κι ένας άλλος συμπληρώνει την εικόνα.



Παρόμοια στη σελ. 50 η ερώτηση που αφορά την ηθοποιό Ελένη Παπαδάκη της φωτογραφίας δίπλα είναι: « Τι κάνει ο ηθοποιός στην εικόνα 1;»

### Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:

«Δύο ομάδες από 5 παίκτες...» (ΦΑ:10),

«...και να ακολουθείτε τις οδηγίες που

σας δίνει ο εκπαιδευτικός» (ΦΑ:41),

«Βασικό στοιχείο των δρόμων ταχύτητας είναι η εκκίνηση των αθλητών...»

(ΦΑ:50) «Ο γιατρός μας γνωρίζει τις

εξετάσεις που χρειάζεται να κάνει κανείς .....

(ΦΑ:65), «Ένας συμμαθητής

σας μίλησε πολύ άσχημα στο διαιτητή...»

(ΦΑ:86)

«ποιος παίρνει τις αποφάσεις» (ΦΑΒΔ:

10), «ένας νικητής κι ένας ηττημένος»

(ΦΑΒΔ:23)



σελ. 35

Στο βιβλίο της Φυσικής Αγωγής οι οδηγίες του αθλήματος δίνονται στο δεύτερο πρόσωπο, και όπου γίνεται χρήση του τρίτου προσώπου επικρατεί το αρσενικό γένος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μερικά οξύμωρα, όπως στο σκίτσο στη σελ. 43, ο συμμαθητής είναι ένα κορίτσι, ή κορίτσια που συμμετέχουν σε μια άσκηση ή σε παιχνίδι να αποκαλούνται παίκτης ή συμπαίκτης, ή ο τερματοφύλακας (σελ35).

### **Σχολιασμός:**

Η χρήση του αρσενικού ως του επικρατέστερου γένους για να δηλωθούν άτομα και των δύο φύλων υποδηλώνει την κοινωνική ιεραρχία των φύλων. Η συνεχής χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο φύλα έχει ως συνέπεια να αποσιωπάται η παρουσία και η συμβολή των γυναικών σε όλο σχεδόν το φάσμα της κοινωνικής ζωής.

### **Προτάσεις:**

Παράλληλη χρήση και του θηλυκού γένους και των θηλυκών τύπων των λέξεων. Η διάκριση γίνεται με: α) λεξιλογικά μέσα: άνδρας, γυναίκα, β) χρήση διπλών τύπων: μαθητές, μαθήτριες, γ) χρήση διπλών άρθρων: ο/η δικαστικός, στον/στην οδοντίατρο (όταν δεν υπάρχει καθιερωμένος θηλυκός τύπος) δ) χρήση διπλών άρθρων και διπλών τύπων ο/η δάσκαλο/α ε) χρήση άλλων περιεκτικών τύπων: το εκπαιδευτικό προσωπικό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

#### **7.4.1.2. Προσωποποίηση των επαγγελματιών - Όταν τα επαγγέλματα έχουν φύλο**

Συχνά γίνεται η χρήση επαγγελματικών όρων ή τίτλων και ρόλων σε αρσενικό ή θηλυκό γένος, υποδηλώνοντας εμμέσως και το φύλο που κατά κανόνα το ασκεί. Επίσης, υπάρχουν επαγγελματικές ιδιότητες που- παρά το γεγονός ότι ασκούνται σήμερα και από γυναίκες- δεν έχουν αποκτήσει ακόμη θηλυκό γραμματικό γένος.

### **Αναφορές:**

#### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

#### **Η Γλώσσα μου Ε τάξης:**

«Είδικοί επιστήμονες και τεχνικοί...» (ΓΕ1:12, «Βάζω υποψηφιότητα ως βουλευτής» (ΓΕ1: 31)

«μ'αυτήν ασχολείται ο πολιτικός» (ΓΕ1:31), «οδηγός» (ΓΕ1:35), «οδοκαθαριστής» (ΓΕ1: 35), «μπορείτε να καλέσετε στο σχολείο σας έναν ιστορικό συγγραφέα» (ΓΕ1:45)

«Ποιες εικόνες χρησιμοποιούν οι ποιητές στα παραπάνω τραγούδια» (ΕΓ2: 18) (σημ. οι δύο δημιουργοί είναι γυναίκες η Αρλέτα και η Μ. Κριεζή)



3. Οι γυναίκες στο Βυζάντιο διακρίνονταν στο εμπόριο των υφανμάτων.

#### **Γλώσσα ΣΤ τάξης:**

«Ο δάσκαλος μας ανέλυσε το μάθημα» (ΓΣΤ1: 50), «ένας διαφημιστής» (ΓΣΤ1: 57), «ο δημοσιογράφος» (ΓΣΤ2: 10), «επιστήμονας» (ΓΣΤ2: 11), «ήρθαν και οι αρχές, δηλαδή ο κύριος δήμαρχος, οι διευθυντές των άλλων σχολείων» (ΓΣΤ2: 69)

#### **Ιστορία Ε τάξης:**

«γλύπτης» (ΙΕΤΕ:4), «διοικητής» (ΙΕΤΕ:4), «γεωργός» (ΙΕΤΕ:7), «έμπορος στο λιμάνι (ΙΕΤΕ:7),

«τεχνίτης» (ΙΕΤΕ:7), «ψαράς» (ΙΕΤΕ:7), «βοσκοί» (ΙΕΤΕ:43), «ιατρούς» (ΙΕ:121), «μαίες» (ΙΕ:121)

«δασκάλες κόμμωσης και ραπτικής» (ΙΕ:121)

«ιδιοκτήτριες» (ΙΕ:121), «υφάντριες» (ΙΕ:122)

«πλέκτριες» (ΙΕ:122), «κηντήστρες» (ΙΕΒΔ: 112)

### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«βουλευτές» (ΙΣΤΤΕ:24), «αριθμό γυναικών βουλευτών» (ΙΣΤΤΕ:45), «διπλωματικός» (Ι-ΣΤΤΕ:23), «χρυσοχόοι» (ΙΣΤΒΔ:36), «ράπτες» (ΙΣΤΒΔ:36), «ξυλουργοί» (ΙΣΤΒΔ:36), «γεωργός» (ΙΣΤΒΔ:36), «κτηνοτρόφος» (ΙΣΤΒΔ:36), «γυναίκες οδηγοί» (ΙΣΤ:128)

### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

«ο εκπαιδευτικός» (ΘΕΒΔ:7), «εικονογράφος» (ΘΕ:62), «καλλιτέχνης» (ΘΕ:82), «μελουργοί», «υμνογράφοι» (ΘΕ:88), «ρήτορες» (ΘΕ:117), «φιλόσοφοι» (ΘΕ:117), «υπηρέτρια» (ΘΕ:54), «η δασκάλα» (ΘΕ:107), «μαία» (ΘΕ:74)

### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«ποιητές» (ΘΣΤ:9), «φιλόσοφοι» (ΘΣΤ:9), «μοναχοί» (ΘΣΤ:30), «φοροεισπράκτορας» (ΘΣΤ:35),

### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

«και στα παλιά χρόνια υπήρχαν ορισμένα από τα σημερινά επαγγέλματα, όπως του εμπόρου, του γιατρού, του δασκάλου, του χτίστη, του τσαγκάρη, του κουρέα, του ράφτη κ.τ.λ.» (ΚΠΑΕ: 87).

### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης:**

«να καλέσουμε στο σχολείο να μιλήσει ο αγροτικός γιατρός, μια κοινωνική λειτουργός ή μια αδελφή νοσοκόμα» (ΚΠΑΣΤ: 47) (βιβλίο για το δάσκαλο), «πολιτικά πρόσωπα είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός, οι Υπουργοί κ.ά.» (ΚΠΑΣΤ: 20).

### **Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:**

«Ο δαιτητής είναι το μοναδικό άτομο που δικαιούται...» (ΦΑ:23), «Συζητήστε με τους συμμαθητές σας ή τον εκπαιδευτικό Φυσικής Αγωγής..» (ΦΑ:74), «ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να συνεργαστεί με το γιατρό, τους γονείς ή και άλλους ειδικούς» (ΦΑΒΔ: 31)

### **Σχολιασμός:**

Η χρήση κυρίως του αρσενικού γένους στις επαγγελματικές αναφορές υποδηλώνει ότι κατ' εξοχήν οι άντρες νομοποιούνται να έχουν επαγγελματικό ρόλο, ενώ παράλληλα οριοθετεί σαφώς και διαχωρίζει τα επαγγέλματα που αφορούν αποκλειστικά γυναίκες.

### **Προτάσεις:**

Θα έπρεπε να υπάρχουν α) διπλοί τύποι άρθρων β) οι θηλυκοί αντίστοιχοι τύποι, όπου είναι δυνατό π.χ. καθηγήτρια γ) διπλά άρθρα και διπλοί τύποι.

#### **7.4.1.3. Χρήση των λέξεων «άνθρωπος», «παιδί»**

Υπάρχουν λέξεις και εκφράσεις στις οποίες η χρήση του αρσενικού ως του επικρατέστερου γένους για να δηλωθούν άτομα και των δύο φύλων δημιουργεί, επιπλέον, και μια ασάφεια σε σχέση με το φύλο στο οποίο αναφέρεται. (Π. χ. Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Έχω τρία παιδιά και ένα κορίτσι). Υπάρχουν λέξεις και εκφράσεις στις οποίες η χρήση της λέξης άνθρωπος δημιουργεί αβεβαιότητα ή αμφισημία καθώς αναφέρεται άλλοτε στο ανθρώπινο είδος και άλλοτε στον ενήλικα άνδρα.

## **Αναφορές:**

### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

#### **Η Γλώσσα μου Ε τάξης:**

«Αντιστοιχίστε τα ονόματα των παιδιών με τις πληροφορίες που δίνει το κείμενο» και τα ονόματα που αναφέρονται είναι μόνο αγοριών (ΓΕ3:68)

#### **Γλώσσα ΣΤ τάξης:**

«Το παιδί που ήθελε να γίνει αρκούδα» (ΓΣΤ3: 42) (στη φωτογραφία εικονίζεται αγόρι)

#### **Ιστορία Ε τάξης:**

«τα παιδιά του συνήθως εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και αναζητούσαν εργασία και καλύτερη τύχη στο στρατό, στην πόλη, στις τέχνες και στα δημόσια έργα, που γίνονταν σε όλη την αυτοκρατορία» (ΙΕ:17),

«έτσι ο άνθρωπος, πράγμα ιερό για τον άνθρωπο, φονεύεται από το συνάνθρωπό του για απλή διασκέδαση των θεατών» (ΙΕ:19) και στην εικόνα που βρίσκεται δίπλα από το συγκεκριμένο κείμενο απεικονίζονται μόνο άντρες, «σκληραγωγούσαν τα νεογέννητα παιδιά τους και χάραζαν με σπαθί τα μάγουλά τους, για ν' αντέχουν στα τραύματα» (ΙΕ:33),

«τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι. Τα πιο πολλά παιδιά μάθαιναν τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες» (ΙΕ:38), «οι Βυζαντινοί έδιναν σημασία στη μόρφωση των παιδιών και τα έστελναν στα σχολεία για να μάθουν γράμματα», ενώ στο ίδιο μάθημα, στον τίτλο του κίβλου διευκρινίζεται ότι τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι (ΙΕ:40)

#### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη» (ΙΣΤ:12), «Δεν βαφτίζετε πια τα παιδιά σας Γιάννη, Πέτρο, Κώστα, παρά Λεωνίδα, Θεμιστοκλή, Αριστείδη!» (ΙΣΤ: 39), «Το 1969 ο άνθρωπος περπατά στη σεληνή» (ΙΣΤ:127)

#### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

«ένας απλός και άγιος άνθρωπος, ο μοναχός Αγάθωνας» (ΘΕ:15)

#### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«πάντα οι άνθρωποι αναζητούν την αλήθεια» (ΘΣΤ:6-8). Σε όλο το κεφάλαιο δεν γίνεται καμία αναφορά σε γυναίκα και παιδί. Τέσσερα σκίτσα ανδρών διαφορετικών πολιτισμών επιβεβαιώνουν την ταύτιση του ανθρώπου με τον άνδρα, «το ταξίδι του Ανθρώπου στην ιστορία» (ΘΣΤ:6), «οι άνθρωποι άρχισαν να δημιουργούν πολιτισμό» (ΘΣΤ: 6), «δημιουργία του ανθρώπου» (ΘΣΤ:7).

Σε όλο το κεφάλαιο: «η προσέγγιση της αλήθειας: μια βασανιστική αλλά και συναρπαστική περιπλάνηση»(ΘΣΤ: 9-11) δεν υπάρχει ούτε μία λέξη θηλυκού γένους ούτε ένα σκίτσο, μια εικόνα με έναν άνθρωπο γένους θηλυκού.

#### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

«Αυτά τα παιδιά ήθελαν να παίξουν ποδόσφαιρο αλλά δεν τα κατάφεραν» (ΚΠΑΕ: 13) Η λεζάντα της εικόνας αναφέρει παιδιά αλλά στην εικόνα εικονίζονται μόνο αγόρια

Στη σελίδα 19 ενώ το κείμενο μιλάει συνέχεια για «ανθρώπους» επίσης οι εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο εικονίζουν μόνο άντρες. (ΚΠΑΕ :19)





Αυτά τα παιδιά ήθελαν να παίξουν ποδόσφαιρο αλλά δεν τα κατάφεραν. Γιατί... (.)

ομάδες. Ο δάσκαλος π.χ. μπορεί να παίζει το ρόλο του διευθυντή του σχολείου, του δασκάλου μέσα στην τάξη, του πατέρα, του προέδρου σ ένα σύλλογο (πολιτιστικό, αθλητικό, συνδικαλιστικό) (ίσως και του ιεροψάλτη) (ΚΠΑΕ: 38).

«Όλοι οι άνθρωποι στη γη έχουν τις ίδιες ανάγκες» (ΚΠΑΕ:8). Όλα τα πρόσωπα που αναφέρονται στο κείμενο είναι αρσενικά και αυτό επιβεβαιώνεται και από τις εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο. Στη λεζάντα γράφει όλοι οι άνθρωποι. Στην εικόνα εικονίζονται μόνο άντρες.

### Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης:



«Αντιμετώπιζε πολλές δυσκολίες ο πρωτόγονος άνθρωπος για να ζήσει» Σε όλο το κείμενο δύο φορές γίνεται αναφορά σε παιδί κι αυτό είναι αγόρι και λέγεται «Κώστας». Την πρώτη φορά στη σελ. 13 όταν ενδιαφέρεται να μάθει για το διαβατήριο και τη δεύτερη στη σελ. 89 όταν επιστρέφει από ένα ταξίδι σε χώρες της Αφρικής.

### Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:

«Καθόμαστε όλοι σε ένα κύκλο εκτός από ένα παιδί που παίζει τον «αγρότη»...» (ΘΑ:35)

«Δέκα παιδιά παίζουν τους εξερευνητές.» (ΘΑ:38), «Ένα άλλο παιδί χρησιμοποιεί το σφυρί...» (ΘΑ:41), «Δυο παιδιά παίζουν τους ήρωες...» (ΘΑ: 44).

### Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:

«Οι άνθρωποι σήμερα, χάρη στην πρόοδο της τεχνολογίας και των επιστημών...» (ΦΑ: 7)

«Σήμερα λοιπόν όλοι είναι επιτακτική ανάγκη οι άνθρωποι –παιδιά και ενήλικες-...» (ΦΑ: 7)

«Οι περισσότεροι άνθρωποι σήμερα δεν κάνουν βαριές ή έντονες δουλειές...» (ΦΑ: 68)

«Μια γυναίκα σε γενική συνέλευση μεταξύ τριών αντρών» (σε μια εικόνα) (ΚΠΑΕ: 97)

Όλες οι υπόλοιπες εικόνες που πρεσβεύουν την προστασία του δικαιώματος στη ζωή, στην ελευθερία, στη μόρφωση, στην ισονομία, στην ανεξίτηρησκέια, στο οικογενειακό άσυλο, η φιλοτέχνηση των εικόνων περιλαμβάνει μόνον ανδρικές φιγούρες.

«Σήμερα ο άνθρωπος παίζει πολλούς ρόλους, επειδή συμμετείχει σε πολλές



Όλοι οι άνθρωποι στη γη έχουν τις ίδιες ανάγκες... (.)



## Σχολιασμός:

Λέξεις που δημιουργούν ασάφεια ως προς το γένος, όπως «άνθρωπος», «παιδί» τις συναντούμε αρκετά συχνά στα βιβλία. Με τη χρήση των λέξεων άνθρωπος /άνθρωποι και παιδί /παιδιά περιμένουμε ότι θα περιλαμβάνονται και τα δύο φύλα. Η προσεκτική εξέταση των κειμένων καθώς και οι εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο μας κάνουν να αντιληφθούμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις η λέξη «άνθρωπος» ταυτίζεται με τον άντρα και η λέξη «παιδί» με το αγόρι.

## Προτάσεις:

Θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η έκφραση «ανθρώπινα δικαιώματα» ή «δικαιώματα της ανθρώπινης ύπαρξης» εκφράσεις που δεν δημιουργούν ασάφεια ή αμφισημία ως προς το φύλο, όπως η έκφραση: «δικαιώματα του ανθρώπου». Επίσης, να μην δημιουργείται σύγχυση με την εκφορά των όρων: «άνθρωπος» και «παιδί», εφόσον χρησιμοποιούνται οι όροι «άνδρας», «γυναίκα» και «αγόρι», «κορίτσι» αντίστοιχα και σύμφωνα με την περίπτωση κάθε φορά.

### 7.4.1.4. Πρόταση του αρσενικού ονόματος στα ζεύγη ανδρικών-γυναικείων -

#### Όταν οι άνδρες προηγούνται

Υπάρχουν λέξεις και εκφράσεις στις οποίες ο αρσενικός τύπος προηγείται του θηλυκού και του ουδέτερου.

#### Αναφορές:

#### Ενδεικτικά αναφέρονται:

#### Η Γλώσσα μου Ε τάξης:

«Άνδρες και γυναίκες» (ΓΕ1 : 16), «άκουσαν από τους παππούδες ή τις γιαγιάδες τους» (ΓΕ1:43), «Σε λίγο όλη η οικογένεια, ο κύριος Ακτυπίδης, η κυρία Ακτυπίδου...» (ΓΕ1: 82).

Το τετράδιο Εργασιών αρχίζει με τη φράση αυτή «ο Γιώργος και η Γεωργία» (ΓΕΤΕ: 7)

#### Γλώσσα ΣΤ τάξης:

«ο Πέτρος με την Άρτεμη» (ΓΣΤ1: 87)

#### Ιστορία Ε τάξης:

«ο Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη» (ΙΕΤΕ:9), «την αγωγή αυτών των παιδιών (...) οι γιαγιάδες και οι παππούδες» (ΙΕ:38)

#### Ιστορία ΣΤ τάξης:

«Ερωτόκριτος και Αρετούσα» (ΙΣΤ:27), «άνδρες, γυναίκες και παιδιά» (ΙΣΤΒΔ:44), «φιλέλληνες, άνδρες και γυναίκες» (ΙΣΤ:54), «μια γυναίκα κι ένα βασιλόπουλο»

#### Θρησκευτικά Ε τάξης:

«αγόρια και κορίτσια» (ΘΕ:104), «γονείς τον Βασίλειο και την Εμμελία» (ΘΕ:117)

#### Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:

«μεταξύ ανδρών και γυναικών» (ΘΣΤ:72), «ο Συμεών και η Δεββώρα» (ΘΣΤ:104)

«ο Γιουσούφ και η Λεϊλά» (ΘΣΤ:107), «Αδάμ και Εύα» (ΘΣΤ:122)

#### Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:

«Ο πατέρας σου και η μητέρα σου» (ΚΠΑΕ:78)

#### Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης

«Το μίνι- βόλεϊ είναι ένα παιχνίδι με το οποίο μπορούμε να γυμναστούμε και να διασκεδάσουμε με τους φίλους και τις φίλες μας» (ΦΑ:17), «Οι αθλητές και οι αθλήτριες

της ενόργανης γυμναστικής παρουσιάζουν προγράμματα με διάφορες ασκήσεις...» (ΦΑ:37)

### **Σχολιασμός:**

Συνήθως προηγείται ο αρσενικός τύπος του θηλυκού –εκτός συγκεκριμένων περιπτώσεων όπου συναντάται το αντίστροφο (π. χ γυναικόπαιδα, κυρίες και κύριοι, η νύφη και ο γαμπρός). Στις περιπτώσεις αυτές η γυναίκα προτάσσεται λόγω της σχέσης της με έναν άντρα ή λόγω της λόγω της δήλωσης της αδυναμίας εξ αιτίας του φύλου της.

### **Προτάσεις:**

Να αποφεύγεται η πρόταση του αρσενικού τύπου, να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά ή αλφαβητικά ή μόνο όταν είναι αναγκαίο.

#### **7.4.1.5." Ονομαστικές αναφορές**

##### **Αναφορές**

##### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

##### **Η Γλώσσα μου Ε τάξης:**

«Λευτέρης, Ιάκωβος» (ΓΕ1 69), «Ρομπέρτα» (ΓΕ:73), «Δημήτρης» (ΓΕ1:77), «Φανφάν, Μισέλ, Κλοντ, Πατρίκ, Τζιντζίν» (ΓΕ :9)

##### **Η Γλώσσα μου ΣΤ τάξης:**

«Γιάννης, Νίκος» (ΓΣΤ1: 84), «Ανδρέας, Παύλος, Μαρία, Αγγελική» (ΓΣΤ1: 73)

##### **Ιστορία Ε τάξης:**

«αν η μητέρα του Κωνσταντίνου, που ήταν Ελληνίδα και χριστιανή» (ΙΕΤΕ:9), «ο φιλόσοφος καθηγητής Τυχικός Βυζάντιος» (ΙΕΤΕ:39), «οι μορφωμένοι γιατροί, όπως ο Γεώργιος Χωνιάδης και ο Γεώργιος Χρυσοκόκης» (ΙΕΤΕ:39)

##### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«κύριο Νικόλαο Σπετζιώτη του Δημητρίου» (ΙΣΤ:41), «Γάλλος φιλέλληνας Ε. Ντελακρουά» (ΙΣΤ:45), «κυρά Δομνίτσα» (ΙΣΤ:51)

##### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Τα ενήλικα άτομα τις περισσότερες φορές παρουσιάζονται χωρίς όνομα και κυρίως οι γυναίκες. Όπως: «ο παππούς» (ΘΕ:51 ), «ο πατέρας» (ΘΕ:103), «ο κύριος Γιάννης» (ΘΕ: 62), «ο μοναχός Αγάθωνας» (ΘΕ:15), «είχε δει τη γιαγιά του» (ΘΕ:75), «ευλόγησε τη διάθεση μια φτωχής και χήρας γυναίκας» (ΘΕ:21) , «μία υπηρέτρια» (ΘΕ:54), «το φαγητό που του έδωσε η μητέρα του» (ΘΕ:106), «της Πλακίλλας, συζύγου του Θεοδοσίου του Μεγάλου» (ΘΕΒΔ:17).

Τα παιδιά προβάλλονται μέσα στο συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο με το όνομά τους, όπως: «ο Αντώνης» (ΘΕ:57), «ο Γιώργος» (ΘΕ:62), «η Βασιλική» (ΘΕ:79), «η Ζωή» (ΘΕ:103).

Στο «βιβλίο του δασκάλου» αναφέρεται το εξής: «συλλέγουμε υλικό από τη δράση των ανθρωπιστικών οργανώσεων και μέσα από αυτό συζητούμε για τα κίνητρα που έχουν και τα εφόδια που χρησιμοποιούν στην προσπάθεια ανακούφισης των δοκιμαζόμενων πληθυσμών κάθε φυλής, θρησκείματος ή πολιτικής προέλευσης» (ΘΕΒΔ:15). Το φύλο δεν συμπεριλαμβάνεται καθόλου στην παραπάνω προσέγγιση.

Ομοίως, στο εξής παράθεμα: «στην Ελλάδα, εξάλλου, όπως και σε όλο τον κόσμο, οι κοινωνικοί αγώνες πέτυχαν μέσα από τη συντροφικότητα, συνεργασία και ισχυρή πί-

στη σε ένα σκοπό (π.χ. συνεταιρισμός Αμπελακίων, δημοκρατικοί αγώνες στην πατρίδα μας, η «Αλληλεγγύη» στην Πολωνία κ.λ.π.)» (ΘΕΒΔ:28). Εμφανές είναι ότι αποσιωπάται εντελώς η συνεισφορά οποιασδήποτε γυναικείας συλλογικότητας στην διεκδίκηση κοινωνικών δικαιωμάτων.

#### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«Ο Απόστολος Πέτρος» (ΘΣΤ:18), «ο παπα-Γρηγόρης» (ΘΣΤ:68), «Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ο Μιχαήλ Κηρουλάριος» (ΘΣΤ:58), «Αυτοκράτειρα Θεοδώρα» (ΘΣΤ:118), «Η μητέρα του μικρού Γρηγορίου, η Νόννα» (ΘΣΤ:112)

#### **Σχολιασμός:**

Οι γυναίκες σπάνια αναφέρονται με τα ονόματά τους με αποτέλεσμα να μειώνεται η δύναμη και η ζωντάνια των γυναικείων χαρακτήρων. Πολλές φορές η γυναίκα όχι μόνο δεν έχει όνομα, αλλά προσδιορίζεται μέσω της ιδιότητας της συζύγου ή της μητέρας. Ακόμη, μπορεί να παρατηρηθεί και η παντελής απουσία του φύλου και όχι μόνο η ονομαστική απουσία γυναίκας ή γυναικών.

#### **Προτάσεις:**

Να αναφέρονται οι γυναίκες με τα ονόματά τους και όχι μόνο μέσα από την ιδιότητά τους, ως μέλους μιας οικογένειας.

### **7.4.1.6." Χρήση των υποκοριστικών**

#### **Αναφορές:**

#### **Ενδεικτικά αναφέρονται**

#### **Η Γλώσσα μου Ε τάξης:**

«Φροσούλα, Αννούλα» (ΓΕ1:24)

#### **Γλώσσα ΣΤ τάξης:**

«ο μπάρμπα-Γιάννης και η θεία η Γιαννούλα» (ΓΣΤ3:105), «ο γέροντας και η γριούλα» (ΓΣΤ4 :22)

#### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«αγαπημένη μου γυναικούλα» (ΙΣΤ:96), «κυρά Δομνίτσα» (ΙΣΤ:51)

#### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

«τίποτα δε σου ξεφεύγει Πετράκη μου!» (ΘΕ:51) είναι λόγια επαινετικά από τον παππού προς τον εγγονό του, «Οπωσδήποτε μικρή μου» «και βέβαια μικρή μου» (ΘΕ:76) αποκαλεί ένας ενήλικος άνδρας μια μαθήτριά της Ε τάξης.

#### **Σχολιασμός:**

Η χρήση υποκοριστικών γίνεται κυρίως σε κορίτσια και γυναίκες. Μπορεί να θεωρηθεί δείγμα σεξιστικής γλώσσας, αφού κατά αυτόν τον τρόπο μειώνεται η συνεισφορά των γυναικών και λανθάνει το μήνυμα ενός υποδεέστερου ρόλου.

#### **Προτάσεις:**

Θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί εντελώς η χρήση υποκοριστικών ή αν γινόταν να αφορούσε και στα δύο φύλα.

#### **7.4.1.7. Χρήση των αντωνυμιών και επιθέτων**

##### **Αναφορές:**

##### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

##### **Η Γλώσσα μου Ε τάξης:**

«είπε θυμωμένος ο πατέρας μου» (ΓΕ1: 61), «η μαθήτρια είναι αριστούχα» (ΓΕ2:87), «τι θα το κάνουμε τώρα αυτό; έλεγε απελπισμένη η μαμά μου» (ΓΕ1:61), «ζωντανός, σημαντικός, εκπληκτικός, υψηλός, τηλεοπτικός» (ΓΕ2:54)

##### **Γλώσσα ΣΤ τάξης:**

«φημισμένος επιστήμονας» (ΓΣΤ2: 11), «αρχίζει η περιποίησή μου από ομάδες πολύ υπομονετικών και αξίων γυναικών» (ΓΣΤ2: 27)

##### **Ιστορία Ε τάξης:**

«ονομαστούς δασκάλους» (ΙΕ:12), «κατακτημένους Έλληνες» (ΙΕ:12), «τοπικούς άρχοντες» (ΙΕ:15), «πρώτο πολίτη» (ΙΕ:15), «καλύτερες πρέσβειρες» (ΙΕ:127), «ανύπαντρη» (ΙΕ:120), «παντρεμένη» (ΙΕ:120), «ενάρετη» (ΙΕ:120), «υπάκουη» (ΙΕ:120), «υποταγμένη» (ΙΕ:120)

##### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«γυναίκεια μοιρολόγια» (ΙΣΤΤΕ:21), «αληθινούς δασκάλους» (ΙΣΤ:23), «νέα γυναίκα, πληγωμένη, ανήμπορη» (ΙΣΤΒΔ:46), «γνωστή φιλελληνίδα Σοφία ντε Μαρμπουά» (ΙΣΤ: 63), «την όμορφη, τη δυνατή, την αρχικαπετάνα» (ΙΣΤ:51), «οι συνθήκες εργασίας των μικρών κοριτσιών αλλά και των αγοριών» (ΙΣΤ:81)

##### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

«μιας φτωχής και χήρας γυναίκας» (ΘΕ:21), «την περιουσία του» (ΘΕ:22), «τη σοδειά του» (ΘΕ:22), «θηριώδη παλαιστή» (ΘΕ:114), «σπουδαίος παιδαγωγός» (ΘΕ:117), «σαν στοργική μητέρα» (ΘΕ:121), «ο αυθόρμητος και δυναμικός χαρακτήρας του» (ΘΕ:123)

##### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«όλα τα υπάρχοντά του» (ΘΣΤ:32), «με τις δυνάμεις του» (ΘΣΤ:10), «στο σπίτι του» (ΘΣΤ:35)

##### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

«σωστός» (ΚΠΑΕ:12), «ελεύθερος» (ΚΠΑΕ:13), «ασφαλής» (ΚΠΑΕ:13)

##### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης**

«αγωνιστής» (ΚΠΑΣΤ: 16), «ανώτατος» (ΚΠΑΣΤ: 81)

##### **Θεατρική Αγωγή Ε και Στ τάξης:**

«..πρέπει να είμαστε πολύ συγκεντρωμένοι, να παρατηρούμε τη δράση του παρτενέρ μας...» (ΘΑ:22), «Ταυτόχρονα όλοι με κινήσεις το κεφαλιού...» (ΘΑ:35), «Σήμερα στο παιχνίδι παίζουμε όλοι μαζί» (ΘΑ:28), «Στεκόμαστε όλοι σε μια γραμμή ο ένας πολύ κοντά στον άλλο.» (ΘΑ:29), «Είναι ένας αναιδής δράκος» (ΘΑΒΔ:115), «Είναι ένας φωνακλός δράκος» (ΘΑΒΔ:115), «Είναι μια ξεδιάντροπη δράκαινα» (ΘΑΒΔ:115), «Είναι μια χοντρή δράκαινα» (ΘΑΒΔ:115), «Είναι μια κουνιστή και λυγιστή δράκαινα» (ΘΑΒΔ:115).

##### **Φυσική Αγωγή Ε και Στ Τάξης:**

«Πόσο δραστήριοι είστε;» (ΦΑ:69), «Αντίθετα όταν ανταγωνιζόμαστε ο καθένας προσπαθεί να νικήσει.» (ΦΑ:72), « Όταν κάποιος έχει μειωμένο λίπος στο σώμα του, τότε κινδυνεύει από διατροφικές διαταραχές...» (ΦΑ:79), «Όλοι έχουν δικαίωμα στο παιχνίδι» (ΦΑ:82)

### **Σχολιασμός:**

Παρατηρείται συνεχής χρήση της αρσενικής αντωνυμίας και ιδιαίτερα της κτητικής με αποτέλεσμα να φαίνεται ότι ο κόσμος ανήκει αποκλειστικά σε άντρες. Η χρήση των επιθέτων ενισχύει τα έμφυλα στερεότυπα (π.χ. για τις γυναίκες υπάρχει πληθώρα επιθέτων που αφορούν στην εξωτερική τους εμφάνιση, ενώ για τους άντρες που τονίζουν την γενναιότητα, το θάρρος κ.λ.π.)

### **Προτάσεις:**

Εναλλακτική χρήση αντωνυμιών και επιθέτων. Αποφυγή χρήσης επιθέτων που ενισχύουν τα έμφυλα στερεότυπα.

#### **7.4.1.8. Σημσιολογικά στερεότυπα**

Συχνά τα παράγωγα της λέξης άνδρας (π. χ. ανδρείος) έχουν θετική σημασία, ενώ τα παράγωγα της λέξης γυναίκα (π. χ. γυναικοδουλειά) έχουν αρνητική σημασία. Υπάρχουν λέξεις ή φράσεις που περιέχουν τη λέξη άνδρας και αποσιωπούν τη συνεισφορά των γυναικών (Π. χ. επανδρώνεται). Υπάρχουν λέξεις ή φράσεις που περιέχουν τη λέξη πατέρας και αποσιωπούν τη συνεισφορά των γυναικών. (Π. χ. Η γη των πατέρων μας. Το πατρικό μου σπίτι).Υπάρχουν λέξεις ή φράσεις που αποκτούν διαφορετική σημασία ανάλογα με το φύλο στο οποίο απευθύνονται. (Π.χ. Νοικοκύρης\ νοικοκυρά).Υπάρχουν λέξεις ή φράσεις που επαινούν τα γυναικεία επιτεύγματα με όρους που αποδίδονται, κατά κανόνα, στους άνδρες (Π. χ. γυναίκα παλικάρι) ή υποτιμούν ή εξευτελίζουν τους άνδρες με όρους που αποδίδονται, κατά κανόνα, στις γυναίκες και στους ομοφυλόφιλους. Υπάρχουν λέξεις ή φράσεις που αναπαράγουν στερεότυπες αντιλήψεις για το ρόλο των γυναικών και των ανδρών (Π.χ Το καλάθι της νοικοκυράς, κουτσομπόλα, ωραίο φύλο).Υπάρχουν όροι που υποτιμούν και εξευτελίζουν τους άνδρες ή τις γυναίκες. Υπάρχουν παροιμίες και ευχές που αναπαράγουν στερεότυπες αντιλήψεις για το ρόλο των γυναικών και των ανδρών. (Π.χ. Και με ένα γιό!) και στις οποίες δεν γίνεται χρήση του αρσενικού τύπου ως κανόνα. Συχνά σε τίτλους και χαιρετισμούς οι γυναίκες παρουσιάζονται ως εξαρτώμενες από τους άνδρες.(Π. χ. Ο κύριος Παπαδόπουλος και η σύζυγός του. Ο γιατρός και η γυναίκα του).

### **Αναφορές:**

#### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

#### **Η Γλώσσα μου Ε τάξης:**

«ο ήρωας, ο ηγέτης» (ΓΕ3: 59), «ανδρείος ήρωας» (ΓΕ3:61), «ρωμαλέα κορμοστασιά, δυνατά μπράτσα» (ΓΕ3:61), «οικοδέσποινα» (ΓΕ1:14)

#### **Γλώσσα ΣΤ τάξης:**

«Συ λοιπόν είσαι που με νοικοκυρεύεις...» (ΣΤ1: 61), «Ορισμός σας, αφέντη βασιλιά...» (ΣΤ1: 61)

#### **Ιστορία Ε τάξης:**

«αν δεν έρθει ξοπίσω της γιος, αυτή θα είναι διάδοχός μου, αυτή θα στηρίξει το θρόνο μου» (ΙΕ:90), «Ω πόλη, βασίλισσα των πόλεων, ποιος είναι εκείνος που μας παίρνει από σένα, όπως τα παιδιά από την αγαπημένη τους μητέρα;» (ΙΕ:92), «Από πού θα θρέψω τώρα τη γυναίκα μου και τα εννέα μικρά παιδιά μου;» (ΙΕΤΕ: 37).

Επίσης, στο γλωσσάριο του βιβλίου της Ιστορίας της Ε δημοτικού υπάρχει λανθασμένη απόδοση του όρου: «φύλο». Δίδεται η εξής ερμηνεία: «ομάδα ανθρώπων που ανήκουν στην ίδια φυλή και έχουν κοινά στοιχεία πολιτισμού (γλώσσα, θρησκεία, ήθη, έθιμα)».

#### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«στο ταξίδι έκανε φουρτούνα και οι γυναίκες λιγοθυμούσαν από το φόβο τους» (ΙΣΤ:104), «παλικάρια» (ΙΣΤΤΕ:17), «αντρείοι σαν Έλληνες» (ΙΣΤΤΕ:21), «Πώς κλαιν οι μάνες για παιδιά και τα παιδιά για μάνες» (ΙΣΤΤΕ:21), «νέα γυναίκα, πληγωμένη, ανήμπορη» (ΙΣΤΒΔ:46), «σπίτι (...) βασιλείο της γυναίκας» (ΙΣΤ:85)

#### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

«διαφωνία ανάμεσα στα δύο «πρωτοπαλικάρα» της πέμπτης» (ΘΕ:6), «σαν καλή (...) μητέρα, η Εκκλησία» (ΘΕ:121), «ο αυθόρμητος και δυναμικός χαρακτήρας του» (ΘΕ:123)

#### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«δε νοιάζονται για τα ορφανά ούτε προσέχουν μην αδικηθούν οι χήρες» (ΘΣΤ:21), «προπατορικό αμάρτημα» (ΘΣΤ:49)

#### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης:**

«παλικάρια» (ΚΠΑΣΤ:73)

#### **Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:**



Αυτός που βλέπει, αυτός που παρατηρεί, που επιτηρεί, είναι σε συμβολικό επίπεδο «κάποιος μάγος», γένους αρσενικού, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από το σκίτσο. «Παίζουμε και γι αυτούς που μας βλέπουν, γιατί πάντα υπάρχει κάποιος που μας βλέπει. Είναι ο Μάγος της Σκηνης, ο μεγάλος μας φίλος, ο δάσκαλός μας, που γνωρίζει το παιχνίδι και φροντίζει να τηρούνται οι κανόνες του». (ΘΑ:7).

#### **Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ Τάξης**

Η λέξη «αρχηγός» είναι συνήθως ταυτισμένη με πρόσωπο γένους αρσενικού. Ακόμα και κορίτσι να είναι αρχηγός ομάδας, εγκალείται ως «ο αρχηγός». «Ο αρχηγός της ομάδας σας δεν επιτρέπει ...» (ΦΑ:86), «ποιος θα είναι αρχηγός» (ΦΑΒΔ: 29)

#### **Σχολιασμός:**

Η χρήση των σημασιολογικών στερεότυπων αντανακλά τη διαφορετική κοινωνική θέση των ανδρών και των γυναικών στην κοινωνία και τις άνισες σχέσεις εξουσίας. Έτσι, ελάχιστα αναγνωρίζεται η γυναικεία συνεισφορά, συχνά οι γυναίκες αντιμετωπίζονται ως ενιαία πληθυσμιακή κατηγορία με αυτή των παιδιών και τα παράγωγα της λέξης «γυναίκα» έχουν συνήθως αρνητική σημασία, ενώ τα παράγωγα της λέξης «άνδρας» θετική.

#### **Προτάσεις:**

Δημιουργία και χρήση αντίστοιχων και ισοδύναμων τύπων για τα δύο φύλα

#### **7.4.2. ΦΩΝΗ ΚΑΙ ΣΤΑ ΔΥΟ ΦΥΛΑ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ-ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ**

Το θέμα της χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας δεν τίθεται με όρους «πολιτικής ορθότητας». Κάθε φορά που αμφισβητούμε όρους και εκφράσεις που εμπεριέχουν διακρίσεις δίνουμε ταυτόχρονα και μια μάχη για όσα αναπαριστά και αναπαράγει στο επίπεδο των

κοινωνικών σχέσεων, για το νόημα, καθώς δεν έχουμε να κάνουμε μόνο με ζητήματα γλώσσας, αλλά και με τη σύνδεσή τους με την δράση. Η χρήση μη σεξιστικής γλώσσας - αν και αποτελεί κομβικό στοιχείο για μια αντι-σεξιστική εκπαίδευση - δεν είναι από μόνη της ανατρεπτική, δεν αλλάζει δηλαδή τις κοινωνικές συνθήκες από μόνη της, παρά μόνον εφόσον ασκηθεί μια συνολικότερη ανατρεπτική πρακτική σε όλα τα επίπεδα.

Η χρήση γλώσσας που να αντανάκλα την αναγνώριση της ισότητας ανδρών / γυναικών είναι πιο σημαντική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η εξοικείωση στη χρήση μη σεξιστικού λόγου είναι δύσκολο εγχείρημα και συναντά, συχνά, αντίσταση. Η αλλαγή θα προκύψει σταδιακά και θα πρέπει να αρχίσει με όρους που χρησιμοποιούνται συχνά και είναι περισσότερο αποδεκτοί.

Υπάρχουν ορισμένες κατευθυντήριες οδηγίες τις οποίες μπορούν να ακολουθούν όσα άτομα πιστεύουν στην αναγκαιότητα της χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας που να αντανάκλα τη νέα κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα και την ισότητα ανδρών – γυναικών.

Π.χ. μη κάνεις χρήση του αρσενικού γένους για να δηλωθούν άτομα και των δύο φύλων, μη χρησιμοποιείς επαγγελματικούς όρους μόνο με θηλυκές ή αρσενικές καταλήξεις, μη χρησιμοποιείς λέξεις / εκφράσεις που υποτιμούν ή εξευτελίζουν τις γυναίκες και τους άνδρες και αναπαράγουν στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων, μη χρησιμοποιείς με ασύμμετρο τρόπο τίτλους, προσφωνήσεις και χαιρετισμούς ανδρών / γυναικών / παιδιών, απαιτείται προσοχή στη χρήση λέξεων και φράσεων που εμπειρίζουν τη λέξη «άνδρας» και στη χρήση της λέξης «άνθρωπος» κ.ά. Παράλληλα, φρόντισε οι άνδρες και οι γυναίκες να παρουσιάζονται σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών καταστάσεων και ρόλων και δώσε ιδιαίτερη βαρύτητα σε νέους ανδρικούς και γυναικείους επαγγελματικούς ρόλους.

## 7.5. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Στην κατηγορία αυτή εξετάζουμε τις αναφορές στην εργασιακή κατάσταση των ανδρών και των γυναικών, το είδος των επαγγελμαμάτων που ασκούν, τις οικονομικές απολαβές από την εργασία, την αναφορά ή μη του χώρου εργασίας, την ικανοποίηση ή μη από το επάγγελμα.

### Αναφορές:

#### Ενδεικτικά αναφέρονται:

#### Η Γλώσσα μου Ε τάξης:

«μυλωνάς, καπετάνιος» (ΓΕ1: 16), «μουσικοί» (ΓΕ21: 8), «πλανόδιοι πωλητές, ψαράς, γαλατάς, παγοπώλης» (ΓΕ1: 24), «Οι καλύτεροι αρχιτέκτονες, οι μηχανικοί και οι τεχνίτες, σε κάθε εποχή...» (ΓΕ3: 24)

#### Γλώσσα ΣΤ τάξης:

«Ένας διαφημιστής...» (ΣΤ1: 57), «ο δημοσιογράφος» (ΣΤ2: 10), «ταξιθέτρια, ενδυματολόγος, κριτικός, σκηνογράφος, σκηνοθέτης, πρωταγωνίστρια, συνθέτης» (ΣΤ3: 54), «ποδηλάτης, πλοίαρχος, πιλότος, ναύτης» (ΣΤΤ1: 19), ειδικοί γιατροί και ψυχολόγοι (ΣΤΤΕ1: 32), μάγειρας (ΣΤΤΕ1: 37), «η τροχονόμος, ο διαιτητής, ο δάσκαλος, ο σερβιτόρος, η γιατρός» (ΣΤΤΕ2: 31),

«η αρχαιολόγος» (ΣΤΤΕ1: 29), τηλεφωνήτρια (ΣΤΤΕ1: 37)

Ολόκληρα κείμενα αφιερώνονται σε «αντρικά» επαγγέλματα, όπως: «το μηχάνημα» (ο

Γιάννης ο καφετζής είναι ο πρωταγωνιστής της ιστορίας) (ΓΣΤ2: 55),  
 «οι χτίστες» (ΓΣΤ3: 7) (ποίημα του Ναζίμ Χικμέτ το οποίο συνοδεύεται από φωτογραφία ολοσέλιδη χτίστη),  
 «Επαγγέλματα με προοπτική» (παρουσιάζονται τα επαγγέλματα του υπεύθυνου ξενοδοχειακής διοίκησης και τροφοδοσίας, τεχνικού Η/Υ, ηχολήπτη, και γραφίστα ηλεκτρονικής σχεδίασης εντύπου (ΓΣΤ3: 22)

### Ιστορία Ε τάξης:

γλύπτης (ΙΕΤΕ:4), διοικητής (ΙΕΤΕ:4), τεχνίτης (ΙΕΤΕ:7), ψαράς (ΙΕΤΕ:7), βοσκοί (ΙΕΤΕ: 43), κυνηγοί (ΙΕΤΕ:43), ιατρούς (ΙΕ:121), αρτοποιοί (ΙΕΤΕ:34), βιοτέχνες (ΙΕΤΕ:34), υφαντουργοί (ΙΕΤΕ:34), έμποροι μεταξίου (ΙΕΤΕ: 34), ξένος πρέσβης (ΙΕΤΕ:30)

Επαγγέλματα που αφορούν στη γυναικεία δραστηριότητα: μαίες (ΙΕ:121), δασκάλες κόμ-μωσης και ραπτικής (ΙΕ:121), ιδιοκτήτριες (ΙΕ:121), υφάντριες (ΙΕ:122), πλέκτριες (ΙΕ:122), κομωτέριες (ΙΕΒΔ: 112), κεντήστρες (ΙΕΒΔ: 112)

### Ιστορία ΣΤ τάξης:

στρατιωτικός (ΙΣΤΤΕ:23), πολιτικός (ΙΣΤΤΕ:23), διπλωματικός (ΙΣΤΤΕ:23), βουλευτές (ΙΣΤΤΕ:24)  
 χρυσοχόοι (ΙΣΤΒΔ:36), ράπτες (ΙΣΤΒΔ:36), γιατροί (ΙΣΤΒΔ:36), ξυλουργοί (ΙΣΤΒΔ:36), γουναράδες (ΙΣΤΒΔ:36), γεωργός (ΙΣΤΒΔ:36), κτηνοτρόφος (ΙΣΤΒΔ:36)

### Θρησκευτικά Ε τάξης:

εργάτες (ΘΕ:68), αρχιτέκτονες (ΘΕ:68), εικονογράφος (ΘΕ:62), καλλιτέχνης (ΘΕ:82), υμνογράφος (ΘΕ:88), παιδαγωγός (ΘΕ:117), ρήτορες (ΘΕ:117), φιλόσοφοι (ΘΕ:117).  
 Σχεδόν σε όλα τα μαθήματα εμφανίζεται ένας ανώνυμος δάσκαλος, ενώ γίνεται αναφορά σε μία ανώνυμη δασκάλα μόλις σε τέσσερα μαθήματα: (ΘΕ:68), (ΘΕ:91), (ΘΕ: 106), (ΘΕ:109).

Οι γυναίκες όταν εργάζονται είναι: ειδική μουσειοπαιδαγωγός (ΘΕ:81), μαία (ΘΕ: 74), υπηρέτρια (ΘΕ:54), η δασκάλα (ΘΕ:107). Επίσης, σε φωτογραφία απεικονίζονται δύο γυναίκες διαφορετικού θρησκευάματος, να φροντίζει η γιατρός ή νοσηλεύτρια, μέλος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού το μωρό της άλλης (ΘΕ:58). Δεν διευκρινίζεται όμως αν πρόκειται για εθελοντική εργασία ή για αμειβόμενη.

### Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:

ποιητές (ΘΣΤ:9), φιλόσοφοι (ΘΣΤ:9), μοναχοί (ΘΣΤ:30), φοροεισπράκτορας (ΘΣΤ:35), ποιμένες (ΘΣΤ:97), δάσκαλος (ΘΣΤ:72). Το επάγγελμα της δασκάλας είναι η μοναδική γυναικεία επαγγελματική δραστηριότητα (ΘΣΤ:98)

### Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:

«η μητέρα και ο πατέρας δουλεύουν έξω από το σπίτι:» (ΚΠΑΕ: 7), «Εμένα ο πατέρας μου είναι ξυλουργός και η μητέρα μου νοσοκόμα, λέει η Φανή. Ωραία! Μας φτιάχνει τα έπιπλα ο πατέρας σου και η μητέρα σου μας συντροφεύει στον πόνο μας» (ΚΠΑΕ:

**Τρόποι ζωής και επαγγέλματα**



**Χτίστες**

Τραγουδάει οι κτίστες:  
 Να κτίξω μη θάραξ;  
 που 'να να τραγουδάει ένα τραγουδί.  
 Είναι μια σκέψη εύκολη θάραξ;  
 Την σκεπάζω με κεφάλι είναι  
 που για σκεπάζω για σκεπάζω,  
 Ακουστέρας,  
 με ο σκεπάζω δεν είναι  
 για σκεπάζω για σκεπάζω,  
 εκεί 'να κτίξω οι κτίστες να κτίξω,  
 τα κτίξω που με κτίξω.  
 Εκεί δεν είναι πάντα κτίξω το κεφάλι,  
 πάντα ο σκεπάζω θάραξ; δεν είναι.  
 Να κτίξω μη θάραξ;  
 που 'να να τραγουδάει ένα τραγουδί,  
 που είναι κτίξω: ένα κτίξω οι κτίστες,  
 οι ο σκεπάζω σκεπάζω,  
 ή έρθω τον κεφάλι κεφάλι,  
 γράφω και πιο γράφω, πάνω σκεπάζω,  
 Στο τραπέζι κτίξω σκεπάζω  
 κτίξω σκεπάζω τις κτίξω σκεπάζω, και κτίξω στο σκεπάζω που τα κτίξω  
 τον ένα κτίξω στο τραπέζι κτίξω...

Ναζίμ Χικμέτ  
 (1898-1962)



55) (βιβλίο για το δάσκαλο), «ο υδραυλικός- ο οικοδόμος- η καθηγήτρια- η ηθοποιός- ο αστυνομικός- ο λαχειοπώλης- ο ψαράς- ο μάγειρας- η βουλευτίνα- ο ζαχαροπλάστης- ο πολιτικός μηχανικός- ο φούρναρης- ο πωλητής αυτοκινήτων- η πωλήτρια- ο γεωργός- η μετεωρολόγος- η οδοντίατρος» (ΚΠΑΕ: 93).

Στο: «η κοινοτική ζωή», (ΚΠΑΕ: 50-51) παρουσιάζονται 25 άτομα σε διάφορους ρόλους, οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι επαγγελματικοί ρόλοι. Τα 22 είναι άνδρες στο ρόλο των γιατρών, του αρρώστου, του ράφτη και του πελάτη του, των πυροσβεστών, του οδηγού λεωφορείου, ταξί και τρένου, του καφετζή και του πελάτη, των επιβατών, των οικοδόμων, των τεχνικών της υπηρεσίας ηλεκτρισμού και νερού, του τροχονόμου, του αρτοποιού, του ταχυδρόμου, του υπαλλήλου καθαριότητας της Δημοτικής Αρχής. Οι τρεις γυναίκες απεικονίζονται ως: δακτυλογράφος, νοσοκόμα και μια περαστική που μάλλον πρόκειται να πάρει το τρένο.



Ακόμη, σε μια σειρά εικόνων με τίτλο: «διάφοροι άνθρωποι που με την εργασία τους παράγουν αγαθά ή προσφέρουν υπηρεσίες» (ΚΠΑΕ: 79) απεικονίζονται 9 άτομα, όπου τα 7 είναι άνδρες σε διάφορες εργασίες και τα 2 γυναίκες στους ρόλους της παιδιάτρου (η ειδικότητα της παιδιάτρου είναι και η πλέον παραδεκτή από τις ιατρικές ειδικότητες για γυναίκα. Βλ. και ΓΣΤ2: 129) και της τροχονόμου. Επίσης, οι γεωργοί του χθες και του σήμερα είναι άνδρες όσο και ο χειριστής ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή (ΚΠΑΕ: 86-87).

#### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης:**

«Πρόεδρος της Δημοκρατίας, πρωθυπουργός..... υπουργός, σουλτάνος, αυτοκράτορας.... δήμαρχος, πρόεδρος της κοινότητας, χαλίφης....., βουλευτής...» (ΚΠΑΣΤ: 20)"

#### **Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:**

«Η διαμόρφωση του σκηνικού χώρου απαιτεί τη συνεργασία όλων των δημιουργών του θεάτρου: του ηθοποιού, του σκηνοθέτη, του σκηνογράφου-ενδυματολόγου, του μουσικού και του φωτιστή.» (ΘΑ:61), «Επίσης θα μιλήσουμε για το δημιουργό του θεατρικού έργου, το θεατρικό συγγραφέα» (ΘΑ:72), «Η μουσική επένδυση που αναλαμβάνει ..ο συνθέτης» (ΘΑ:83)

#### **Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ Τάξης:**

Γυμναστής, διαιτητής, παίκτης, αθλητής, εκπαιδευτικός, γιατρός, τερματοφύλακας

#### **Σχολιασμός:**

Τα επαγγέλματα που προβάλλονται είναι κυρίως ανδρικά, αν και δεν ανταποκρίνονται πάντα στη σύγχρονη πραγματικότητα. Οι άνδρες παρουσιάζονται σε μια ποικιλία επαγγελματικών ρόλων. Η εικόνα της εργαζόμενης γυναίκας – όταν υπάρχει – περιορίζεται κυρίως

σε λίγα και παραδοσιακά «γυναικεία» επαγγέλματα, κυρίως στον τομέα της φροντίδας και της προσφοράς υπηρεσιών, δεν εμφανίζεται συχνά στο χώρο εργασίας της - σε αντίθεση με τον άνδρα για τον οποίο έχουμε εκτενείς αναφορές και κείμενα ολόκληρα για τους επαγγελματικούς ρόλους του και δεν παρουσιάζονται οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ανταποκρινόμενη στους πολλαπλούς ρόλους της μητέρας-συζύγου- εργαζόμενης.

### **Προτάσεις:**

Να υπάρχουν περισσότεροι επαγγελματικοί ρόλοι γυναικών. Να παρουσιάζονται γυναίκες σε θέσεις κύρους και εξουσίας και στο χώρο της εργασίας τους έτσι ώστε σταδιακά να πάψει να επιβιώνει ο διαχωρισμός ανάλογα με το φύλο του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου. Επίσης, να παρουσιάζονται οι μεγαλύτερες δυσκολίες των εργαζόμενων γυναικών για «συμφιλίωση της οικογενειακής και εργασιακής ζωής» - ταυτόχρονα με πρωτοβουλίες που αντανακλούν τη βούληση ή την αναγκαιότητα να επιχειρήσουμε συνένωση των δύο χώρων, να επαναπροσδιορίσουμε τη σχέση οικογένειας και εργασίας, να εξισορροπήσουμε το περιεχόμενο των ρόλων των φύλων. Δηλ. ο συνδυασμός της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής είναι, ή τουλάχιστον θα έπρεπε να είναι, ένα σοβαρό ζήτημα για τις γυναίκες και τους άνδρες.

## **7.6. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ**

Εξετάζονται οι δραστηριότητες αντρών και γυναικών, αγοριών και κοριτσιών στις παρακάτω υποκατηγορίες:

Έ"Οικιακές δραστηριότητες

Έ"Οικονομικές δραστηριότητες

Έ"Ψυχαγωγικές δραστηριότητες

Έ"Πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες

### **7.6.1. ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ**

Η γυναίκα προβάλλεται κυρίως ως μητέρα, με κύριο χώρο και αντικείμενο δραστηριοποίησης το σπίτι, την κουζίνα και τα παιδιά.

#### **Αναφορές**

**Ενδεικτικά αναφέρονται:**

**Γλώσσα Ε τάξης:**

«η μητέρα μου μας έβαλε να φάμε» (ΓΕ2: 42)

**Ιστορία Ε τάξης:**

Οι γυναίκες ασχολούνται κυρίως με την φροντίδα και διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, την καθαριότητα του σπιτιού και τον προσωπικό καλλωπισμό τους. Έτσι:

«οι γυναίκες είχαν την επιμέλεια του σπιτιού, των παιδιών, των τροφίμων και των φαγητών. Στις γεωργικές εργασίες έπαιρναν συνήθως μέρος μόνο στις περιόδους συγκομιδής των καρπών. Πολλές όμως εργάζονταν στο σπίτι υφαίνοντας και κεντώντας και άλλες σε εργαστήρια και καταστήματα αρωμάτων και μεταξίου» (ΙΕ:80-81).

Σε εικόνα με λογότυπο: «μητέρα συνοδεύει το παιδί της στο σχολείο» (ΙΕ:40) απεικονίζεται μία νεαρή μητέρα να πηγαίνει το μικρής ηλικίας αγόρι της στον δάσκαλο. Ακόμη: «τα κορίτσια κοντά στις μητέρες τους μάθαιναν να κεντούν, να πλέκουν και να υφαίνουν» (ΙΕ:38). Ωστόσο, «οι μητέρες που ήξεραν γράμματα, μάθαιναν στις κόρες τους ανάγνωση, γραφή, τραγούδια του λαού και ψαλμούς της εκκλησίας (ΙΕ:120).

Οι άνδρες είναι αυτοί που φροντίζουν να μη λείψουν είδη διατροφής από τις οικογένειες τους. «Πλούσιοι και φτωχοί φρόντιζαν να μη λείπουν από το σπίτι τα απαραίτητα για τη διατροφή της οικογένειάς τους είδη» (ΙΕ:80).

### Ιστορία Στ τάξης:

Οι γυναίκες ασχολούνται κυρίως με την φροντίδα και ανατροφή των παιδιών τους, καθώς και με οικιακές, γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες. Έτσι: «Το σπίτι είναι η βασική απασχόληση των γυναικών της οικογένειας. Το σπίτι όμως δεν είναι μόνο το μαγειρέμα, το ζύμωμα, η καθαριότητα, η φροντίδα των παιδιών αλλά και ο αργαλειός, το κέντημα, ακόμα και τα ζωντανά και τα χωράφια» (ΙΣΤ:24). «Οι γυναίκες αναλαμβάνουν τη φροντίδα του οίκου. Τα παιδιά της οικογένειας προσφέρουν, ανάλογα με τις δυνατότητες και το φύλο τους, στην οικιακή οικονομία» (ΙΣΤΒΔ:38).

Σε εικόνες προβάλλονται γυναίκες, άνδρες και παιδιά από κοινού σε γεωργικές εργασίες (ΙΣΤ:21). Επίσης, σε λιθογραφία προβάλλεται με τίτλο: «Εσωτερικό σπιτιού (18<sup>ος</sup> αι.)» μία γυναίκα με τα τρία παιδιά της (ΙΣΤ:24).

Ενδιαφέρον έχει το απόσπασμα από την πρωτοποριακή «Εφημερίδα των Κυριών» στις 23.6.1891, με τίτλο: «Οι νόμοι μας και τα βασίλεια της γυναίκας» (ΙΣΤ: 85). Αναφέρεται το εξής: «το σπίτι λένε όλοι είναι το βασίλειο της γυναίκας και κανείς δε σκέφτηκε να φέρει αντίρρηση σ' αυτό. Αλλά το σπίτι είναι λέξη που περιλαμβάνει πολλά: συζύγους, παιδιά, υπηρέτες, έπιπλα, κινητά και ακίνητα. Ρωτάμε λοιπόν: η γυναίκα κυριαρχεί και επί του συζύγου στο σπίτι; Όχι, αφού ο άντρας είναι ο απόλυτος αρχηγός του».

### Θρησκευτικά Ε τάξης:

Η μητέρα δίνει φαγητό στα παιδιά (ΘΕ: 106), καλωσορίζει φίλους των παιδιών της (ΘΕ: 57). Δεν υπάρχει καμία αναφορά, που να παρουσιάζει άνδρες που να ασχολούνται με οικιακές ασχολίες.

### Θρησκευτικά Στ τάξης:

«Η μητέρα του μικρού Γρηγορίου, η Νόννα, έδωσε τον καλύτερο εαυτό της στην ανατροφή του παιδιού της και προσευχόταν συνεχώς στο Θεό για την προκοπή του» (ΘΣΤ:112)

### Θεατρική Αγωγή Ε και Στ τάξης:

«δύο παιδιά περιμένουν τη φτωχή μάνα να τα ταίσει» (ΘΑΒΔ:37)

## 7.6.2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

### Αναφορές

Ενδεικτικά αναφέρονται:

### Γλώσσα Ε τάξης:

«ο πατέρας αγόρασε εισιτήρια...» (ΓΕ2: 17)



2.22

Εσωτερικό σπιτιού (18<sup>ος</sup> αι.)  
Εγχρωμη λιθογραφία σε σχέδιο του Υλαιοί  
Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη

### **Ιστορία Ε τάξης:**

Σε εικόνα με τίτλο: «το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης» και στην οποία απεικονίζονται μόνο άνδρες, αναφέρονται τα εξής: «πολλοί κάτοικοι της Πόλης εργάζονταν εκεί και άλλοι κατέβαιναν για να αγοράσουν ή να πουλήσουν προϊόντα» (ΙΕΤΕ:14).

Παρόλο πάντως που οι νόμοι και οι παραδόσεις δεν επέτρεπαν στις Βυζαντινές «να καθίζουν στο εργαστήριο, να πωλούν και να αγοράζουν», πολλές γυναίκες σταδιοδρόμησαν σε επαγγέλματα της αγοράς και ιδιαίτερα σε όσα είχαν σχέση με τα υφάσματα. Οι βυζαντινές πηγές μιλούν ακόμη για γυναίκες ιατρούς, μαιές, «δασκάλες κόμμωσης και ραπτικής», αλλά και ιδιοκτήτριες καταστημάτων τροφίμων» (ΙΕ:121). Επίσης, κάθε χρόνο στη γιορτή της Αγίας Αγάθης «οργάνωναν οι γυναίκες υφάντρες και πλέκτριες της Πόλης» πανηγύρι προς τιμή της Αγίας. «Γι αυτό πολλές γυναίκες της Πόλης περίμεναν το δικό τους πανηγύρι για τα ψώνια τους» (ΙΕ:122).

### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες μετανάστες και μετανάστρες απασχολούνται κυρίως στη βαριά βιομηχανία και σε άλλες ανθυγιεινές εργασίες» (ΙΣΤΒΔ:103), τονίζοντας τον από κοινού αγώνα ανδρών και γυναικών για την επιβίωση.

Ακόμη, στο κεφάλαιο: «Η Ελλάδα στον εικοστό αιώνα», στη: «... μαθητεία στην ιστορία» τα παιδιά διδάσκονται τη σύσταση της εργατικής νομοθεσίας από το 1909 ως το 1914 και τις ρυθμίσεις που αφορούν στην εργασία των γυναικών και παιδιών. Σχετική είναι και η εικόνα που προβάλλει εργαζόμενους και εργαζόμενες σε υφαντουργικό εργαστήριο στις αρχές του εικοστού αιώνα (ΙΣΤ:92).

Επίσης, από την εφημερίδα «Ριζοσπάστης», παρουσιάζεται απόσπασμα το οποίο αναφέρει: «φρικτές είναι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται οι εργάτες στο εργοστάσιο (τσιγάρων) Αρδίτη και αληθινά άθλιες είναι των εργατριών και μικρών παιδιών. Κοριτσάκια 10-14 χρονών εργάζονται για 8-12 δραχμές την ημέρα...» (ΙΣΤ:108). Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας, θίγεται και σε άλλο σημείο όπου εκφράζονται και οι αντιλήψεις της εποχής του περασμένου αιώνα: «Τα παιδιά δεν γεννήθηκαν μόνο για να παίζουν, αλλά πρέπει από νωρίς να κερδίζουν το ψωμί τους» [Ανώνυμος, «Εργατικοί παίδες», Οικονομική Επιθεώρησης, φ. 17, 1874, σ. 194] (ΙΣΤ:81). Σε εικόνα παρουσιάζονται άνδρες και αγόρια «λούστοι κρατώντας τις άδειες εργασίας τους (περ. 1900)» (ΙΣΤ:81).

### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Οι άνδρες όταν βρίσκονται σε καλή οικονομική κατάσταση ασχολούνται με το πώς θα διανείμουν τα περιουσιακά στοιχεία στα παιδιά τους, πώς θα διασφαλίσουν την καλή τους παραγωγή. Ακόμη, όμως παρουσιάζονται και ως δίκαιοι φιλάνθρωποι υπέρ των φτωχών και αδυνάτων. Έτσι: «το πρόβλημα του πλούσιου ήταν (...) πώς θα μοίραζε δίκαια τη σοδειά του στους φτωχούς, πώς θα αποθήκευε καλύτερα τη σοδειά του, πώς θα μοίραζε την περιουσία του στα παιδιά του» (ΘΕ:22). Η εργασία τους αμείβεται και έχουν χρήματα: «ο μισθός των εργατών που θέρισαν τα χωράφια σας» (ΘΕ:105). Δεν υπάρχει ούτε μία αναφορά η γυναίκα να εργάζεται και να αμείβεται ή να διαχειρίζεται με κάποιο τρόπο ένα οικονομικό ποσό.

### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

Ενώ αναφέρεται μέσα στο κείμενο ότι: «ο πατέρας σου και η μητέρα σου πηγαίνουν και αυτοί καθημερινά στην εργασία τους», στην άσκηση της «μικρής μελέτης» (ΚΠΑΕ: 81) γράφεται το εξής: «Η ανταλλαγή των αγαθών και των υπηρεσιών μεταξύ των μελών

μιας κοινωνίας γίνεται, όπως ξέρετε, με τα χρήματα. Μπορείτε να σκεφτείτε και να διηγηθείτε στην τάξη σας, την ιστορία ενός χιλιάρικού από τη στιγμή που κάποιος το παίρνει καινούριο από την τράπεζα, ώσπου να φτάσει στο πορτοφόλι του πατέρα σας; Να πείτε δηλαδή ποιοι μπορεί να το χρησιμοποιήσαν και τι όφελος είχαν κάθε φορά που πλήρωναν με αυτό».

### 7.6.3. ΨΥΧΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

#### Αναφορές

#### Ενδεικτικά αναφέρονται:

#### Γλώσσα Ε τάξης:

Τα κορίτσια ασχολούνται με το διάβασμα, το κέντημα και γενικά με παθητικές δραστηριότητες. «Στη σκιά του ανεμόμυλου μαζεύονταν οι κοπέλες το απόγευμα με τα εργόχειρά τους και οι νέοι τα βράδια οργάνωνα γλέντια» (ΓΕ1: 16). «Η μικρή Ρούλα η Διαβαστρούλα, όπως τη φωνάζουν οι φίλοι και συμμαθητές της, τον περισσότερο χρόνο της τον περνάει διαβάζοντας» (ΓΕΤΕ1: 63)

Τα παιχνίδια των αγοριών είναι διαφορετικά, αν και είναι θετικό το γεγονός ότι -στο παρακάτω παράδειγμα -ασχολείται ταυτόχρονα και με τη λογοτεχνία.

«Ο Ηλίας είναι ένα αγόρι με ξανθά μαλλιά, καστανά μάτια, ζεστό βλέμμα και ένα ψηλό κορμί σαν κυπαρίσσι. ... Του αρέσει να παίζει διάφορα παιχνίδια. Αγαπάει το τρέξιμο και δεν τον φτάνει κανένας. Τρέχει σαν αέρας. Ασχολείται με το μπάσκετ. ... Οι γονείς του λένε γι' αυτόν ότι έχει μυαλό ξυράφι... Εκτός από το παιχνίδι, του αρέσει πολύ να διαβάζει λογοτεχνία. Συχνά χώνεται με τις ώρες σ' ένα βιβλίο και ξεχνάει τα πάντα..» (ΓΕ2: 87)

«Ο Άκης σκέφτεται πως τελικά είναι καλό το ότι παίζει έξω με τους φίλους του. Εκτός από την τηλεόραση τώρα ασχολείται και με άλλα πράγματα. Παιζοντας αθλείται και έτσι αποκτάει μεγαλύτερες αντοχές, πιο δυνατό σώμα και πάνω απ' όλα κάνει φίλιες...» (ΓΕΤΕ2: 41)



#### Γλώσσα Στ τάξης:

«Με τον πατέρα πηγαίναμε στη θάλασσα...» (ΓΣΤ1: 8)

«Η εφημερίδα του μπαμπά...», «ο μπαμπάς διαβάζει προσεκτικά αυτή τη φτωχική εφημεριδούλα...» (ΓΣΤ1: 44)

«Εξι Έλληνες ορειβάτες» (ΣΤΠΤΕ1: 50)



«Ο Στέλιος απέκτησε ποδήλατο» (ΓΤΤ2: 68)

#### Γλώσσα Στ τάξης:



«Ο Στέλιος απέκτησε ποδήλατο...» (ΓΤΤ2: 68)

## **Ιστορία Ε τάξης:**

Σε εικόνα με λογότυπο: «και στις θρησκευτικές γιορτές οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν διάφορα μουσικά όργανα» (ΙΕ:37) απεικονίζονται γυναίκες και άνδρες να διασκεδάζουν. Ομοίως, σε εικόνα με λογότυπο: «Βυζαντινό πανηγύρι σε ξωκλήσι» (ΙΕ:80) απεικονίζονται γυναίκες και άνδρες να χορεύουν. Βέβαια διευκρινίζεται ότι για τις γυναίκες: «η πιο συχνή έξοδός τους από το σπίτι ήταν η μετάβασή τους στην εκκλησία, με τη συνοδεία των γονιών τους» (ΙΕ:121) και ότι: «με τη συγκατάθεση των ανδρών ή των γονιών τους πολλές Βυζαντινές πήγαιναν στα δημόσια λουτρά της Πόλης» (ΙΕ:121).

Προσφιλής ψυχαγωγική δραστηριότητα των γυναικών είναι ο καλλωπισμός και η περιποίηση του εαυτού τους –σύμφωνα με τους κανόνες ηθικής που διαμορφώνονται και επιβάλλονται, εκτός των άλλων, σύμφωνα και με την ηλικία τους. Έτσι: «Οι νεότερες άφηναν τα μαλλιά τους μακριά «να πέφτουν στους ώμους και να σκιρτούν στον άνεμο». Οι μεγαλύτερες τα έπλεκαν και τα συγκρατούσαν με ελεφάντινα χτένια και χρυσές ή ασημένιες στέκες» (ΙΕ:122).

## **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

«Η γέννηση του παιδιού, ο γάμος αλλά και ο θάνατος αποτελούν σημαντικά γεγονότα (...) έθιμα που έχουν σχέση με τις καθημερινές ασχολίες και τη θρησκευτική ζωή προσφέρουν ευκαιρίες για κοινωνική συναναστροφή. Τα τοπικά πανηγύρια γίνονται αφορμή για ψυχαγωγία και βοηθούν στη διατήρηση της παράδοσης...» (ΙΣΤ:24), «στη γιορτή του Αγίου Νικολάου ζυμώνουν πίττα και ρίχνουν στο προζύμι έναν παρά» (ΙΣΤ:25).

Σε εικόνες εμφανίζονται γυναίκες, άνδρες και παιδιά να χορεύουν και να διασκεδάζουν με αφορμή ένα τοπικό πανηγύρι, ένα χορό, ένα γάμο (ΙΣΤ:25) και (ΙΣΤ:26). Οι γυναίκες διαβάζουν σε «αστικό σπίτι του 1890» (ΙΣΤ:85). Ενώ οι άνδρες συναντιούνται στα καφενεία και διασκεδάζουν Εικόνα (ΙΣΤ:84) και (ΙΣΤ:102). Πρόκειται για χώρο αποκλειστικά αντρικό. Σε εικόνα στην οποία προβάλλεται ο κινηματογράφος «Τιτάνια» εμφανίζονται από κοινού άντρες και γυναίκες να παρακολουθούν ταινία (ΙΣΤ:135).

Προσφιλής ψυχαγωγική δραστηριότητα για τα αγόρια είναι το ποδόσφαιρο (ΙΣΤ:132) ενώ με αθλήματα του στίβου ασχολούνται γυναίκες και άνδρες (ΙΣΤ:130-131).

Η τηλεόραση και το ραδιόφωνο αποτελεί μέσο διασκέδασης και ενημέρωσης για ανθρώπους όλων των ηλικιών και των δύο φύλων (ΙΣΤ:129). Ακόμη, το αυτοκίνητο αποτελεί μέσο εξυπηρέτησης και διασκέδασης ανδρών και γυναικών. Χαρακτηριστικό είναι και το εξής παράδειγμα: «Μέχρι το1950 οι γυναίκες οδηγό αυτοκινήτων μετριόντουσαν στα δάχτυλα (...) ακόμη και τις Κυριακές στις ημερήσιες εκδρομές των οικογενειών» (ΙΣΤ:128).

Οι γυναίκες ασχολούνται με τα εργόχειρα και μάλιστα εκφράζουν και την κοινωνικοπολιτική κατάσταση μέσα από αυτό. Σε εικόνα παρουσιάζεται: «εργόχειρο Ελληνοκύπριας μετά την εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στο βόρειο τμήμα της Κύπρου. «Εγίναμε πρόσφυγες 14. 8.1974» (ΙΣΤ:123).

## **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Οι μαθήτριες παρουσιάζονται να ταξιδεύουν και να γράφουν σε ημερολόγιο. Στο μάθημα: «4.3. Αγία Σοφία: Ένα θαύμα τέχνης» (ΘΕ:68) μία μαθήτρια, η Ειρήνη, επιστρέφει από ένα ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη και φέρνει στην τάξη ένα άλμπουμ με φωτογραφίες, δίνοντας την αφορμή για να ξεκινήσει το μάθημα. Ακόμη: «Αγαπημένο μου ημερο-

λόγιο, πολλές φορές αισθάνομαι ότι οι μεγάλοι είναι πολύ περιέργοι...». Η Λυδία γράφει τις σκέψεις της σε ημερολόγιο και ρωτάει τη δασκάλα της ό,τι απορίες έχει σχετικά με την ειρήνη στον κόσμο (ΘΕ:109).

Ο ενήλικος άνδρας ενημερώνεται παρακολουθώντας δελτία ειδήσεων στην τηλεόραση: «Είδα τον μπαμπά να παρακολουθεί τις ειδήσεις θυμωμένος» (ΘΕ:109). Αλλά και παιδιά παρακολουθούν τις ειδήσεις: «σήμερα τα παιδιά στην τάξη είναι αναστατωμένα. Είχαν ακούσει στις ειδήσεις για κάποιον άνθρωπο» (ΘΕ:48). Όμως πολεμικές ταινίες βλέπουν τα αγόρια: «εχθές είχε μια ταινία με πολεμικές τέχνες και νομίζω ότι ο Άλκης ξενύχτησε για να τη δει!» (ΘΕ:72).

Άνδρες /αγόρια διαβάζουν εφημερίδα: «Ο Πέτρος διάβαζε με προσοχή την πίσω πλευρά της εφημερίδας του παππού του» (ΘΕ:51), η γιαγιά μιλάει με τις εικόνες στο εικονοστάσι της (ΘΕ:75).

### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

Σε εικόνα που παρουσιάζεται ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος σε ταξίδι του στην Κορέα, διακρίνονται ένα αγόρι και η μητέρα του να συμμετέχουν στην εκδήλωση (ΘΣΤ:95).

Τα αγόρια ταξιδεύουν στο εξωτερικό: «ο Στέφανος είχε περάσει τις διακοπές του Πάσχα στη Ρώμη» (ΘΣΤ:98). Σε εικόνα σε «κήρυγμα σε προτεσταντικό ναό» (ΘΣΤ:102) το ακροατήριο το απαρτίζουν μόνο άντρες. Ομοίως σε: «προσευχή στο τζαμί» (ΘΣΤ:108).

### **Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:**

Όλες οι δραστηριότητες στα βιβλία Θεατρικής Αγωγής αφορούν παιχνίδια που προτείνονται στα παιδιά να συμμετέχουν. Και στις περιπτώσεις αυτές τα κορίτσια καλούνται με το αρσενικό γένος. «Παίζουμε με τα αντικείμενα και ανάλογα με τον ήρωα που αναλαμβάνουμε να μιμηθούμε...» (ΘΑ:20), «Χωριζόμαστε σε δυο ομάδες, τσιγγάνους και μη τσιγγάνους...» (ΘΑ:32), «Μεταμορφωνόμαστε σε κάποιον άλλο με τη δύναμη της φαντασίας». (ΘΑ:17), «οι μισοί τραγουδάμε και οι άλλοι μισοί χορεύουμε» (ΘΑΒΔ:69).

Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ Τάξης:

«Μαζί με τον γυμναστή σας μπορείτε να αλλάξετε κάποιους κανονισμούς...» (ΦΑ:10)

«...οι παίκτες της ομάδας που θα κερδίσει...» (ΦΑ:18)

## **7.6.4. ΠΟΛΙΤΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ**

### **Αναφορές**

#### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

#### **Γλώσσα Ε τάξης:**

«Στην ομιλία του ο δήμαρχος Εχεδώρου Θεσσαλονίκης κ. Γεώργιος Αρβανιτίδης τόνισε» (ΓΕ3: 76)

#### **Γλώσσα Στ τάξης:**

«Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ» (ΓΣΤ3: 77), «Ο Πρωθυπουργός υποσχέθηκε» (ΓΣΤΕ2: 35)

#### **Ιστορία Ε τάξης:**

Στα χρόνια του Βυζαντίου «όλοι οι επαγγελματίες ήταν οργανωμένοι σε σωματεία, τις συντεχνίες. Κάθε συντεχνία αγόραζε συλλογικά τις πρώτες ύλες και τις έδινε στα μέλη της. Υπήρχαν συντεχνίες κρεοπωλών, οικοδόμων, αρτοποιών, βιοτεχνών, υφαντουργών, εμπόρων μεταξιού κ. ά.» (ΙΕΤΕ: 34). Οι γυναίκες συμμετείχαν σε μυστήρια της εκκλησίας

και θρησκευτικές πομπές: «κι εκεί όμως παρακολουθούσαν τη λειτουργία από ξεχωριστό χώρο, το γυναικωνίτη» (ΙΕ:120)

Οι νεαρές, γόνοι εύπορων οικογενειών, επιτελούσαν, ακούσια, κατά κάποιο τρόπο κάποιες πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες, όταν μέσα από μικτούς γάμους μετακομίζανε για να ζήσουν μόνιμα στη χώρα του συζύγου τους, συμβάλλοντας έτσι στις καλές σχέσεις μεταξύ της χώρας καταγωγής του και της «νέας» τους πατρίδας. «Οι γυναίκες αυτές γίνονταν συχνά οι καλύτερες πρέσβειρες του Βυζαντίου στη νέα πατρίδα τους» (ΙΕ:127).

### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

Η συνεισφορά των γυναικών γίνεται εδώ περισσότερο εμφανής. «Στο πλαίσιο της Γαλλικής Επανάστασης καταγράφεται η πρώτη μαζική και δυναμική παρουσία γυναικών για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους» (ΙΣΤΒΔ:31), διευκρινίζοντας, όμως, ότι τελικά: «με τη Γαλλική Επανάσταση εξακολουθεί να υπάρχει η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών» (ΙΣΤΒΔ:32).

«Η συμβολή των γυναικών είναι σημαντική και εκδηλώνεται σε πολιτικό, στρατιωτικό και κοινωνικό επίπεδο (...) αποτελούν μέρος μόνον του πλήθους των αγωνιστών και αγωνιστριών που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας» (ΙΣΤΒΔ:55).

«Ο Αγώνας της Γυναίκας», «Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας», «Ελληνίς», περιοδικός τύπος ο οποίος εκφράζει τον αγώνα των γυναικών για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Παρουσιάζονται επίσης οι αγώνες τους για τη διεκδίκηση της ψήφου (ΙΣΤ:107). «Στην Εθνική αντίσταση συμμετέχουν Έλληνες κάθε ηλικίας και φύλου» (ΙΣΤΒΔ:100) καθώς επίσης η εικόνα με λεζάντα: «Έλληνες φοιτητές και Ελληνίδες φοιτήτριες αντιστέκονται στους Γερμανούς κατακτητές» (ΙΣΤ:113), αναγνωρίζοντας κατά τον τρόπο αυτό τη συνεισφορά των γυναικών στον αγώνα κατά του ξένου κατακτητή. «Φοιτητές και φοιτήτριες στο προαύλιο του Πολυτεχνείου διαδηλώνουν κατά της στρατιωτικής δικτατορίας (Νοέμβριος 1973) (ΙΣΤ:120).

Θρησκευτικά Ε τάξης:

Οι άνδρες συμμετέχουν σε διαδηλώσεις, σε ανθρωπιστικές οργανώσεις. Σε εικόνες: παρουσιάζονται μέλη αποστολής ανθρωπιστικής βοήθειας από την Εκκλησία της Ελλάδας να φορτώνουν ή να ξεφορτώνουν πράγματα από το φορτηγό (ΘΕ:107), με παιδιά στην Αφρική (ΘΕ:16). Ακόμη, ένστολος άνδρας με γκλόπ διαπληκτίζεται με άνδρα διαδηλωτή σε πορεία ειρήνης (ΘΕ:110). Οι γυναίκες συμμετέχουν σε εράνους για φιλανθρωπικούς σκοπούς και σε ανθρωπιστικές οργανώσεις. Σε εικόνες: παρουσιάζονται μία ενήλικη γυναίκα και ένα κορίτσι να συμμετέχουν σε έρανο για φιλανθρωπικό σκοπό (ΘΕ:22). Ακόμη, λευκή ενήλικη γυναίκα, μέλος ανθρωπιστικής οργάνωσης φροντίζει ένα άρρωστο παιδί σε χώρα της Αφρικής (ΘΕ:108). Σε εράνους, για φιλανθρωπικούς σκοπούς συμμετέχουν και παιδιά, κορίτσια και αγόρια (ΘΕ:57).

### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

Τα αγόρια συμμετέχουν σε ανθρωπιστικές οργανώσεις: «ο συμμαθητής μου ο Γιώργος, εδώ και αρκετό καιρό βοηθούσε με όλες του τις δυνάμεις στην οργάνωση της αποστολής ανθρωπιστικής βοήθειας από την ενορία του σε γειτονική χώρα» (ΘΣΤ:72)

Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ Τάξης

«Σεβόμαστε τους συμπαίκτες μας...» (ΦΑ:82), «Να συζητάμε με φίλους και συμμαθητές τον τρόπο με τον οποίο προβάλλονται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης...» (ΦΑ:91)



## Σχολιασμός:

Οι γυναίκες παρουσιάζονται κυρίως σε δραστηριότητες εντός του σπιτιού και σπάνια σε πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες. Οι ψυχαγωγικές δραστηριότητες των γυναικών είναι λιγότερες και κυρίως εντός σπιτιού. Μια δραστηριότητα που συχνά συνδέεται με τις γυναίκες αφορά στην ενασχόληση με τον εαυτό τους και τον καλλωπισμό τους.

## Προτάσεις:

Ισότιμη εκπροσώπηση των γυναικών και των ανδρών σε όλες τις δραστηριότητες – στον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο. Ιδιαίτερη έμφαση στη συμμετοχή των γυναικών στη πολιτική και στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

## 7. 7. ΔΙΑΣΗΜΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Διερευνάται ποια και πόσα πρόσωπα διάσημων ανδρών και γυναικών παρουσιάζονται μέσα στα σχολικά εγχειρίδια.

### Αναφορές:

Ατέλειωτος είναι ο κατάλογος των διάσημων ανδρών, αυτοκρατόρων, στρατιωτικών, νομοθετών, αρχιτεκτόνων, τεχνιτών, λογίων, επιστημόνων, καλλιτεχνών κ.ά. που εμφανίζονται μέσα στα σχολικά εγχειρίδια. Οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

### Η Γλώσσα μου Ε τάξης:

Βενιαμίν Φραγκλίνος, Μότσαρτ (ΓΕ2: 13), Σταθόπουλος, *Picasso, Magritte* (ΓΕ2: 20), Άλκη Ζέη (ΓΕ2: 36), Πλάτωνας, Σόλωνας (ΓΕ2: 61), Αϊνστάιν (ΓΕ2: 64), Κολοκοτρώνης, Ρήγας Φεραίος, Μακρυγιάννης, Μάρκος Μπότσαρης, Λεωνίδα, Θεμιστοκλής, Ιουστινιανός, Μ. Αλέξανδρος, Μπουμπουλίνα» (ΓΕ2: 91), Μαντώ Μαυρογένους (ΓΕ2: 92)

### Γλώσσα ΣΤ τάξης:

Καβάφης (ΓΣΤ:1 24), Ιταλός πρεσβευτής Γκράτσι (ΓΣΤ1: 40), συνταγματάρχης Δαβάκης (ΓΣΤ1: 41), «αρχίζει η περιποίησή μου από ομάδες πολύ υπομονετικών και άξιων γυναικών» (ΣΤτ2: 37), «Μαρία Κιουρί» (ΣΤτ3: 15)

### Ιστορία Ε τάξης:

Υπάρχουν πολλοί διάσημοι άνδρες, όπως: Ρωμύλος (ΙΕΤΕ: 9), Μέγας Αλέξανδρος (ΙΕΤΕ: 9), Περικλής (ΙΕΤΕ:22), Κωστής Παλαμής (ΙΕΤΕ:26), Φώτης Κόττογλου (ΙΕΤΕ:47) κ.ά.

Όλες οι διάσημες γυναίκες που εμφανίζονται στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο είναι οι: η θεά Αθηνά (ΙΕΤΕ:9), η Αυτοκράτειρα Ευδοκία (ΙΕ: 33), η Αυτοκράτειρα Θεοδώρα (ΙΕ:46), η ιστορικός Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ (ΙΕΤΕ:24), η Δούκισσα Όλγα (ΙΕΤΕ:28), η Πριγκίπισσα Ελένη Δραγάση (ΙΕΤΕ:45) και η συγγραφέας Ρόζα Ιμβριώτη (ΙΕ:122).

Στην ερώτηση των δημοσιογράφων αν παίζει ρόλο το φύλο, το θρήσκευμα ή η κουλτούρα στην προσηλυτιστικότητα και στη δουλειά ενός ερευνητή, η Μπεν Λάκντερ απάντησε: «Μπροστά στην επιστήμη δεν υπάρχουν τέτοιες διαφορές, γιατί υπάρχουν αυστηροί κανόνες που εφαρμόζονται σε κάθε βήμα της έρευνας. Η γνώση είναι για να τη μοιράζεσαι με τους συναεθρούς σου και η αγωνία να λύσεις ένα επιστημονικό πρόβλημα είναι πανανθρώπινη». Όμως πιστεύω ότι δεν παίζει ρόλο αν είσαι μωσαϊθανός ή χριστιανός, άνδρας ή γυναίκα, Άραβας ή Ευρωπαίος, αρκεί να είσαι αφοσιωμένος σ' αυτό που κάνεις. Η επιστήμη έχει ανάγκη από άτομα που έχουν πάθος και πείσμα, αντοχή και πίστη, αγάπη για τον άνθρωπο».

περιοδικό «Κ», Η Καθημερινή, τεύχος 97, 10/4/05 (διασκευή)



Αποσπασματικά και κατά εξαίρεση σαν να μην επρόκειτο για μέλη του ίδιου κοινοτικού συνόλου, εμφανίζονται σε ένα μόνο κεφάλαιο, στο 39ο (ΙΕ:120-122) κάποιες διάσημες γυναίκες του Βυζαντίου, ενώ στο υπόλοιπο βιβλίο οι αναφορές σε γυναικεία πρόσωπα είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη «Γυναίκα στη βυζαντινή κοινωνία», στο οποίο αναφέρεται ο τρόπος ανατροφής, εκπαίδευσης και επαγγελματικής εξέλιξης των γυναικών στο Βυζάντιο. Επιπλέον, δίνονται στοιχεία για την προσφορά κάποιων γυναικών: «οι γυναίκες των αρχοντικών οικογενειών είχαν σημαντική παρουσία στην κοινωνική ζωή του Βυζαντίου. Πολλές από αυτές διακρίθηκαν ως αυτοκράτειρες και έπαιξαν ξεχωριστό πολιτικό ρόλο, πλάι στους άνδρες ή τους γιους τους. Τέτοιες ήταν η Αγία Ελένη, μητέρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η Ευδοκία, σύζυγος του Θεοδοσίου Β', η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, σύζυγος του Ιουστινιανού, η Ειρήνη η Αθηναία και η Θεοδώρα, οι οποίες ως αυτοκράτειρες έδωσαν λύσεις στη μακρόχρονη διαμάχη της οικονομολογίας. Αρκετές βυζαντινές γυναίκες ακόμη διακρίθηκαν στα γράμματα, όπως η Άννα Κομνηνή στην ιστορία και η Κασσιανή στην υμνογραφία» (ΙΕ:121).

### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

Υπάρχουν πολλοί διάσημοι άνδρες, όπως:

Αγαμέμνων (ΙΣΤΤΕ:19), Αριστείδης (ΙΣΤΤΕ:19), Αχιλλέας (ΙΣΤΤΕ:19), Επαμεινώνδας (ΙΣΤΤΕ:19), Ιάσων (ΙΣΤΤΕ:19), Μιλτιάδης (ΙΣΤΤΕ:19), Οδυσσεύς (ΙΣΤΤΕ:19), Ρήγας Φεραίος (ΙΣΤΤΕ:23), Μπιτσιτσέλι (ΙΣΤ:2), Λεονάρντο ντα Βίντσι (ΙΣΤ:14), Ε. Ντελακρούα (ΙΣΤ:45) κ.ά.

Διάσημα γυναικεία ονόματα είναι τα εξής:

Μελπομένη (ΙΣΤΤΕ:19), Αθηνά (ΙΣΤΤΕ:19), Μπουμπουλίνα (ΙΣΤΤΕ:23), Ολυμπία ντε Γκουζ (ΙΣΤ:13), Μαυρογένους (ΙΣΤ:50), Βισβίτση (ΙΣΤ:50), Λιδωρίκη (ΙΣΤ:50), Σοφία ντε Μαρμπούα (ΙΣΤ:54), Αμαλία (ΙΣΤ:69), Αύρας Θεοδωροπούλου (ΙΣΤ:107), Ελισάβετ Μαρτινέγκου (ΙΣΤ:86), Καλλιρόη Παρρέν (ΙΣΤ:86), Πηνελόπη Δέλτα (ΙΣΤ:85)

### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Πολλοί διάσημοι άνδρες παρουσιάζονται σε εικόνες: Ο Ολυμπιονίκης στο αγώνισμα της ιστιοπλοΐας Νίκος Κακλαμανάκης, ο Ολυμπιονίκης στο αγώνισμα της άρσης βαρών Πύρος Δήμας, η εθνική Ομάδα του ποδοσφαίρου που κέρδισε το Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα το 2004 και ο Έλληνας αθλητής του μήκους Θανάσης Μπαράκας (χρυσό μετάλλιο στους Παραολυμπιακούς του Σίδνευ) (ΘΕ:7), ο Απόστολος Παύλος (ΘΕ:9), ο Χριστός και οι μαθητές Του (ΘΕ:12), οι Άγιοι Σαραντά Μάρτυρες (ΘΕ:32-33), ο πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας κ. Γιόχανς Ράου (ΘΕ:55), «Μάρτιν Λούθερ Κινγκ: Ένας αγωνιστής για τα δικαιώματα όλων των ανθρώπων» (ΘΕ:104)

Ο αριθμός των διάσημων γυναικών είναι εξαιρετικά μειωμένος, ενώ θα μπορούσε να ήτανε τουλάχιστον μεγαλύτερος μέσα από την προβολή της ζωής και του έργου γυναικών που αγίασαν. Παρουσιάζονται μόνο οι εξής: η Αγία Αικατερίνη (ΘΕ:35-36), η Αγία Ακυλίνα (ΘΕ:41), η μοναχή Κασσιανή, η υμνογράφος, η οποία αγίασε γιατί «προτίμησε να χάσει τη δόξα και τα μεγαλεία μιας αυτοκρατορικής ζωής και να ζησει υπηρετώντας τον Χριστό (ΘΕ:95). Ακόμη εμφανίζονται οι: «Η διάσημη για τους κοινωνικούς της αγώνες, αν και τυφλή και κωφή, Έλεν Κέλερ, (ΘΕ:19), η Παναγία (ΘΕ:78), η αυτοκράτειρα Ζωή (ΘΕ:82), η αυτοκράτειρα Θεοδώρα (ΘΕ:96), η Φαυστίνα, η γυναίκα του αυτοκράτορα (ΘΕ:36)

### Ορησκευτικά ΣΤ τάξης:

Αναφέρονται πολλοί διάσημοι άνδρες, όπως: Πλάτωνας (ΘΣΤ:7), Ησίοδος (ΘΣΤ:7), Θαλής (ΘΣΤ:9), Αναξίμανδρος (ΘΣΤ:9), Ηράκλειτος (ΘΣΤ:9), Σωκράτης (ΘΣΤ:9), Βούδας (ΘΣΤ:10), Μωυσής (ΘΣΤ:10), Χριστός (ΘΣΤ:14), Ιωάννης Βαπτιστής (ΘΣΤ:14), Βασιλιάς Ηρώδης (ΘΣΤ:14), οι μαθητές του Χριστού, Ανδρέας, Ιωάννης, Φίλιππος, Ναθαναήλ (ΘΣΤ:14) κ.ά.

Η εικόνα που παρουσιάζει την Οσία Μαρία την Αιγυπτία, έχει λεζάντα: «η Οσία Μαρία η Αιγυπτία είναι ζωντανό παράδειγμα της δύναμης της μετανοίας».

### Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή ΣΤ τάξης:

Στα: «θέματα για μελέτη» (ΚΠΑΣΤ:53) βρίσκεται η εξής άσκηση: «παρακάτω σας δίνονται μερικές γνώμες σοφών ανθρώπων σχετικά με την αξία της παιδείας για τη ζωή του ανθρώπου» και παρατίθενται γνώμες του Αριστοτέλη, του Ρήγα Φεραίου. Το ίδιο συμβαίνει και στη σελ. 64 σε άσκηση: «προβληματισμοί», όπου αναφέρεται: «τα παρακάτω λόγια τα είπαν διάφοροι μεγάλοι άνδρες», μεταξύ των οποίων είναι οι: Αδ. Κοραής, Ρουσώ, Φεραίος, αφήνοντας να εννοηθεί η μεγάλη προσφορά των ανδρών στην εξέλιξη της ιστορίας των πολιτισμών αλλά και η θετική χροιά που αποδίδεται στην εκφορά της λέξης «άνδρας».

### Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ Τάξης:

Αναφέρονται πολλοί διάσημοι άνδρες, όπως:

«Ευγένιος Τριβιζάς» (ΘΑ:

73), «Ουίλιαμ Σαίξπηρ»

(ΘΑ:75), «Στανισλάβσκι»

(ΘΑΒΔ: 14), Πολύφημος,

Κύκλωπας, Ορφέας, Ιούλιος

Καίσαρας Ρωμαίος Freud,

Winnicot, Vigotsky (ΘΑΒΔ:

13), «Μπρεχτ» (ΘΑΒΔ:77),

«Πίτερ Μπρουκ» (ΘΑΒΔ:77),

«Χατζηκυριάκος-Γκίκας,

Τσαρούχης, Φωτόπουλος»

(ΘΑΒΔ:87), «Αισχύλος, Σοφοκλής, Απολλόδωρος, Αριστοτέλης, Πολυδεύκης» (ΘΑΒΔ: 204) κ.ά. και λίγες γυναίκες, όπως: «Ε. Παπαδάκη» (ΘΑ:50), «Ε. Λαμπέτη» (ΘΑ:50), Κ. Κακούρη (ΘΑΒΔ:13), Ελένη Ευριδική Μήδεια, Ιουλιέτα(ΘΑΒΔ:15), «Κοτοπούλη» (ΘΑΒΔ:186)»

### Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ Τάξης:

«Η καλαθοσφαίριση επινοήθηκε από τον канаδό καθηγητή Φυσικής Αγωγής Νέισμθ σε σχολείο της Αμερικής...» (ΦΑ:9)

### Σχολιασμός:

Η παρουσία επώνυμων αλλά και διάσημων γυναικών είναι εξαιρετικά περιορισμένη, ενώ ο κατάλογος από άνδρες ήρωες, πολιτικούς, στρατιωτικούς, βασιλιάδες, αυτοκράτορες, φιλόσοφους και διανοούμενους είναι ιδιαίτερα μακρύς.

### Προτάσεις:

Θα έπρεπε να υπάρχουν αναφορές σε διάσημες γυναίκες που διέπρεψαν σε όλους



Εικόνα 1: Η Ελένη Παπαδάκη στην Αντιγόνη, Σοφοκλή, 1940 (Εθνικό Θέατρο)

**Ε. Παπαδάκη,**  
(ΘΑ:50)



Εικόνα 2: Ο Ντίνος Ηλιόπουλος στο έργο θανασάσκς ο πολιτεύμενος, Σακελάρου - Γιαννακοπούλου 1952-53 (Θέατρο Κοτοπούλη)

**Ν. Ηλιόπουλος,**



Εικόνα 3: Η Έλλη Λαμπέτη στο έργο Αγία Ιωάννα, Μπέραντ Σω, 1966 (Θέατρο Διονυσία)

**Ε. Λαμπέτη**

τους χώρους. Ακόμα στους τομείς όπου η εκπροσώπηση των γυναικών είναι μικρή θα έπρεπε να γίνεται σχολιασμός και ερμηνεία αυτού του φαινομένου. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στις εικόνες ανδρών αθλητών στο βιβλίο των Θρησκευτικών της Ε τάξης (ΘΕ:7), θα μπορούσε η συγγραφική ομάδα να συμπεριλάβει αθλήματα που η συμμετοχή των ανδρών δεν αναμένεται να είναι κυρίαρχη -όπως στο ποδόσφαιρο και στην άρση βαρών - ή στην περίπτωση της ιστιοπλοΐας να συμπεριλάβει φωτογραφία των αθλητριών Μπεκατώρου και Τσουλφά- Χρυσών Ολυμπιονικών στο συγκεκριμένο άθλημα στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας 2004.

## **7.8. ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ**

Ερευνάται η συχνότητα με την οποία τα δύο φύλα αποτελούν τα κύρια πρόσωπα ή διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο, τόσο στον τίτλο των κειμένων, όσο και γενικά στο περιεχόμενο και στην εικονογράφηση.

### **Αναφορές**

#### **Ενδεικτικά αναφέρονται:**

#### **Γλώσσα ΣΤ τάξης:**

Πολλά κεφάλαια αναφέρονται αποκλειστικά σε άνδρες. Όπως: «Το σπίτι του ποιητή Καβάφη» (ΓΣΤ1:24), «Ο λόγος του Κολοκοτρώνη στην Πνύκα» (ΓΣΤ2: 105), «Συνέντευξη με τον Αντώνη» (ΓΣΤ3: 10), «Το καθαρινί ποδήλατο» (αναφέρεται στην ιστορία της κινηματογραφικής ταινίας με ήρωα το Δημήτρη Σταύρακα) (ΓΣΤ2: 41). Η ενότητα «Η ζωή σε άλλους τόπους» (ΓΣΤΤΕ1: 43) περιλαμβάνει δύο παραθέματα ένα το οποίο περιγράφει τη ζωή ενός αγοριού από το Μαρόκο και το άλλο στο οποίο περιγράφεται η ζωή ενός αγοριού από την Ιταλία.

Αντίθετα οι «Σκέψεις ενός παιδιού για τον πόλεμο» (ΓΣΤ3: 74) περιλαμβάνουν τον προβληματισμό της Άννας Φρανκ και «Επιστήμη με άρωμα γυναίκας» (ΓΣΤ3: 10) αναφέρεται στη βράβευση πέντε γυναικών επιστημόνων από την ΟΥΝΕΣΚΟ.

#### **Ιστορία Ε τάξης:**

Αναφέρεται η συνεισφορά της αυτοκράτειρας Θεοδώρας σε αποφάσεις που αφορούσαν στη διακυβέρνηση του κράτους. Έτσι: στη «στάση του νίκαι» πείθει τον Ιουστινιανό, μαζί βέβαια με τους άλλους συνεργάτες του, να μην παραιτηθεί και εγκαταλείψει το θρόνο και την Πόλη: «σκέψου όμως μήπως, στο μέλλον, μετανιώνεις που σώθηκες φεύγοντας, αντί να μείνεις εδώ και να πεθάνεις» (ΙΕ:46). Επίσης, συνέβαλε ώστε: «την εσωτερική αυτή διαμάχη, που έμεινε γνωστή ως οικονομική, σταμάτησε η Ζ' οικουμενική σύνοδος, την οποία συγκάλωσε η αυτοκράτειρα Θεοδώρα (843)» (ΙΕ:73). Ακόμη, επηρέασε «με την επιμονή της και το χριστιανικό της λόγο» να διασφαλίζονται δικαιώματα γυναικών μέσα στην οικογένεια, στην νομοθεσία του Ιουστινιανού και να ορίζεται ο γάμος ως «κοινωνία θείου και ανθρωπίνου Δικαίου» (ΙΕ:120). Επίσης, αναφέρεται και η συνεισφορά της Ευδοκίας, Ελληνίδας συζύγου του αυτοκράτορα Θεοδόσιου Β' στην ίδρυση του Πανδιδακτηρίου (ΙΕ:33).

#### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

Υπάρχουν πολλές αναφορές στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων και στους αγώνες των γυναικών. Στο κεφάλαιο «Η Γαλλική Επανάσταση» διευκρινίζεται: «τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης (...) δημιουργούν μια νέα δικαιοτέρα εποχή, όχι όμως για όλους. Μεγάλες ομάδες ανθρώπων, όπως είναι οι γυναίκες, αποκλείονται από τα ίσα δικαιώματα»

(ΙΣΤ:11). Στη συνέχεια στις ενότητες: «...μαθητεία στην ιστορία» παρουσιάζονται: α) η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη» (ΙΣΤ:12) και β) η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων της γυναίκας και της πολίτισσας» από την Ολυμπία ντε Γκουζ (1478-1793) (ΙΣΤ:13). Σημαντικό είναι επίσης το υλικό που δίνεται στο «βιβλίο δασκάλου», στο οποίο αναφέρεται: «στο πλαίσιο της Γαλλικής Επανάστασης καταγράφεται η πρώτη μαζική και δυναμική παρουσία γυναικών για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους» (ΙΣΤΒΔ:31), διευκρινίζοντας, όμως, ότι τελικά: «με τη Γαλλική Επανάσταση εξακολουθεί να υπάρχει η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών» (ΙΣΤΒΔ:32).

Ακόμη, αναφέρεται ότι: «στον αγώνα εναντίον του Αλή Πασά συμμετέχουν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, που αντιπρόκεινται και πολέμουν» (ΙΣΤΒΔ:44). Παρουσιάζεται εικόνα που απεικονίζει: «Σουλιώτισσες σε μάχη εναντίον των στρατευμάτων του Αλή Πασά» έργο του Ντενεβίλ » (ΙΣΤ:33). Μεταξύ επτά εικόνων με ηγετικές μορφές του 1821 συμπεριλαμβάνονται και της Λ. Μπουμπουλίνας, για την οποία αναφέρεται ότι συμμετείχε στην: «πολιορκία του Ναυπλίου 1821» καθώς και της Α. Λιδωρίκη, η οποία έλαβε μέρος στην: «πολιορκία της Ακρόπολης 1826» (ΙΣΤ:50). Επίσης, αφιερώνεται μία σελίδα (ΙΣΤ:51) προβάλλοντας τον πρωταγωνιστικό ρόλο για τον Αγώνα του 1821 των Μ. Μαυρογένους και Δ. Βισβίτη. Στο «βιβλίο του δασκάλου» τονίζεται ότι: «η συμβολή των γυναικών είναι σημαντική και εκδηλώνεται σε πολιτικό, στρατιωτικό και κοινωνικό επίπεδο (...) αποτελούν μέρος μόνον του πλήθους των αγωνιστών και αγωνιστριών που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας» (ΙΣΤΒΔ:55).

Οι μαθητές και οι μαθήτριες διδάσκονται για την προσπάθεια που έκανε η γνωστή φιλελληνίδα Σοφία ντε Μαρμπούα όταν «το 1830 αρχίζει να λειτουργεί αλληλοδιδασκτικό σχολείο θηλέων και στην Αίγινα με 32 μαθήτριες...» (ΙΣΤ:63) και για τη δραστηριοποίηση της Αύρας Θεοδωροπούλου που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ίδρυση του «Συνδέσμου για τα δικαιώματα της γυναίκας» και την έκδοση του «Αγώνα της Γυναίκας» (ΙΣΤ:107).

### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Στο πρώτο μάθημα του πρώτου κεφαλαίου: «1.1. Ο αγώνας στο σχολείο» (ΘΕ:6) απεικονίζεται η αυλή ενός σχολείου, στην οποία βρίσκονται ο δάσκαλος και οκτώ παιδιά, έξι αγόρια και δύο κορίτσια. Τα πέντε αγόρια απεικονίζονται σε πρωταγωνιστικό ρόλο, αποσπούν την προσοχή του δασκάλου τους στην προσπάθειά του να αποτρέψει μια «αναμενόμενη» επιθετική τους συμπεριφορά, δηλ. έναν καυγά, τα δε κορίτσια είναι παθητικές αποδέκτριες του συμβάντος.

Τα κορίτσια συμμετέχουν στο μάθημα θέτοντας ερωτήσεις ενώ τα αγόρια συμβάλλουν με την ενεργή συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία και χρησιμοποιούν καταφατικό λόγο. Έτσι: «ο Γιώργος έφερε στην τάξη δύο φωτογραφίες που βρήκε στο διαδίκτυο» (ΘΕ:9). Ενώ η συμμαθήτριά του Γιώργου ρωτάει: «τελικά κύριε σώθηκαν οι επιβάτες;» ρώτησε η Ευγενία» (ΘΕ:10), «Ε, τότε, κυρία, δεν θα έπρεπε να υπάρχει η πείνα με τόσα αγαθά», είπε ο Βασίλης. (...) «Κυρία», είπε η Πηνελόπη, «γιατί οι άνθρωποι δεν βοηθούν τις χώρες αυτές, ώστε να σταματήσει η πείνα ;» (ΘΕ:106-107)

Ακόμη και ένα ιδιαίτερο ταλέντο, που παρουσιάζεται στην τάξη είναι γένους αρσενικού. «Στην τάξη μας φέτος έχουμε ένα μεγάλο ταλέντο! Το Θοδωρή (ΘΕ:91). Αντιθέτως, προβάλλεται ένα κορίτσι για να προκαλέσει αισθήματα οίκτου και λύπης στο κοινωνικό της περιβάλλον για κάτι σοβαρό που συνέβη στην οικογένειά της: «η Ζωή είναι πολύ λυπημένη»...« Ξεσήκωνε με τα γέλια και τις φωνές της την τάξη, τώρα είναι σοβαρή και

αμίλητη (...) διότι χθες ο πατέρας της, μετά από τόσα χρόνια εργασίας, απολύθηκε ξαφνικά από τη δουλειά του και πλέον είναι άνεργος» (ΘΕ:103). Το συγκεκριμένο κείμενο συνοδεύεται από μια στερεοτυπική εικόνα που απεικονίζει ένα κορίτσι, περιλυπό, με βλέμμα κατεβασμένο και έχοντας τα χέρια της σταυρωμένα μπροστά στο βιβλίο της.

Στο μάθημα: «5.3. Πολλά παιδιά πεθαίνουν από πείνα κάθε μέρα» (ΘΕ:106-108), πρωταγωνιστούν δύο κορίτσια, η Αθηνά και η Δώρα και ένα αγόρι, ο Μανόλης. Ο Μανόλης πέταξε το φαγητό που του έδωσε η μητέρα του στο καλάθι των αχρήστων και τα δύο κορίτσια «παρακολούθησαν τη σκηνή. Χωρίς να χάσουν χρόνο, τον ρώτησαν με περιέργεια τι πέταξε στο καλάθι». Στην συγκεκριμένη ιστορία, δύο κορίτσια ασκούν έλεγχο σε ένα αγόρι, ασκώντας τον μάλιστα και κριτική για την πράξη του: «θα μπορούσες να το κρατήσεις για αργότερα ή να το πάρεις στο σπίτι, ώστε να το φας κάποια άλλη στιγμή που θα πεινούσες κι όχι να το πετάξεις». Σημειώνεται όμως, ότι ο Μανόλης είναι «ένας από τους μικρούς μαθητές της Δευτέρας τάξης», ενώ τα δύο κορίτσια είναι «μαθήτριες της Πέμπτης». Θα είχε μεγαλύτερο ενδιαφέρον αν στην συγκεκριμένη ιστορία θα προβαλλόταν ένας πιο ουσιαστικός ρόλος στη συμπεριφορά τριών παιδιών της ίδιας ηλικίας και όχι όπως εδώ τα δύο κορίτσια «τα κατάφεραν» να ασκήσουν κριτική σε ένα αγόρι, ακριβώς επειδή αυτό ήταν μικρότερης ηλικίας από αυτές.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικόνα (ΘΕ:94) στην οποία απεικονίζεται μία ορχήστρα νέων. Την ορχήστρα συνθέτουν οκτώ παιδιά, πέντε αγόρια και τρία κορίτσια. Και τα τρία κορίτσια βρίσκονται στο πίσω πλάνο της εικόνας και παίζουν φλάουτο, μαντολίνο, ντέφι, συμβάλλοντας επικουρικά στην εκτέλεση των μουσικών κομματιών. Αντιθέτως, και τα πέντε αγόρια επιτελούν πρωταγωνιστικό ρόλο καταλαμβάνοντας σημαντικό χώρο στο πλάνο της εικόνας και παίζουν βιολί, βιολοντσέλο, κιθάρα και αρμόνιο. Την ορχήστρα διευθύνει ένα αγόρι.

#### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«Ο συμμαθητής μου ο Γιώργος, εδώ και αρκετό καιρό βοηθούσε με όλες του τις δυνάμεις στην οργάνωση της αποστολής ανθρωπιστικής βοήθειας από την ενορία του σε γειτονική χώρα» (ΘΣΤ:72)

#### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

Στο κεφάλαιο «ανθρώπινες ομάδες», αναφέρεται μεν ότι «ο πατέρας σου και η μητέρα σου εργάζονται έξω από το σπίτι, για να έχουν ένα εισόδημα και έτσι η οικογένεια μπορεί να ικανοποιεί τις ανάγκες της», αλλά ακριβώς παρακάτω επισημαίνεται το εξής: «θα διαπιστώσατε, ακόμη, ότι σε κάθε ομάδα υπάρχει και ένας υπεύθυνος. Μπορεί να λέγεται μάεστρος, διαιτητής, επιστάτης, διευθυντής» (ΚΠΑΕ:46).

#### **Θεατρική Αγωγή Ε και Στ Τάξης:**

«Δέκα παιδιά παίζουν τους εξερευνητές...» (ΘΑ:38)

#### **Φυσική Αγωγή Ε και Στ Τάξης:**

Τα παρακάτω παραδείγματα γλωσσικού σεξισμού αποκτούν ιδιαίτερη σημασία όταν αναφέρονται σε πρωταγωνιστικούς ρόλους (πρωταθλητής, αρχηγός). «Ο χώρος – τομέας που θα ήθελα εγώ να γίνω πρωταθλητής

είναι...» (ΦΑ:84), «Ο αρχηγός της ομάδας σας δεν επιτρέπει ...» (ΦΑ:86).



(ΘΑ:68)

### Σχολιασμός:

Με βάση ποσοτικά δεδομένα διαπιστώθηκε ότι υπάρχει σαφής αριθμητική υπεροχή των ανδρών έναντι των γυναικών. Οι άνδρες βρίσκονται στο επίκεντρο των εξελίξεων αναλαμβάνοντας ρόλους πρωταγωνιστικούς, ενώ οι γυναίκες - όταν εμφανίζονται - παραμένουν περιθωριακές και εγκλωβισμένες σε στερεότυπους για το φύλο τους ρόλους.

### Προτάσεις:

Περισσότερο ισότιμη παρουσίαση ανδρών και γυναικών και αντίστοιχους ρόλους.

## 7.9. ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ - ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ

Εξετάζονται όψεις της συμπεριφοράς ανδρών και γυναικών οι οποίες θεωρούνται στερεότευτες με βάση το φύλο τους.

### Αναφορές:

#### Ενδεικτικά αναφέρονται:

#### Γλώσσα Ε τάξης:

Οι γυναίκες παρουσιάζονται με στερεότυπα ως προς το φύλο τους χαρακτηριστικά, όπως ο συναισθηματισμός, «τα μάτια της μικρής άρχισαν τώρα να βουρκώνουν» (ΓΕ1: 77), «και με το νου θολωμένο, όρμησε έξω από το σπίτι της και πήρε το δρόμο κλαίοντας» (ΓΕ3: 29), «τότες η Μαρία σαστισμένη» (ΓΕ3: 29).

#### Γλώσσα Στ τάξης:

Ομοίως, οι γυναίκες: «Εξαίρεση οι Κυριακές με τις γυναίκες, περιποιημένες, αρωματισμένες, με κόκκινα κραγιόν και άστρα κολεδάκια, σε οικογενειακές εξόδους...» (ΓΣΤ2: 15), «το σεσουάρ της Μαρίας» (ΣΓΤ2: 58), «Άμα την είδε αυτός, τρελάθηκε από την ομορφιά της...».

Σε αντίθεση οι άντρες αναμένεται να είναι ηρωικοί, τολμηροί και γενναίοι.

«Με ποιες εικόνες ο ποιητής μας δείχνει τις θυσίες που έκαναν οι αγωνιστές του 40 στα βουνά της Πίνδου» (ΓΣΤ1: 40), «Οι φοιτητές έχουν ξεκουμπώσει τα πουκάμισά τους και δείχνουν τα στήθια τους» (ΓΣΤ1: 73)

Στη σελίδα για το μάθημα της οδικής κυκλοφορίας εμφανίζονται στις εικόνες αποκλειστικά σχεδόν άντρες και αγόρια (ΓΣΤ2: 71).



#### Ιστορία Ε τάξης:

Οι άνδρες — ως «καλοί οικογενειάρχες» — φροντίζουν να μη λείψουν υλικά αγαθά από τις οικογένειές τους. «Πλούσιοι και φτωχοί φρόντιζαν να μη λείπουν από το σπίτι τα απαραίτητα για τη διατροφή της οικογένειάς τους είδη» (ΙΕ:80). Οι γυναίκες ασχολούνται με την οικιακή φροντίδα, την ανάπτυξη των παιδιών, τον καλλωπισμό τους — σύμφωνα βέβαια

με τους επικρατούντες κανόνες –όπως: «Οι γυναίκες είχαν την επιμέλεια του σπιτιού, των παιδιών, των τροφίμων και των φαγητών» (IE:80), «Οι νεότερες άφηναν τα μαλλιά τους μακριά να πέφτουν στους ώμους και να σκிரτούν στον άνεμο. Οι μεγαλύτερες τα έπλεκαν και τα συγκαρατούσαν με ελεφάντινα χτένια και χρυσές ή ασημένιες στέκες» (IE:122).

"Σε άσκηση στο Τετράδιο Εργασιών (IETE:7) υπάρχει η εξής εκφώνηση: «χωριστείτε σε ομάδες και επιλέξτε κάποιους ρόλους από σκηνές καθημερινής ζωής στην αρχαία Ρώμη (π.χ. κάτοικος πολυκατοικίας, οικοκυρά, έμπορος στο λιμάνι, μεταφορέας, τεχνίτης, ναυτικός, στρατιώτης, γεωργός, ψαράς, μονομάχος, μαθητής κ. ά.) Η πλειοψηφία των επαγγελματικών ρόλων επιτελούνται παραδοσιακά από άντρες και επιλέγεται να προβληθεί μόλις ένας ρόλος που αφορά σε γυναίκα — αυτός της ενασχόλησης με τα οικιακά."

"Σε κείμενο με τίτλο: «οι συνεργάτες του Ιουστινιανού» (IE:44) αναφέρεται ότι: «είχε πολλούς και ικανούς συνεργάτες, που τον βοήθησαν πολύ στο έργο του» και μάλιστα τονίζεται ότι: «όλοι διακρίνονταν για τις ικανότητές τους και όχι για την αριστοκρατική καταγωγή τους». Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνεται και η Αυγούστα Θεοδώρα, η οποία χαρακτηρίζεται μέσα από την ιδιότητα της συζύγου και συναυτοκράτειρας.

Δίνεται έμφαση στην οικογενειακή κατάσταση μόνον των γυναικών και τονίζεται ότι μια γυναίκα μπορεί να θεωρηθεί «ενάρτη» αν υπακούει στον εκάστοτε άνδρα, πατέρα ή σύζυγο, «ενάρτη θεωρούσαν την ανύπαντρη που ήταν υπάκουη στον πατέρα της και την παντρεμένη που ήταν υποταγμένη στον άνδρα της» (IE:120).

Η συγγραφική ομάδα επιλέγει να παρουσιάσει προς το τέλος του εγχειριδίου ένα μόνο κεφάλαιο το οποίο αφορά στη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία (IE:120-122), ακριβώς όπως κάνει με άλλα αντικείμενα μελέτης όπως: «η βυζαντινή τέχνη» (IE:123-124), «η παιδεία στο Βυζάντιο» (IE:125-127), «η γλώσσα των Βυζαντινών» (IE:128-129). Αναφέρεται η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και Ευδοκία, η Αγία Ελένη, η Ειρήνη η Αθηναία, η Άννα Κομνηνή, η Κασσιανή, διευκρινίζοντας όμως, ότι: «έπαιξαν ξεχωριστό πολιτικό ρόλο, πλάι στους άνδρες ή τους γιους τους» και ότι: «όλες όμως οι βυζαντινές γυναίκες έπαιξαν ένα θαυμαστό ρόλο ως μητέρες και σύζυγοι», τονίζοντας όμως ταυτόχρονα ότι οτιδήποτε και να κάνει μία γυναίκα σε διάφορους τομείς της ζωής, ακόμη έχοντας και διακρίσεις στο δημόσιο βίο, η ολοκλήρωσή της, η εκτίμησή και η αναγνώρισή της από το κοινωνικό σύνολο θα επέλθει μόνο μέσα από την επιτέλεση του ρόλου της μητέρας και της συζύγου.

### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

Υπάρχουν σημεία όπου οι γυναίκες παρουσιάζονται με στερεότυπα ως προς το φύλο τους χαρακτηριστικά, όπως «στο ταξίδι έκανε φουρτούνα και οι γυναίκες λιγοθυμούσαν από το φόβο τους» (ΙΣΤ:104).

Σε άσκηση που καλούνται οι μαθητές και οι μαθήτριες να αντιστοιχίσουν μυθολογικά και ιστορικά πρόσωπα σύμφωνα με την ιδιότητά τους, παρουσιάζονται πολλά ανδρικά και μόλις δύο γυναικεία πρόσωπα: της Αθηνάς και της Μελομένης (ΙΣΤΤΕ:19). Επίσης, σε άσκηση τα παιδιά καλούνται να τοποθετήσουν «ιστορικά πρόσωπα στη σωστή περίοδο» (ΙΣΤΤΕ:23). Οι χρονικές - ιστορικές περίοδοι είναι: «Τα Αρχαία χρόνια», «Τα Βυζαντινά χρόνια», «Λατινοκρατία - Τουρκοκρατία», «Ελληνική Επανάσταση». Τα πρόσωπα που παρουσιάζονται είναι όλα ανδρικά πλην αυτό της Μπουμπουλίνας. Και στις δύο περιπτώσεις, θα μπορούσαν να είχαν να συμπεριληφθεί και πολλές εκπρόσωποι του γυναικείου φύλου (όπως, η Σαπφώ, η Υπατία, η Ασπασία, οι θεές του Ολύμπου, οι Μούσες, οι αυτοκράτειρες του Βυζαντίου, οι Αγίες του Χριστιανισμού, γυναίκες που συνέβαλαν στην Ελληνική Επανάσταση κ.ά.).



### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Στο μάθημα: «2.1. οι Απόστολοι συνεχίζουν τον αγώνα του Χριστού» αναφέρεται ότι: «οι γυναίκες που πήγαν στο μνήμα του Ιησού για να αλείψουν το σώμα του με μύρα, τους φέρνουν το μήνυμα της Ανάστασης. Αλλά οι μαθητές δεν τις πιστεύουν. Θεωρούν ότι όλα αυτά είναι φλυαρίες» (ΘΕ:26). Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση τονίζεται μία συμπεριφορά που αποδίδεται στη «γυναικεία φύση» -αυτή της φλυαρίας.

"Στο μάθημα: «4.4. Η ομορφιά και τα μυστικά μιας εικόνας» (ΘΕ:72-74) αποδίδεται μία επιθετική συμπεριφορά σε ένα αγόρι, τον Άλκη, που όμως γίνεται και η αφορμή για να ξεκινήσει η ιστορία. Το κορίτσι που παρεμβαίνει, η Χριστίνα, υπακούει στο δάσκαλο, όπως αναμένεται άλλωστε από «ένα καλό κορίτσι», «προδίδοντας» στην ουσία το συμπεριφορά της, ώστε να δικαιολογηθεί η «ανάρμωση και επιθετική του συμπεριφορά». Έτσι: «Ο Άλκης μπήκε σήμερα με φόρα στην τάξη. Με μια πολεμική κραυγή και κουνώντας με περιέργο τρόπο τα χέρια του, σαν να χτυπούσε έναν αόρατο εχθρό, όρμησε στο... θρανίο! (...) Ο δάσκαλος, ακούγοντας την κοσμοχαλασιά μπήκε ανήσυχος στην τάξη. «Τι συνέβη εδώ;», ρώτησε. Η Χριστίνα τον πρόλαβε. «Να κύριε, εχθές είχε μια ταϊνία με πολεμικές τέχνες και νομίζω ότι ο Άλκης ξενύχτησε για να τη δει!».

### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

"Σε εικόνα (ΘΣΤ:85) που παρουσιάζεται ιερέας να τελεί ευχέλαιο σε θάλαμο νοσοκομείου, τα άτομα που φροντίζουν, επισκέπτονται και περιποιούνται ασθενείς – σύμφωνα με τα στερεότυπα -είναι γυναίκες.

«Στην Τουρκοκρατία (...) Έλληνες ήταν όχι εκείνος που απλώς μιλούσε Ελληνικά, αλλά εκείνος που ήταν Ορθόδοξος. Κι όλος ο λαός ταύτιζε τα παθήματα και την ανάστασή του με τη θρησκεία του και με τον πολιτισμό του» (ΘΣΤ:88). Εκτός από την αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους στο κείμενο, επιλέγεται να παρουσιαστεί η εικόνα του Παλαιών Πατρών Γερμανού και οπλαρχηγών να δίνουν «όρκο στην Αγία Λαύρα» (ΘΣΤ:89) και έτσι αποσιωπάται παντελώς η συνεισφορά των γυναικών στον Αγώνα για την Ανεξαρτησία. "

"Χωρίς να δίνονται επιπλέον πληροφορίες στις μαθήτριες και στους μαθητές αναφέρεται μόνον ο αποκλεισμός των γυναικών από το Άγιο Όρος. Έτσι: «στο «περιβόλι της Παναγιάς», όπως αλλιώς ονομάζουν το Άγιον Όρος οι Αθωνίτες μοναχοί, αφού είναι αφιερωμένο στην Παναγία, ισχύει το «άβατον», δεν επιτρέπεται δηλαδή, η είσοδος στις γυναίκες» (ΘΣΤ:119).

### **Θεατρική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:**

«Πανταλόνε:Χμ!..Πολλά λεφτά ... Ένας άνδρας σαν του λόγου μου .. τα' χει ανάγκη. Πολλές οι κοπέλες.» (ΘΑ:54)

«Κολομπίνα: Αχ! Βαχ! Ερωτικό ραβασάκι .... Με καλεί ο καλός μου το βράδυ στην κουζίνα. Μου λέει να του φτιάξω τζου-τζου-κά-κια. Αχ! Τον αγαπώ» (ΘΑ:54)

«Είναι κακός και διασκεδάζει με τον πόνο των άλλων. Χαίρεται με τη βία και απεχθάνεται την ευτυχία. Είναι ο αρχηγός της συμμορίας. (ΘΑΒΔ:115)

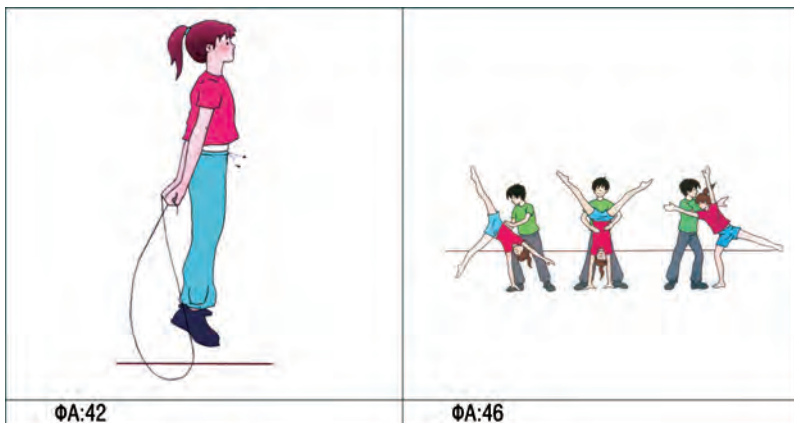
«Είναι μια κουνιστή και λυγιστή δράκαινα, που ύπουλα παρασύρει τους επιχειρηματίες να απολύσουν τους εργαζομένους για να επικρατήσει ανεργία» (ΘΑΒΔ:115)

### **Φυσική Αγωγή Ε και ΣΤ τάξης:**

Η χρήση εκφράσεων του τύπου «μαν του μαν» — δεν είναι τυχαίο ότι δεν καθιερώθηκαν ακόμη αντίστοιχες που να αναφέρονται και στα δύο φύλα— συνεχίζουν να αναπαράγουν τη

στερεοτυπική αντίληψη ότι τα ανταγωνιστικά παιχνίδια αφορούν κυρίως αγόρια / άνδρες. «Η πιο απλή διάταξη για την άμυνα είναι ένας με έναν» (μαν το μαν).» (ΦΑ:36)

Σtereοτυπικές αντιλήψεις αναπαράγονται και στην εικονογράφηση. Στις παρακάτω εικόνες, το κορίτσι παρουσιάζεται να κάνει σχοινάκι, παραδοσιακό κοριτσίστικο παιχνίδι και να υποβοηθείται από αγόρι στην κατακρόρυφο. Πώς θα μας φαινόταν οι αντίστοιχες εικόνες αντίστροφα; Ένα αγόρι να κάνει σχοινάκι και ένα κορίτσι να στηρίζει ένα αγόρι; Θα είχε ενδιαφέρον να τις εντάξουμε στη διδασκαλία μας.



### Σχολιασμός:

Οι γυναίκες εμφανίζονται συχνά με στερεότευτες για το φύλο τους συμπεριφορές. Διλήμματα ηθικής, εγκλωβισμοί στα κοινωνικά «πρέπει», στις νόρμες και τους κανόνες δικαίου, αναποφασιστικότητα, δειλία, ευγένεια και παθητικότητα είναι κάποια από αυτά τα χαρακτηριστικά. Στα αγόρια /άνδρες επιφυλάσσεται από την παιδική τους ηλικία το προνόμιο να είναι ειλικρινή, θαρραλέα, έξυπνα, μεγαλόψυχα, αυτόνομα, γενναία κ.ά.

### Προτάσεις:

Γυναίκες και άνδρες πρέπει να παρουσιάζονται σε μια ποικιλία ρόλων και μορφών ανδρισμού και θηλυκότητας. Όπου υπάρχουν αναφορές σε παραδοσιακούς /στερεότυπους χαρακτήρες για τα δύο φύλα, όπως σε κλασικά παραδοσιακά παραμύθια ή θεατρικά έργα κλπ μπορούν, αφού ερμηνευθούν στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής, να αποτελέσουν ευκαιρία για συζήτηση και δραστηριότητες που προωθούν την ισότιμη σχέση των φύλων.

## 7.10. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Εξετάζονται οι ρόλοι των μελών της οικογένειας (ρόλοι μητέρας, πατέρα, γιαγιάς, παππού, παιδιών), η δομή και οι λειτουργίες της οικογένειας.

### Αναφορές:

#### Ενδεικτικά αναφέρονται:

#### Η Γλώσσα μου Ε τάξης:

«τον αρχηγό του κοπαδιού, ένα τεράστιο αρσενικό που οδηγούσε τα θηλυκά με τα μικρά τους» (ΓΕΤΕ: 9)

## Γλώσσα Στ τάξης:

Συνήθως εμφανίζεται η παραδοσιακή μορφή της διγονεϊκής οικογένειας —πατέρας, μητέρα, παιδί/ά: «οι διακοπές του Μικρού Νικόλα» (ΓΣΤ2: 89), μια τετραμελής οικογένεια (μπαμπάς, μαμά και δυο κόρες) πρέπει να βρει ένα διαμέρισμα για να εγκατασταθεί» (ΓΣΤ1:30).

Στο κείμενο «Μια οικογένεια ανάμεσα στις άλλες» (ΓΣΤ2: 93) γίνεται μια μοναδική αναφορά σε μορφή οικογενειακής οργάνωσης που δεν εντάσσεται στις κυρίαρχες.

«Όυτε δευτερόλεπτο δεν έλειψα από κοντά του, λέει η μητέρα του. Πετάχτηκα στην κουζίνα να πάρω το γάλα του, που το είχα έτοιμο...» (ΓΣΤ2: 73)

## Ιστορία Ε τάξης:

Σε εικόνα με λογότυπο: «μητέρα συνοδεύει το παιδί της στο σχολείο» (ΙΕ:40) απεικονίζεται μία νεαρή μητέρα να πηγαίνει το μικρής ηλικίας αγόρι της στο δάσκαλο. Τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής τονίζουν και τα κάλανα της Πρωτοχρονιάς, απόσπασμα των οποίων αναφέρει για τον Άγιο Βασίλη: «από τη μάνα μου έρχομαι κι όλους σάς καταδέχομαι και στο σχολείο πηγαίνω και κει γράμματα μαθαίνω» (ΙΕΤΕ:15).

Ακόμη, οι μαθήτριες και οι μαθητές διδάσκονται ότι: «τα κορίτσια κοντά στις μητέρες τους μάθαιναν να κεντούν, να πλέκουν και να υφανούν» (ΙΕ:38). Ωστόσο, «οι μητέρες που ήξεραν γράμματα, μάθαιναν στις κόρες τους ανάγνωση, γραφή, τραγούδια του λαού και ψαλμούς της εκκλησίας (ΙΕ:120). Σε αρκετές περιπτώσεις βέβαια, γονείς και γιαγιάδες / παππούδες συνέβαλαν από κοινού στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, μαθαίνοντάς τους διάφορες δραστηριότητες που είναι αναμενόμενες με βάση τα στερεότυπα για το φύλο τους. Έτσι: «τα κορίτσια κι ένας μεγάλος αριθμός αγοριών, που οι γονείς τους δεν είχαν να πληρώσουν δίδακτρα (...) έμεναν στο σπίτι (...). Την αγωγή αυτών των παιδιών αναλάμβαναν οι γονείς, οι γιαγιάδες και οι παππούδες» (ΙΕ:38). Επίσης, «τα αγόρια που δεν πήγαιναν στο σχολείο μάθαιναν από μικρή ηλικία τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες» (ΙΕ:38)

Τέλος, για τη δημιουργία οικογένειας η γυναίκα θα πρέπει να υπακούσει στη γνώμη του πατέρα ή της μάνας και των αδερφών, σε περίπτωση απουσίας του πατέρα. «Για το γάμο των κοριτσιών ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση του πατέρα. Αν αυτός δε ζούσε, τη φροντίδα αυτή είχαν η μητέρα και οι μεγαλύτεροι αδελφοί τους» (ΙΕ:121).

## Ιστορία ΣΤ τάξης:

Στο βιβλίο δασκάλου γίνεται μία αναφορά στη διαμόρφωση των ρόλων του φύλου. Έτσι: «οικογενειακές σχέσεις: διαδικασία σχηματισμού (...) ρόλοι κατά φύλα, γέννηση παιδιών...» (ΙΣΤΒΔ:19).

"Οι μητέρες ασχολούνται κυρίως με τη φροντίδα και ανατροφή των παιδιών τους καθώς και με οικιακές, γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες. Έτσι: «Το σπίτι είναι η βασική απασχόληση των γυναικών της οικογένειας. Το σπίτι όμως δεν είναι μόνο το



μαγεύματα, το ζύμωμα, η καθαριότητα, η φροντίδα των παιδιών αλλά και ο αργαλειός, το κέντημα, ακόμα και τα ζωντανά και τα χωράφια» (ΙΣΤ:24).

Ενδιαφέρον έχει ότι μία από τις έξι Επιτροπές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι αυτή των: «κοινωνικών υποθέσεων και απασχόλησης». Η εικόνα που συμβολίζει τη συγκεκριμένη Επιτροπή περιλαμβάνει ένα ζευγάρι, η μητέρα κινεί το καρτσάκι του μωρού και ο πατέρας κρατά από το χέρι το πρωτότοκο αγόρι. Πρόκειται για στερεοτυπική αναπαράσταση της οικογένειας. (ΙΣΤ:126).

### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

Μεμονωμένα παρουσιάζονται μια μητέρα με ένα παιδί (ΘΕ:57), ένας παππούς με τον εγγονό του (ΘΕ: 51) και δεν υπάρχει ούτε μία αναφορά σε μέλη ενός ενιαίου οικογενειακού σχήματος.

Ο άνδρας-πατέρας όταν βρίσκεται σε καλή οικονομική κατάσταση αντιμετωπίζει: «το πρόβλημα του πλούσιου ήταν (...) πώς θα μοίραζε δίκαια τη σοδειά του στους φτωχούς, πώς θα αποθήκευε καλύτερα τη σοδειά του, πώς θα μοίραζε την περιουσία του στα παιδιά του» (ΘΕ:22).

### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«Η μητέρα του μικρού Γρηγορίου, η Νόννα, έδωσε τον καλύτερο εαυτό της στην ανατροφή του παιδιού της και προσευχόταν συνεχώς στο Θεό για την προκοπή του» (ΘΣΤ: 112).

### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

Η δημιουργία οικογένειας ταυτίζεται και νομιμοποιείται με το θεσμό του γάμου: «Οικογένεια δημιουργείται όταν ένας άνδρας και μια γυναίκα αποφασίζουν να ζήσουν μαζί ως νόμιμο ζευγάρι», «οικογένεια, σύμφωνα με το νόμο, δημιουργείται μόνο μετά το γάμο» (ΚΠΑΕ:23).

Επιπλέον τονίζεται ότι τα παιδιά: «θα πρέπει να ξέρουν ακόμη ότι: γάμος γινόταν και γίνεται σε όλες τις φυλές, από την εποχή των πρωτόγονων ως σήμερα. Π.χ. σε ορισμένες φυλές της Αφρικής ένας άντρας μπορεί να παντρεύεται περισσότερες από μία γυναίκες. Στη χώρα μας, παλαιότερα, οι γονείς αποφάσιζαν για το γάμο των παιδιών τους, χωρίς να τα ρωτήσουν. Σήμερα πώς αποφασίζεται ένας γάμος...».

### **Σχολιασμός:**

Παρά την προσπάθεια που καταβάλλεται να αποτυπωθούν οι πρόσφατες αλλαγές στο περιεχόμενο των ρόλων ανδρών και γυναικών, τελικά όσον αφορά στη δομή και στη λειτουργία της οικογένειας ενισχύεται και προβάλλεται το παραδοσιακό οικογενειακό πρότυπο. Οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν διακριτούς ρόλους στο πλαίσιο της οικογένειας και ιεραρχημένες σχέσεις. Διαφαίνεται δηλ. καθαρά η έμφυλη διάσταση του καταμερισμού των ρόλων και της κατανομής της εξουσίας.

Η γυναίκα προβάλλεται και δραστηριοποιείται κατά βάση μέσα στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας και προσδιορίζεται κυρίως μέσα από το μητρικό και συζυγικό της ρόλο. Είναι η μητέρα — πηγή σιγουριάς, στοργής, αυτοθυσίας που φροντίζει άνδρα και παιδί — και όταν φαίνεται να εργάζεται, παραμένει εξαρτημένη από το οικογενειακό σύνολο, με την έννοια ότι βρίσκεται μια θέση στην κοινωνία ως κόρη, αδελφή, σύζυγος ή μητέρα. Οι άνδρες είναι συνήθως απόντες από την οικιακή ευθύνη και φροντίδα των παιδιών και εμπλέκονται σπάνια στην καθημερινότητα. Παρά ταύτα, είναι κυρίαρχα πρόσωπα, προσδιορίζουν την ταυτότητα των γυναικών μέσω της χρήσης του επιθέτου τους ή της

επαγγελματικής τους ιδιότητας, είναι αυτοί που παίρνουν τις σοβαρές και σημαντικές αποφάσεις, υποδεικνύουν λύσεις, έχουν περισσότερη ελευθερία και δικαιώματα και στο πλαίσιο της ιδιωτικής ζωής. Ο πατέρας δίνει κυρίως βαρύτητα στη διαπαιδαγώγηση του γιου τους.

Οι σχέσεις του ζευγαριού συνήθως αποσιωπούνται, αλλά ακόμη και όταν παρουσιάζονται είναι μη ρεαλιστικές και εξιδανικευμένες. Πρόκειται για ζευγάρια που ποτέ δε μαλώνουν, ποτέ δεν έχουν συγκρούσεις αλλά και που ποτέ σχεδόν δεν εκδηλώνουν αισθήματα αγάπης και τρυφερότητας. Γενικά, όμως, εμφανίζονται ορισμένες διεργασίες επικοινωνίας και διαλόγου, δείγμα εκδημοκρατισμού των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη των οικογενειών.

Γενικά υπάρχει απουσία κειμένων που να αντιπροσωπεύουν τη σύγχρονη πραγματικότητα της οικογενειακής οργάνωσης στην οποία ζουν οι μαθητές και οι μαθήτριες, τόσο ως προς τη δομή των οικογενειών, όσο και ως προς τη δυναμική που αναπτύσσεται στο εσωτερικό τους και τις ποιοτικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στις σχέσεις των μελών της και τις διαγενεακές σχέσεις. Εμφανής είναι η ταύτιση της οικογένειας με το θεσμό του γάμου — για παράδειγμα, δεν υπάρχουν αναφορές σε μονογονεϊκές οικογένειες και όπου υπονοείται προέρχεται από θάνατο του ένα γονέα.

### **Προτάσεις:**

Θα πρέπει να υπάρχουν αναφορές σε όλες τις μορφές οικογενειακής οργάνωσης και να μην παρουσιάζεται μόνον ως πρότυπο το έγγαμο ζευγάρι και μάλιστα με δύο παιδιά. Θα πρέπει να μην υπάρχει τόσο αυστηρός καταμερισμός των ευθυνών στο πλαίσιο της οικογένειας, έτσι ώστε να γίνει προσπάθεια να αποδομηθεί η κυρίαρχη αντίληψη ότι η οικιακή ευθύνη και οι πρακτικές ανατροφής των παιδιών είναι άμεση συνέπεια του βιολογικού φύλου. Να αναδειχθεί η αναγκαιότητα εναρμόνισης των εργασιακών και οικογενειακών ευθυνών, όχι μόνον για τις μητέρες, αλλά και για τους πατέρες — και να αναγνωρισθεί η σημαντική — και όχι αυτονόητη — αξία της οικιακής εργασίας. Η λειτουργία της οικογένειας να είναι πιο δημοκρατική.

## **8. ΝΕΩΤΕΡΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ**

Η διερεύνηση των σχολικών εγχειριδίων από την οπτική του φύλου συνοδεύτηκε με σχολιασμό παραδειγμάτων που εμπεριέχουν θετικές αναφορές, αντιλήψεις και στάσεις ως προς το ζήτημα της ισότητας των φύλων. Επισημαίνεται ότι τα παραδείγματα που αναφέρονται στην ενότητα αυτή δεν αποτελούν τις μοναδικές αναφορές, ως προς τη διάσταση αυτή, στα σχολικά εγχειρίδια.

### **Αναφορές:**

#### **Γλώσσα Ε τάξης:**

«για την ιστορία μιας γενναίας, έξυπνης και αξιαγάπτης κοπέλας» (ΓΕ3: 50)

#### **Γλώσσα Στ τάξης:**

« Η Μυρσίνη και Θωδωρής (ΓΣΤ2: 22), «Η Μαρία είναι πολύ ψύχραιμο άτομο» (ΓΣΤ2: 63).

Στη δραστηριότητα που υπάρχει στη σελίδα 88 (ΓΣΤ2: 88) χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά και τα δύο γένη (ένας νέος συμμαθητής ή μια συμμαθήτριά σας και ο φίλος μου/ η φίλη μου). Αυτό συμβαίνει μόνο στην άσκηση αυτή χωρίς να εξηγείται γιατί χρησιμοποιούνται και τα δύο γένη μόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αυτό αν και είναι θετικό

με μια πρώτη ματιά, ταυτόχρονα υποβάλλει ότι σε όλες τις άλλες περιπτώσεις η χρήση του αρσενικού γένους γίνεται μόνο για να υποδηλώσει το αρσενικό γένος.

### **Ιστορία Ε τάξης:**

Αναφέρονται κάποια παραδείγματα που αφορούν στη χρήση της γλώσσας, η οποία δίνει φωνή και στα δύο φύλα, όπως: «καθώς το αφεντικό του στεκόταν στην αγορά περιτριγυρισμένο από κόσμο, άνδρες και γυναίκες...» (ΙΕ:37), «... οι γιαγιάδες και οι παππούδες» (ΙΕ:38).

Στον πρόλογο, η προσφώνηση είναι: «αγαπητά μας παιδιά της Ε τάξης» και όχι «αγαπητοί μαθητές της Ε τάξης». Ακόμη, στην εικόνα που ακολουθεί απεικονίζονται στην ίδια ευθεία ένα κορίτσι και ένα αγόρι να βλέπουν την εκκλησία της Αγίας Σοφίας (ΙΕ:4).

Παρόλο που οι νόμοι και οι παραδόσεις δεν επέτρεπαν στις Βυζαντινές «να καθίζουν στο εργαστήρι, να πωλούν και να αγοράζουν», πολλές γυναίκες σταδιοδρόμησαν σε επαγγέλματα της αγοράς και ιδιαίτερα σε όσα είχαν σχέση με τα υφάσματα. Οι βυζαντινές πηγές μιλούν ακόμη για γυναίκες ιατρούς, μαιές, «δασκάλες κόμμωσης και ραπτικής», αλλά και ιδιοκτήτριες καταστημάτων τροφίμων» (ΙΕ:121).

Στο μάθημα: «Η παιδεία στο Βυζάντιο» αναφέρεται ότι: «οι γυναίκες, όπως αναφέρθηκε και αλλού, δεν είχαν τις ίδιες ευκαιρίες εκπαίδευσης με τους άνδρες... Παρ' όλα αυτά, πολλές από αυτές διακρίθηκαν στα γράμματα και πρόσφεραν πολλά στη βυζαντινή παιδεία και κοινωνία» (ΙΕ:126).

Το κεφάλαιο 39ο (ΙΕ:120-122) είναι αφιερωμένο στη: «Γυναίκα στη βυζαντινή κοινωνία», στο οποίο αναφέρεται ο τρόπος ανατροφής, εκπαίδευσης και επαγγελματικής εξέλιξης των γυναικών στο Βυζάντιο. Παρά τη κριτική ότι τα σχετικά ζητήματα θα πρέπει να διαχέονται σε όλα τα κεφάλαια του βιβλίου — όπως γίνεται στη περίπτωση των ανδρών — επισημαίνεται ότι δίνονται στοιχεία για την προσφορά κάποιων γυναικών (ΙΕ:121).

Σε άσκηση υπάρχει η συγκεκριμένη εκφώνηση: «ο αποκλεισμός των Βυζαντινών γυναικών από την εκπαίδευση ήταν η πιο σοβαρή διάκριση εις βάρος τους. Συζητήστε στο σπίτι με τους γονείς, τους παππούδες και τις γιαγιάδες σας και ζητήστε πληροφορίες για την εκπαίδευση των γυναικών στα δικά τους χρόνια» (ΙΕΤΕ:49). Είναι εμφανές ότι δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές και τις μαθήτριες να συζητήσουν για τους αποκλεισμούς στην εκπαίδευση σε διάφορες πληθυσμιακές ομάδες, δίνοντας παραδείγματα από διάφορες χρονικές περιόδους της ιστορίας. Στο «βιβλίο του δασκάλου» (ΙΕΒΔ:115) αναφέρεται μάλιστα το εξής: «η στέρηση των γυναικών από τα αγαθά της παιδείας είναι μία σκιερή σελίδα της βυζαντινής εκπαίδευσης».

### **Ιστορία ΣΤ τάξης:**

Στο συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο, παρόλο που δεν χρησιμοποιείται συστηματικά ο διπλός τύπος στις καταλήξεις, επιχειρείται σχεδόν σε κάθε ενότητα αναφορά στη γυναικεία παρουσία, όπως: «άνδρες και γυναίκες, ασχολούνται με τη γεωργία...» (ΙΣΤ:20), «το επάγγελμα των γονιών τους για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους...» (ΙΣΤ:24), «η φυσιογνωμία του Έλληνα και της Ελληνίδας...» (ΙΣΤ:86), «ο Θόδωρος αντάρτης, η Βάγια, η αδερφή μου ανταρτίνα...» (ΙΣΤ:114), «φοιτητές και φοιτήτριες» (ΙΣΤ:120), «διατυπώνω τα δικαιώματα του μαθητή και της μαθήτριας της τάξης μου» (ΙΣΤΤΕ:7) «ποιος/ποια είναι ο/η δημιουργός της πηγής» (ΙΣΤΤΕ:38).

"Οι παρακάτω τύποι εμφανίζονται σε διάφορα σημεία μέσα στο «βιβλίο του δασκάλου». Ενδεικτικά παρατίθενται: «ο/η ιστορικός» (ΙΣΤΒΔ:7), «ο/η εκπαιδευτικός» (ΙΣΤΒΔ:

13), «οι μαθητές/τριες» (ΙΣΤΒΔ:13), «διδάσκοντα/ουσα» (ΙΣΤΒΔ:21), «ο κάθε μαθητής και μαθήτρια γράφει τις δικές του/της λεζάντες» (ΙΣΤΒΔ:30), «γυναίκες και άνδρες φορούσαν» (ΙΣΤΒΔ:42), «αγωνιστών και αγωνιστριών» (ΙΣΤΒΔ:55).

Αξιοσημείωτο είναι ότι στο σχολικό εγχειρίδιο της Ιστορίας της έκτης δημοτικού παρατηρείται στροφή του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος «όχι μόνο από τα γεγονότα στις κοινωνικές δομές και στις συμπεριφορές ή τις νοοτροπίες, αλλά και στη μετάβαση από το πρόσωπο στα πρόσωπα. Οι «άνωνμοι» δράστες της ιστορίας, τα ιστορικά υποκείμενα, τα δρώντα υποκείμενα της ιστορικής εξέλιξης, που η γεγοντολογική ιστορία είχε παραγνωρίσει προς χάρη των ηρώων και των προσωπικοτήτων, αποκτούν κι αυτοί θέση στην ιστορική σύνθεση» (Ιστορία ΣΤ δημοτικού, Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια, Βιβλίο δασκάλου: 7). Σημαντικό στοιχείο στην παραπάνω προσέγγιση είναι ότι δεν παρουσιάζεται αποσπασματικά και σε ξεχωριστό κεφάλαιο ένα γεγονός που αφορά παραδείγματος χάρη στη ζωή των γυναικών ή των παιδιών, αλλά παρατηρείται ότι με την παρουσίαση κάθε ιστορικού γεγονότος προβάλλεται η θέση και η προσφορά ανδρών και γυναικών, αγοριών και κοριτσιών, και μάλιστα όχι ως ενιαία, ομοιογενής πληθυσμιακή ομάδα, αλλά με διευκρινιστικές παρατηρήσεις ως προς την κοινωνική τους τάξη, το θρήσκευμα, τη γλώσσα, το περιβάλλον που ζουν.

#### **Ενδεικτικά παρατίθενται τα εξής παραδείγματα:**

Υπάρχουν πολλές αναφορές, όπως αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα, στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων και στους αγώνες των γυναικών στο κεφάλαιο που παρουσιάζεται «Η Γαλλική Επανάσταση». Επίσης, το κεφάλαιο «Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία» αναφέρεται: «στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας άνδρες και γυναίκες, ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία» (ΙΣΤ:20). Μάλιστα, παρατίθενται και εικόνες που προβάλλουν γυναίκες, άνδρες και παιδιά από κοινού σε γεωργικές εργασίες (ΙΣΤ:21). Όσον αφορά στην εκπαίδευση των παιδιών διευκρινίζεται ότι: «στα σχολεία των κοινών γραμμάτων (...) φοιτούν κυρίως αγόρια, ενώ τα κορίτσια είναι λιγοστά» (ΙΣΤ:22), «Στον αγώνα εναντίον του Αλή Πασά συμμετέχουν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, που αντιστέκονται και πολεμούν» (ΙΣΤΒΔ:44).

Στο κεφάλαιο που αφορά στην εκπαίδευση στα χρόνια του Καποδίστρια, αναφέρεται: «αποφασίζεται εκπαίδευση και για τα δύο φύλα...» (ΙΣΤ:62) παραθέτοντας στοιχεία από διάφορες πηγές.

Στο κεφάλαιο που διδάσκεται το «ανατολικό ζήτημα», στην ενότητα: «Κοινωνία και κράτος» αναφέρεται ότι: «εντάσεις δημιουργεί επίσης ο περιορισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μεγάλες κοινωνικές κατηγορίες, όπως είναι οι γυναίκες, αποκλείονται από τα ίσα δικαιώματα στην εκπαίδευση και την εργασία» (ΙΣΤ:80). Επίσης, στις ενότητες «...μαθητεία στην ιστορία» παρουσιάζονται αναλυτικά: α) το φαινόμενο της παιδικής εργασίας (ΙΣΤ:81) και β) η εκπαίδευση (ΙΣΤ:82), ως προς το φύλο, την ηλικία και την κοινωνική τάξη. Στο ίδιο κεφάλαιο διδάσκεται η ενότητα: «καθημερινή ζωή», όπου στη «...μαθητεία στην ιστορία» διδάσκεται ο κατά φύλο και κοινωνική τάξη καταμερισμός δημόσιου και ιδιωτικού χώρου (ΙΣΤ:84-85).

Στο κεφάλαιο: «Η Ελλάδα στον εικοστό αιώνα», στη: «...μαθητεία στην ιστορία» τα παιδιά διδάσκονται τη σύσταση της εργατικής νομοθεσίας από το 1909 ως το 1914 και τις ρυθμίσεις που αφορούν στην εργασία των γυναικών και παιδιών. Σχετική είναι και η εικόνα που προβάλλει εργαζόμενους και εργαζόμενες σε υφαντουργικό εργαστήριο στις αρχές του εικοστού αιώνα (ΙΣΤ:92).

" Στο κεφάλαιο: «Κοινωνία και κράτος στο Μεσοπόλεμο» στη: «...μαθητεία στην ιστορία» αναφέρεται: α) η διεκδίκηση της γυναικείας ψήφου (ΙΣΤ:107) και β) το εργατικό κίνημα (ΙΣΤ:108), παρατίθενται αποσπάσματα από περιοδικό τύπο της εποχής και στοιχεία από το βιογραφικό της αγωνίστριας για τη διάδοση των ιδεών του γυναικείου κινήματος Αύρας Θεοδωροπούλου (ΙΣΤ:107). Επιπλέον σχετικό υλικό δίνεται στο «βιβλίο δασκάλου» (ΙΣΤΒΔ: 93-95).

Σημαντικό είναι ακόμη το εξής παράθεμα: «στην Εθνική αντίσταση συμμετέχουν Έλληνες κάθε ηλικίας και φύλου» (ΙΣΤΒΔ:100) καθώς επίσης η εικόνα με λεζάντα: «Έλληνες φοιτητές και Ελληνίδες φοιτήτριες αντιστέκονται στους Γερμανούς κατακτητές» (ΙΣΤ:113), αναγνωρίζοντας κατά τον τρόπο αυτό τη συνεισφορά των γυναικών στον αγώνα κατά του ξένου κατακτητή. Ακόμη, «Φοιτητές και φοιτήτριες στο προαύλιο του Πολυτεχνείου διαδηλώνουν κατά της στρατιωτικής δικτατορίας (Νοέμβριος 1973) (ΙΣΤ: 120).

"Στο βιβλίο του δασκάλου αναφέρεται ότι: «οι Έλληνες και οι Ελληνίδες μετανάστες και μετανάστριες απασχολούνται κυρίως στη βαριά βιομηχανία και σε άλλες ανθυγιεινές εργασίες» (ΙΣΤΒΔ:103), τονίζοντας τον από κοινού αγώνα ανδρών και γυναικών για την επιβίωση.

"Στο κεφάλαιο: «ο αθλητισμός», διδάσκεται η ιστορία της εξέλιξης του αθλητισμού στην Ελλάδα και μεταξύ των άλλων γίνεται ιδιαίτερη αναφορά και στην εξέλιξη του γυναικείου αθλητισμού (ΙΣΤ: 130-131). Υλικό που μπορεί να αξιοποιηθεί επιπλέον υπάρχει και στο «βιβλίο του δασκάλου» (ΙΣΤΒΔ: 114-117).

### **Θρησκευτικά Ε τάξης:**

"Σε εικόνα παρουσιάζονται μαζί μία γυναίκα και ένας άνδρας, μέλη ανθρωπιστικής Οργάνωσης, να φροντίζουν από κοινού ένα μωρό (ΘΕ:16). Επίσης, στο μάθημα: «3.4. Ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Ελεήμων» (ΘΕ:57-58) ένα αγόρι και ένα κορίτσι συμμετέχουν στον: «Έρανο της Αγάπης». Είναι σημαντικό που οι συγκεκριμένες δραστηριότητες επιτελούνται από κοινού.

Στο μάθημα: «5.2. Αγώνες για τη δικαιοσύνη» (ΘΕ:103-104) προβάλλεται ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ να λέει: «ο άνθρωπος δε πρέπει να κρίνεται από το χρώμα του αλλά από τον χαρακτήρα του και ονειρευόταν τη μέρα που μικρά μαύρα αγόρια και κορίτσια θα κρατούσαν από το χέρι μικρά λευκά αγόρια και κορίτσια σαν αδελφία τους» (ΘΕ:104). Είναι σημαντικό να μην αποσιωπάται το φύλο μέσα σε φράσεις αγωνιστών και αγωνιστριών στην προσπάθειά τους υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

### **Θρησκευτικά ΣΤ τάξης:**

«Δεν υπήρχαν διακρίσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, Ιουδαίων και Ελλήνων, πλουσίων και φτωχών, αφού όλοι ήταν ίσοι μπροστά στο Θεό» (ΘΣΤ:72). Είναι θετική η ύπαρξη της φράσης «ανδρών και γυναικών», έστω και στο επίπεδο του λόγου.

"Σε εικόνα «στο προαύλιο της Εκκλησίας» (ΘΣΤ:69), παρά το γεγονός ότι εμφανίζονται ένας ιερέας και επτά άτομα, από τα οποία μόνο μία είναι γυναίκα, ωστόσο είναι θετικό που αυτή βρίσκεται σε πρώτο πλάνο και απεικονίζεται ως μία νέα γυναίκα ντυμένη με σύγχρονο τρόπο — φοράει παντελόνι και έχει κοντά μαλλιά.

"Παρά το γεγονός ότι το σκίτσο (ΘΣΤ:73) θυμίζει μεγαλόσωμο άνδρα, είναι θετικό που φτιάχνεται από πρόσωπα παιδιών, κοριτσιών και αγοριών, διαφόρων πολιτισμών, θρησκειών και φυσιολογικών χαρακτηριστικών.



Παρά τη φράση: «οι φίλοι μου κι εγώ» (ΘΣΤ:78) είναι θετικό που το «εγώ» δεν προ-σποποιείται έτσι ώστε ένα αγόρι ή ένα κορίτσι μπορεί να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ιστορία.

Είναι θετικό ότι από κοινού προτείνουν για να γίνει το μάθημα ο Συμεών και η Δεβ-βώρα, που ανήκουν στην Ιουδαϊκή θρησκεία (ΘΣΤ:104) και ο Γιουσουφ και η Λειλά που ανήκουν στη μουσουλμανική (ΘΣΤ:107).

### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε τάξης:**

Στο εξώφυλλο του βιβλίου απεικονίζονται στο κέντρο της σελίδας ένα αγόρι και ένα κορίτσι πιασμένα χέρι-χέρι. «Οι γυναίκες παλιότερα δεν είχαν ίσα δικαιώματα με τους άνδρες.....σήμερα και η κοινωνία και η πολιτεία παραδέχονται την ισότητα των δύο φύλων» (ΚΠΑΕ:19).

Επίσης, στις εικόνες του κεφαλαίου: «η οικογένεια» (ΚΠΑΕ:23-36) απεικονίζονται άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια να μοιράζονται τις δουλειές του σπιτιού και να γίνεται ακόμη σύγκριση μεταξύ εικόνων παραδοσιακής οικογένειας του παρελθόντος με πιο σύγχρονων, αλλά πάντα διγονεϊκών οικογενειών. Επιπλέον, στη σελ. 34 του ίδιου κεφαλαίου, δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές και τις μαθήτριες της Ε δημοτικού να μελε-τήσουν και να συγκρίνουν άρθρα του Αστικού Κώδικα που ίσχυαν πριν από τον 1329/83, με αυτά του νέου Οικογενειακού Δικαίου.

Ακόμη, στο κεφάλαιο: «πώς διοικούνται τα χωριά και οι πόλεις» (ΚΠΑΕ:69-70) αναφέρεται ότι: «κάθε άντρας και κάθε γυναίκα έχει δικαίωμα να θέσει υποψηφιότητα για πρόεδρος κοινότητας ή δήμαρχος», «Πρόεδρος κοινότητας ή δήμαρχος εκλέγεται ο υποψήφιος ή η υποψήφια που θα συγκεντρώσει τις περισσότερες ψήφους».

Επίσης, στο: «η θέση των εργαζομένων άλλοτε και τώρα» (ΚΠΑΕ:92) επισημαίνονται τα εξής: «η πολιτεία σήμερα έχει πάρει πολλά ευεργετικά μέτρα για την εργαζόμενη γυναίκα, ιδιαίτερα όταν αυτή είναι μητέρα: άδεια και πληρωμή των εξόδων τοκετού, φύλαξη σε ορισμένες περιπτώσεις, των μικρών παιδιών, όταν οι γονείς λείπουν στη δουλειά κ.τ.λ.».

«Κάθε δάσκαλος ή δασκάλα έχει το δικαίωμα» (ΚΠΑΕ:10) (βιβλίο για το δάσκαλο).

### **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Στ τάξης:**

Θετικό είναι ότι αναφέρονται πολλά άρθρα του συντάγματος στα οποία αναφέρονται τα δικαιώματα των γυναικών"

Στο σκίτσο στη σελ. 35 (ΚΠΑΣτ:35) απεικονίζεται μια δικαστική αίθουσα με 8 άτομα, εκ των οποίων μόνον 2 είναι γυναίκες. Αν και ποσοτικά είναι λίγες, τουλάχιστον η μία είναι δικαστικός και κάθετα ακριβώς δίπλα στον πρόεδρο και η άλλη είναι δικηγόρος και εξετάζει το μάρτυρα.

### **Θεατρική Αγωγή Ε και Στ τάξης:**

Μόνο στην εικονογρά-φηση συναντούμε μια από-πειρα να εκπροσωπηθούν και τα κορίτσια, παρόλο που πάλι τα αγόρια και εκεί κυριαρχούν.



## Φυσική Αγωγή Ε και Στ τάξης:

Υπάρχει αναφορά — έστω και όχι συστηματική — και στα δύο φύλα. «Θα γυμναστείτε και θα συνεργαστείτε με τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές σου...» (ΦΑ:7), «Φωτογραφίες του αθλητή ή αθλήτριας» (ΦΑ:84)

Είναι φανερή η προσπάθεια της εκπροσώπησης και των δύο φύλων σε όλα τα αθλήματα. «(Ποδόσφαιρο)... όλοι μπορούμε να παίξουμε: μικροί - μεγάλοι, αγόρια - κορίτσια, προχωρημένοι - αρχάριοι» (ΦΑ:22), «Είναι το ποδόσφαιρο δημοφιλές άθλημα για τα αγόρια και τα κορίτσια; Αν νομίζεις ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, τότε να σκεφθείς ορισμένες εξηγήσεις» (ΦΑ:28), «Οι αθλητές και οι αθλήτριες της ενόργανης γυμναστικής παρουσιάζουν προγράμματα με διάφορες ασκήσεις...» (ΦΑ:37)

Φαίνεται ότι επιχειρείται μια ιδιαίτερη έμφαση στο φύλο. Ενδιαφέρον, επίσης, έχει η πρόταση για εκδήλωση με θέμα «Τουρνουά ποδοσφαίρου κοριτσιών» (ΦΑ:97), όπου προτείνεται να συμμετέχουν στην οργάνωση της εκδήλωσης γυναίκες εκπαιδευτικοί και μητέρες, οι επισημάνσεις ότι «Η τακτική του χωρισμού των αγοριών από τα κορίτσια θα πρέπει να αποφεύγεται, καθώς έτσι αναπαράγονται στερεότυπα έλλειψης συνεργασίας μεταξύ των δύο φύλων. Η μόνη περίπτωση που συνιστάται να οργανώνετε ομάδες ή ζευγάρια με βάση το φύλο είναι, όταν, για παράδειγμα, υπάρχει περίπτωση ένα κορίτσι ή ένα αγόρι να αισθανθεί δυσάρεστα λόγω της σωματικής επαφής με το άλλο φύλο» (ΦΑΒΔ: 23) και «Προσπαθήστε να βγάλετε συνολικά αποτελέσματα, ανά τμήμα, ανά τάξη και ανάλογα με το φύλο» (ΦΑ:86)

Η προσπάθεια ισότιμης αντιμετώπισης των φύλων φαίνεται και από την εικονογράφηση, όπου συμμετέχουν ισότιμα σχεδόν και τα αγόρια και τα κορίτσια, σε όλα τα αθλήματα ακόμα και στα αποκαλούμενα παραδοσιακά αγορίστικα (όπως το ποδόσφαιρο). Παρόλο που η περιγραφή γίνεται στο αρσενικό κυρίως γένος (παίκτης, αντίπαλος, κλπ) η εικόνα του κοριτσιού είναι μια προσπάθεια κατάρτισης των αρνητικών στερεοτύπων, που θέλει το κορίτσι να μην ασχολείται ή να έχει κακές επιδόσεις σε αθλήματα παραδοσιακά «αγορίστικα».



## Σχολιασμός:

Παρά το γεγονός ότι σε ορισμένα από τα νέα βιβλία έγινε προσπάθεια να απαλειφθούν οι αδυναμίες των προηγούμενων σχολικών εγχειριδίων σχετικά με τις διακρίσεις

σε βάρος των γυναικών, το βασικό συμπέρασμα είναι ότι οι ρόλοι εξακολουθούν να εμπεριέχουν στερεότυπα χαρακτηριστικά και δεν υπάρχουν αληθινές σχέσεις ισότητας και ισοτιμίας ανάμεσα στα φύλα.

Πράγματι παρουσιάζονται κάποιες εικόνες και κάποιες εναλλακτικές προτάσεις σχετικά με τους ρόλους αντρών και γυναικών, τα επαγγέλματα, τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς, τα οποία όμως είναι μεμονωμένα και χωρίς να υπάρχει μια ενιαία σύλληψη και φιλοσοφία, επιβεβαιώνοντας την αμφιθυμία των συγγραφέων μπροστά στη νέα κοινωνική πραγματικότητα – με εξαίρεση το βιβλίο της Ιστορίας της Στ' Δημοτικού.

Το γεγονός ότι τα κορίτσια δεν έχουν πολλά μοντέλα ρόλων και δεν λαμβάνονται τόσο υπόψη οι εμπειρίες τους στα σχολικά εγχειρίδια και λόγω της αριθμητικής κυριαρχίας των ανδρών, έχει ως αποτέλεσμα να τα κατευθύνει στη διαμόρφωση της αντίληψης ότι η θέση τους στην κοινωνία είναι υποδεέστερη και περιθωριακή.

### **Προτάσεις:**

Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αναδείξουν και να σχολιάσουν το ζήτημα των ποσοτικών διαφοροποιήσεων σε όλους τους τομείς, να συζητήσουν τις επιπτώσεις και να σχεδιάσουν παρεμβάσεις.

## **9. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΡΑΣΗ**

### **9.1. "ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ**

- "Ανάπτυξη και διάδοση κατευθυντήριων οδηγιών για τη μείωση του σεξισμού και άλλων μορφών διακρίσεων στο εκπαιδευτικό υλικό και άσκηση πίεσης για την εφαρμογή τους.
- "Απόκτηση της απαραίτητης τεχνογνωσίας για παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού χωρίς σεξιστικά στοιχεία (σημαντικός είναι εδώ ο ρόλος των πανεπιστημιακών τμημάτων, των συνδικαλιστικών φορέων της εκπαίδευσης και των φορέων άσκησης εκπαιδευτικής πολιτικής).

### **9.2. "ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ**

- "Όπου είναι δυνατόν να γίνονται επιλογές υλικού που να μην εμπεριέχει σεξιστικά στοιχεία.

#### **9.2.1. Τι θα πρέπει να γνωρίζουμε οι εκπαιδευτικοί όταν επιλέγουμε ή παράγουμε μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό**

Εκτός από τη μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων στους μαθητές και στις μαθήτριες, το εκπαιδευτικό υλικό αποτελεί πηγή από την οποία αντλούνται γνώσεις και πληροφορίες για τον κόσμο και τον πολιτισμό, και για αυτό θα πρέπει να επιλέγεται προσεκτικά ώστε να μην περιέχει σεξιστικά στοιχεία.

#### **9.2.2. Κριτήρια επιλογής μη σεξιστικού διδακτικού υλικού**

Για την επιλογή ή την παραγωγή μη σεξιστικού διδακτικού υλικού, προτείνουμε τα παρακάτω:

- "Να λαμβάνονται υπόψη τα ερευνητικά δεδομένα που έχουν σχέση με θέματα κοινωνικού φύλου γενικότερα και ιδιαίτερα αυτών που έχουν σχέση με την εκπαίδευση.
- "Να αποφεύγεται η χρήση σεξιστικής γλώσσας.
- "Να υπάρχει ισόρροπη παρουσία ανδρών/αγοριών και γυναικών/κοριτσιών — στην εικονογράφηση και στο κείμενο στα βιβλία όλων των γνωστικών αντικειμένων— σε ένα ευρύ φάσμα επαγγελματών, δραστηριοτήτων, ρόλων, συναισθημάτων και συμπεριφορών. Επίσης, η δράση του κάθε φύλου να μη προσδιορίζεται χωροταξικά κυρίως σε εξωτερικό ή εσωτερικό χώρο.
- "Να αποφεύγεται ο απόλυτος καταμερισμός καθηκόντων και ευθυνών ανάμεσα στα φύλα.
- "Να λαμβάνονται υπόψη τα ενδιαφέροντα και οι εμπειρίες όλων των παιδιών.
- "Να σκιαγραφούνται ρεαλιστικά οι ρόλοι, αλλά, ταυτόχρονα, να αποφεύγεται η χρήση στερεοτυπικών χαρακτηριστικών σε κάθε φύλο και επιπρόσθετα, να προτείνονται και ρόλοι που δεν έχουν ευρέως κατακτηθεί από την κοινωνία ή δεν είναι κυρίαρχοι.
- "Να παρουσιάζεται ρεαλιστικά η δομή, η δυναμική και η λειτουργία όλων των μορφών οικογενειακής οργάνωσης. Επίσης, να γίνεται σαφές ότι όλα τα μέλη της οικογένειας, γονείς και παιδιά ανεξαρτήτως φύλου, εμπλέκονται σε όλες τις δραστηριότητες της καθημερινότητας.
- "Κάθε παρουσίαση επιτεύγματος επιστήμης, τέχνης και γενικότερα πολιτισμού, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τις γυναίκες ή να αιτιολογεί την πιθανή απουσία τους.

### 9.2.3. Κριτήρια επιλογής αντι-σεξιστικού διδακτικού υλικού

Όπως προκύπτει και από την αποσαφήνιση εννοιών, διδακτικό υλικό μπορεί να θεωρηθεί αντι-σεξιστικό αν —επιπλέον των παραπάνω κριτηρίων— παρέχει τη δυνατότητα κριτικής αμφισβήτησης του σεξισμού ενεργά.

## 9.3. ΩΣ ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΧΟΝΤΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΜΕ ΑΝΤΙ-ΣΕΞΙΣΤΙΚΟ ΤΡΟΠΟ

Ακόμα και αν όλο το παιδαγωγικό υλικό είναι προσεκτικά επιλεγμένο ώστε να μην εμπεριέχει διακρίσεις φύλων, θα πρέπει να προσεχθεί ο τρόπος χρήσης του. Συνήθως οι εκπαιδευτικοί έχουν μικρή δυνατότητα να στηρίξουν τη διδασκαλία τους σε μη σεξιστικό υλικό. Για το λόγο αυτό, πρέπει να μπορούν να εντοπίζουν τα σεξιστικά στοιχεία και να γνωρίζουν τις επιδράσεις του σε κάθε φάση ανάπτυξης του παιδιού. Στο βαθμό που το εκπαιδευτικό υλικό έχει σεξιστικά στοιχεία, θα πρέπει να φροντίσουμε να μειώσουμε κατά το δυνατόν τις συνέπειες που θα έχει το υλικό αυτό. Για το σκοπό αυτό, οι εκπαιδευτικοί —αρχικά— θα πρέπει να είναι ευαισθητοποιημένοι για τα ζητήματα του φύλου στην εκπαίδευση και με την εκπαιδευτική τους δράση να κάνουν εμφανή την ισότιμη μεταχείριση των φύλων, ώστε στη συνέχεια να είναι σε θέση να ενθαρρύνουν τους μαθητές και τις μαθήτριες στην αμφισβήτηση των μορφών σεξισμού στο διδακτικό υλικό.

Μερικές από τις στρατηγικές που μπορούν να υιοθετήσουν οι εκπαιδευτικοί είναι:

- "Διερεύνηση των στοιχείων που εμπεριέχουν οποιαδήποτε μορφή σεξισμού σε μικρές μικτές ως προς το φύλο ομάδες. Διδάσκοντας και εξασκώντας τα παιδιά να αξιολογούν το διδακτικό υλικό ως προς τις προκαταλήψεις για τα φύλα, να το συγκρίνουν

με την πραγματικότητα, να το τροποποιούν αποδίδοντας θετική αξία σε άνδρες και γυναίκες και πιο ισορροπημένους ρόλους, μπορούμε να μειώσουμε τα επιβλαβή αποτελέσματα του σεξιστικού υλικού.

- "Αυθόρμητη και καταιγιστική κατάθεση και ομαδική επεξεργασία ιδεών από τους μαθητές και τις μαθήτριες όπου θα γίνουν σαφείς τυχόν στερεότυπες αντιλήψεις τους, παρανοήσεις και φόβοι, καθώς και εκτίμηση των συνεπειών.
- "Εκτός από την κριτική αμφισβήτηση και σχολιασμό του υπάρχοντος υλικού, ταυτόχρονη παροχή αντι-σεξιστικών Λόγων από τους εκπαιδευτικούς με στόχο την αφύπνιση της συνείδησης των μαθητών και των μαθητριών για τις έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις και τη διερεύνηση της δικής τους πράξης. Για το λόγο αυτό χρειάζεται συζήτηση — με κάθε ευκαιρία — για ρόλους και καταστάσεις που δεν εμπεριέχουν έμφυλα στερεότυπα έτσι ώστε να διευρυνθούν οι αντιλήψεις των παιδιών για το περιεχόμενο των ρόλων τους. Είναι αναγκαίο να δίνεται η δυνατότητα έκθεσης και εξοικείωσης των παιδιών σε όσο περισσότερο μη σεξιστικό υλικό και σε πολλές εναλλακτικές θεωρήσεις γιατί μόνον έτσι μπορεί να αντισταθμιστεί η πληθώρα των σεξιστικών στοιχείων που υπάρχει στο διδακτικό υλικό.
- "Κατάθεση προτάσεων για επαναδιατύπωση των σεξιστικών στοιχείων.
- "Αποφυγή γενικεύσεων για διάφορες κοινωνικές ομάδες, όπως των ανδρών/αγοριών και των γυναικών/κοριτσιών.
- "Αποφυγή της θυματοποίησης των γυναικών και με παράλληλη προβολή των αγώνων τους σε όλους τους τομείς.
- "Εμπρακτος σεβασμός στην έμφυλη ποικιλία και πολυσημία.

## 10. ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΕΞΙΣΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ας κρατήσουμε στο νου μας ορισμένες κατευθυντήριες οδηγίες για το σχεδιασμό εκπαιδευτικών παρεμβάσεων:

### **Αντισεξιστική εκπαίδευση σημαίνει:**

- "συστηματική παρέμβαση στις διεργασίες που οδηγούν στο σεξισμό
- "συστηματική ενασχόληση σε όλους τους τομείς της εκπαίδευσης.

### **Αντισεξιστική εκπαίδευση είναι δυνατή:**

- "και στο πλαίσιο του υπάρχοντος αναλυτικού προγράμματος και των διδακτικών εγχειριδίων — αν και ορισμένες αλλαγές αναμφίβολα θα διευκόλυναν την επιτυχία της. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χειριστούν το διδακτικό υλικό με μη σεξιστικό τρόπο και να επιλέξουν επιπρόσθετο κατάλληλο υλικό από τομείς της καθημερινής τους ενασχόλησης (εφημερίδες, περιοδικά, λογοτεχνικά έργα, μελέτες, τραγούδια, ταινίες, σκίτσα κ.ά) ή από δικτυακούς κόμβους.
- "και με οποιοδήποτε μοντέλο διδασκαλίας χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί.

## 11. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Υπάρχουν αρκετά ερωτήματα / θέματα που πρέπει να σκεφτούμε για να υπερβούμε το σεξιστικό παράδειγμα στον τομέα της εκπαίδευσης. Η αντι-σεξιστική παρέμβαση πρέπει να βασίζεται σε μια σταθερή βούληση να βρεθούν λύσεις στα ζητήματα που τροφοδοτούν το σεξισμό, αλλά και στην τεχνογνωσία.

Ας μη ξεχνάμε ότι η αποτελεσματικότητα των πολιτικών στον τομέα της εκπαίδευσης δεν εξαρτάται μόνο από την πολιτική βούληση των σχεδιαστών της (σπάνια συμμετέχουν γυναίκες), τις προτεραιότητες των κέντρων λήψης αποφάσεων ή τα διαθέσιμα κονδύλια. Οι πολιτικές αναπτύσσουν μια δική τους δυναμική, συναντιούνται με την κοινωνία, τις πραγματικότητες των ανθρώπων που τις υλοποιούν ή στις οποίες απευθύνονται, αναπτύσσουν νέες δυνατότητες και νέους κινδύνους, μπορούν να χρησιμοποιηθούν «σωστά» ή «λαθεμένα». Χρειάζεται, δηλαδή, να δρούμε δημόσια και ιδιωτικά μη σεξιστικά, αλλά με αποτελεσματικό τρόπο — γεγονός που προϋποθέτει τεχνογνωσία.



